

Regina Volkaitė-Kulikauskienė

LIETUVA

VALSTYBĖS PRIEŠAUŠRIU

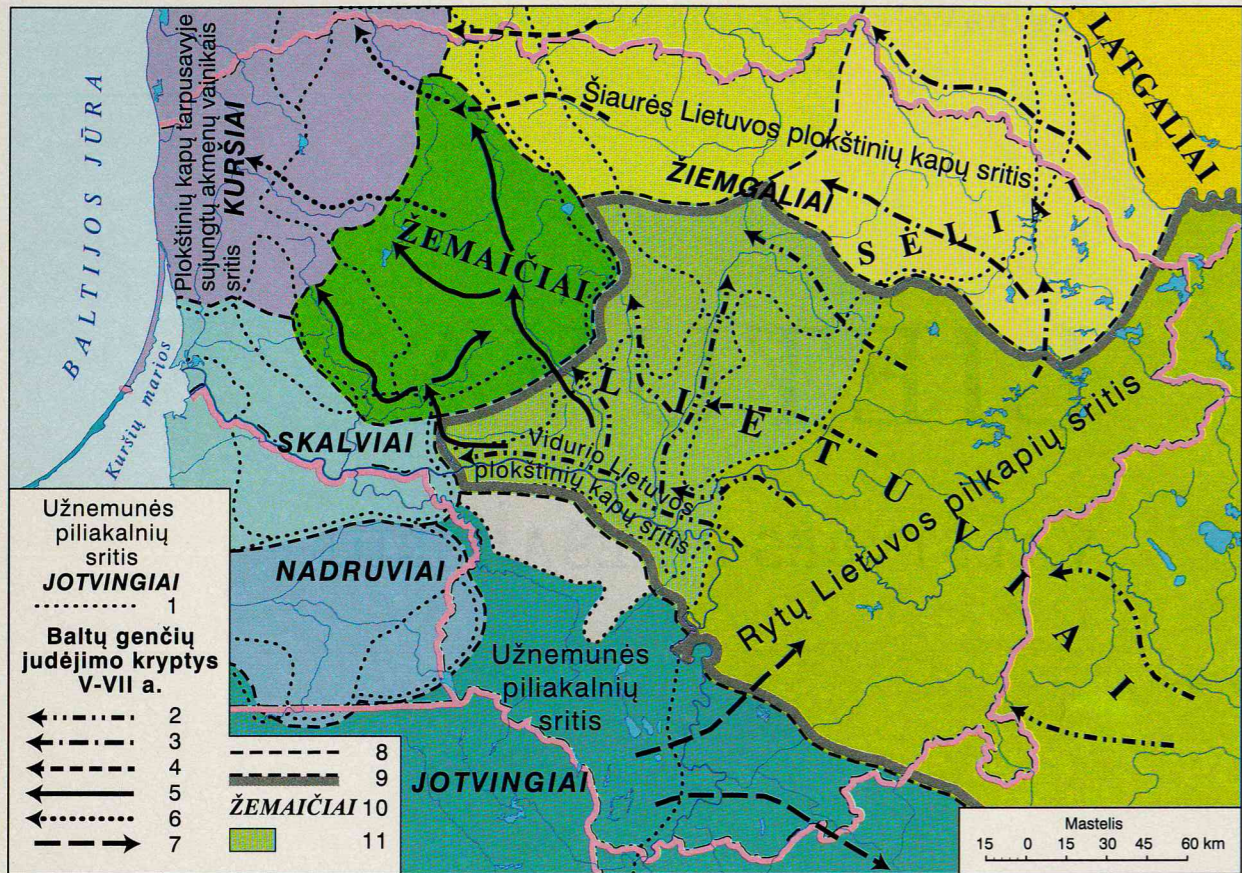

Regina Volkaitė-Kulikauskienė

LIETUVA

VALSTYBĖS PRIEŠAUŠRIU

Baltų gentys (tautybės)	Slavų gentys (tautybės)	Mišrios etninės teritorijos	Slavų genčių skverbimasis į baltų žemes IX a. - XII a. I pusėje
Prūsai	Rytų slavai	Dalinai lituanizuoti baltai	Rytų slavų (krivičių, dregovičių)
Jotvingiai	Vakarų slavai	UPYTĖ Baltų žemės Prūsų etninės grupės	Vakarų slavų (mozūrų)
Nadruviai	Finougrų gentys	SEMBAI	
Skalviai		Svarbiausios baltų genčių migracijos	Apytikrės ribos XIII a. pradžioje
Kuršiai		Prūsų	Valstybių
Žemaičiai		Kuršių	Rusų kunigaikštysčių
Lietuviai		Latgalių	Genčių (tautybių)
		Lietuvių	Rytų slavų ir baltų, nepalietusių slavų migracijos, riba prieš susikuriant vieningai Kijevo Rusiai (IX a. pab.)

UDK 947.45.01

Vo-99

Redaktorius dr. *Juozas Misevičius*
Dailininkas *Ramūnas Čeponis*

Knygos parengimą parėmė
Lietuvos mokslo ir studijų fondas

Knygos išleidimą parėmė
Lietuvos Respublikos kultūros ministerija

ISBN 5-415-01498-5

© Regina Volkaitė-Kulikauskienė, 2000

© Leidykla VAGA, 2001

AUTORĖS ŽODIS

Pirmiausia ketinau parengti savo knygos „Lietuviai IX–XII amžiais“ (1970) antrąjį leidimą, pasitelkusi naujausius laidojimo paminklų tyrinėjimų duomenis, sukaupčius bemaž per tris pastaruosius dešimtmečius. Būtent jie yra aptarti šios knygos II skyriuje „Šaltiniai. Laidojimo paminklai“. Tačiau rašant knygą kiek pakito darbo profilis ir knyga igijo naują struktūrą. Tam įtakos turėjo nenoras kartotis ir ypač artėjantis Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio jubiliejus. Pagrindiniu tikslu tapo nubrėžti sudėtingą lietuvių etnosą ir sociumą kelią, atvedusį prie Lietuvos valstybės slenksčio.

Ieškant šio reiškinių šaknų teko pasitelkti ankstyvesnių laikotarpių šaltinius, kad būtų pasekta šio proceso raida. Todėl atsakyta platesnės dirbinių analizės, kuri pateikta minėtame veikalė ir šiuo metu tebėra IX–XII a. radinių klasifikacijos pagrindas.

Vengdama pasikartojimų ir norėdama, kad ši knyga būtų prieinamesnė platesniems skaitytojų sluoksniams, daugiausia dėmesio skyriau sudėtingam istorijos procesui, tam keliui, kuris vedė prie Lietuvos valstybės susiformavimo. Čia remtasi plačiai aptartais per pastaruosius metus tyrinėtai laidojimo paminklais bei būdingiausiai piliakalnių tyrinėjimų rezultatais. Pastarieji panaudoti sprendžiant kai kurias problemas. Išsamiau jų analizuoti nesiimta, kadangi esame sulaukę apibendrinamųjų studijų šiuo klausimu, būtent: G. Zabiėlos „Lietuvos medinės pilys“ (1995) ir P. Kulikausko „Užnemunės piliakalniai“ (1982). Panaudoti ir kitų autorių straipsniai, be to, stengtasi rasti atramos taškų rašytiniuose istoriniuose šaltiniuose bei kalbininkų tyrinėjimuose. Visa tai matyti iš knygoje panaudotos literatūros.

Nuoširdžiai dėkoju „Vagos“ leidyklos redaktorei **Margaritai Dautartienei**, šios knygos dailininkui **Ramūnui Čeponiui** ir visiems kitiems, vienaip ar kitaip prisidėjusiems prie šios knygos pasirodymo.

Ypač dėkoju knygos redaktoriui **Juozui Misevičiui**, sudariusiam ir vietovardžių bei asmenvardžių rodykles.

Knyga iliustruota nuotraukomis iš Lietuvos istorijos instituto archyvo ir pačios autorės archyvo. Kai kurių iliustracijų, paimtų iš kitų knygų, autorystė yra nurodyta tekste.

Autorės rekonstrukcijas piešė dailininkė **Laima Skerstonaitė**. Spalvotus žemėlapius sudarė autorė ir **Petras Gaučas**.

PRATARMĖ

Jau praėjo bemaž trys dešimtmečiai nuo mano knygos „Lietuviai IX–XII amžiais“ pasirodymo. Per tą laiką susikaupė nemaža naujos literatūros šiame darbe keliamais klausimais, iširta daugiau tam laikotarpiui priklausančių archeologinių paminklų, kurie papildė ankstesnius teiginius ir kelia naujų problemų. Neabejotinai pakito ir jų interpretacija. Visa tai paskatino po daugelio metų išleisti antrąjį gerokai papildytą tos knygos leidimą, o veikiau – ta tema parašyti iš esmės naują veikalą.

Dirbdama prie daugelio kitų savo darbų, tiesiogiai nesusijusių su šia tema (čia gali būti paminėtas didelis redaktorės darbas leidžiant tęstinį leidinį „Lietuvos archeologija“ bei kiti kolektyviniai darbai), visą laiką itin domėjausi vėlyvučiu, arba naujučiu, geležies amžiumi ir nebuvo atsitraukusi nuo jo tyrinėjimų, kurie labai praturtino minėtą veikalą. Be daugelio straipsnių, parašytų šia tematika, pirmiausia tektu išskirti dvi išėjusias knygas „Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje“ (1978, 1981 m.). Tai – autorių grupės (man teko jai ne tik vadovauti, bet ir parašyti kelis šių knygų skyrius) darbo rezultatas. Čia jau panaudota naujesnės medžiagos, kuri, be abejonės, yra pravertusi rengiant šią knygą.

Pastaruoju metu naujai nušviečiami ir kai kurie etniniai klausimai. Reikšmingi buvo kompleksiniai mokslininkų grupės tyrimai, skirti baltų etnogenezei ir etninei kalbų istorijai. Be daugelio straipsnių ir kelių knygų, šiame darbo bare pažymėtini ir lietuvių etnogenezei skirti skyriai. Dešimt metų (1977–1987) dirbusi kompleksinė grupė, kurią sudarė įvairių mokslo sričių specialistai (archeologai, istorikai, antropologai, lingvistai), šioje srityje tarė reikšmingą žodį. Ir čia man teko

ne tik suburti visą grupę bei jai vadovauti, bet ir galutinai suredaguoti apibendrinamąjį veikalą „Lietuvių etnogenezę“ (1987).

Nagrinėjant tokį svarbų senosios Lietuvos istorijos etapą negalima nesiremti pačiais ankstyviausiais, kad ir retais rašytiniais šaltiniais, kurie kartais patikslina archeologiniais duomenimis pagrįstus teiginius. Čia ypač praverčia gausūs prof. Edvardo Gudavičiaus pastarųjų metų darbai, kartais tiesiogiai susiję su nagrinėjamu laikotarpiu (turime galvoje II tūkstantmečio pirmuosius šimtmečius). Be to, niekas kitas nėra taip nuodugnai išstudijavęs to meto šaltinių, kuriais būtina pasinaudoti šiame darbe, kaip minėtas autorius.

Pagaliau iš tokių fundamentinių veikalų, kuriais negalima nesiremti rengiant šią knygą, minėtinas Zigmo Zinkevičiaus veikalas „Lietuvių kalbos istorija“, ypač pirmieji du tomai (t. I, 1984; t. II, 1987). Nors I tomo lietuvių kalbos kilmei skirtoje pratarmėje autorius pabrėžia, kad tai kalbotyros, o ne etnogenezės veikalas, tačiau nagrinėjant lietuvių etnogenezę būtinai reikėjo remtis lingvistikos mokslais, kurių žodis yra be galo svarus tiriant etninius klausimus.

Paminėjau tik kertinius darbus, kurie tikrai padėjo rašant šią knygą, juolab kad kai kurie iš jų daugiau ar mažiau susiję su mano tiriamu laikotarpiu. Dabar aišku, kad gvildenant mums rūpimas problemas itin svarbus atskirų mokslo sričių kompleksiskumas, kurio anksčiau būdavo labai pasigendama. Teikiamu leidiniu norėta bent kiek užpildyti šią spragą. Tačiau kai kurias nagrinėtas problemas naujai atskleisti pirmiausia padėjo per pastarąjį dvidešimtmetį atlikti naujų archeologinių paminklų tyrimai, papildę ir praturtinę turėtus šaltinius.

Pagrindiniai šaltiniai, suprantama, yra archeologiniai, ypač pastaraisiais metais atlikti daugelio paminklų tyrinėjimai. Labai glaustai yra aptarti 1968–1977 m. tyrinėjimai, kuriuose bandyta apibūdinti atskiras Lietuvos sritis (R. Volkaitė-Kulikauskienė. Lietuvos archeologų darbai IX–XII amžių tyrinėjimų srityje 1968–1977 metais // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976–1977 metais. V., 1978. P. 17–35). Straipsnio gale pateikta ir tuo metu išleista pagrindinė tam laikotarpiui skirta literatūra. Tai daugiau informacija neliečiant svarbesnių problemų. Tačiau reikia pasakyti, kad devintajame dešimtmetyje archeologų tyrinėjimai dar labiau išsiplėtė. Tiesa, daugeliu atvejų buvo tęsiami jau pradėtų tirti paminklų kasinėjimai arba grįžta prie ankstesnių, dar tarpukario Lietuvos laikais pradėtų tyrinėjimo darbų, stengiantis turėti kuo detalesnį atskiro paminklo vaizdą. Ir tai labai teigiamas bruožas,

nes tik visiškai ištirtas paminklas gali būti visavertis šaltinis svarstant teorines problemas. Tokio šaltinio informacija yra ne tik platesnė, bet ir gerokai patikimesnė. Deja, galutinai ištirtų paminklų ir šiuo metu turime labai maža. Todėl suprantama, kad ir išvados negali būti galutinės, – jos kartais yra net prieštaringos atskirų tyrinėtojų veikaluose. Vis dėlto kai kurie jau visiškai ištirti arba bent kiek nuodugniau patyrinti paminklai yra tarsi tam tikros srities etalonai.

Antra vertus, nedidelės apimties tyrinėjimai daugiausia susiję su ardomų paminklų likimu. Kartais tenka užgriebti tik pačias liekanas, bet jų gelbėjimas neretai atskleidžia netikėtų dalykų. Tai pasakytina ypač apie laidojimo paminklus. Piliakalnių likimas kiek palankesnis, nors ir čia kartais neišvengiama naikinimo. Tačiau nepaisant kai kurių spragų ir net netekties, šiuo metu turime gana daug sukauptų archeologinių šaltinių, kuriais remdamiesi bandome atskleisti seniausią Lietuvos istoriją. Be išsamesnės archeologinės šaltinių analizės, šio darbo tikslas pažvelgti į lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės kūrimosi ištakas remiantis ta sukaupta archeologine medžiaga. Aišku, kad ne kartą teks pasitelkti rašytinius bei lingvistinius šaltinius.

Sukaupti šaltiniai leis plačiau aptarti materialinės ir dvasinės kultūros apraiškas, pagvildinti atskirų baltų genčių bendrybes ir skirtības, mėginti tiksliau nustatyti jų gyventas teritorijas bei pasigilinti į jų lituanizacijos procesą.

Apskritai šioje knygoje bus siekiama išnagrinėti Lietuvos valstybės susidarymo priežastis (vidines ir išorines), lėmusias šio reiškinių procesą. Kartu bus ieškoma atskirų baltų genčių junginių ryšio su lietuvių tautybės kristalizavimosi procesu, suformavusiu lietuvių tautos branduolį, tačiau teks pasitelkti ir ankstesnių laikų duomenis bei medžiagą. Šiuo darbu norima prisidėti prie Lietuvos tūkstantmečio 2009 m. minėjimo, juolab kad ši problema buvo ilgų mano mokslo darbo metų pagrindinis tyrinėjimų objektas.

I. LAIKOTARPIO CHRONOLOGIJOS KLAUSIMAS

XIX amžiuje, susikaupus daugiau įvairių laikų archeologinių radinių, pradėta mokliškai formuoti atskirų laikotarpių chronologijos skalę. Mus tiesiogiai domina geležies amžius – I tūkstantmetis po Kr. ir II tūkstantmečio pradžia. Gausūs spalvotųjų metalų papuošalai, geležiniai darbo įrankiai bei ginklai prašyte prašėsi specialaus sugrupavimo, pagrįstos klasifikacijos. Buvo taikomi įvairūs metodai: stratigrafinis, palyginamasis, chronologinis, tipologinis. Pastarasis ypač plačiai taikytas švedų archeologo O. Montelijaus. Šiuo metodu remiantis geležies amžius buvo suskirstytas net į 8 periodus¹. Savaiame kyla klausimas, kaip konkrečiai šis ir kiti metodai buvo pritaikyti Rytų Pabaltijui. Čia tokiai chronologijos skalei pagrindus padėjo vokiečių archeologai, tyrinėję Rytprūsių archeologinius paminklus ir bandę mokliškai apdoroti gausius radinius. Tai pirmiausia O. Tischleris (Tišleris), A. Bezenbergeris (Becenbergeris), H. Kemke ir kiti žymūs to meto tyrinėtojai². XX a. metodika buvo nuolat tobulinama. Gausėjant šaltinių buvo tikslinamos laikotarpių ribos atsižvelgiant į atskirų Pabaltijo kraštų geografinę padėtį, archeologinės medžiagos savitumus, istorinius įvykius visos Europos fone ir t. t.

Šiame kontekste reikėtų išskirti W. Gaerte's (Gertės) veikalą (1937)³, kuriame plačiai aptariama Rytprūsių archeologinė medžiaga, suskirstyta atskirais laikotarpiais*: romėniškasis laikotarpis – I–IV a. po Kr. (B ir C); tautų kilnojimosi laikotarpis, Merovingų periodas – IV–VIII a. (D–E) ir vėlyvieji pagonybės laikai (F), suskirstyti į du periodus: vikingų (IX–XI a.) ir ankstyvieji Kryžiuočių ordino laikai (XII–XV a.).

C. Engelis ir W. La Baume'as (La Bomas) (1937 m.)⁴ jau pakoregavo W. Gaerte's chronologijos skalę taip: senasis geležies amžius

* Veikale išskirti: akmens, žalvario ir ankstyvasis geležies amžiai – laikotarpiai iki Kristaus gimimo, tačiau manoma darbu ypač svarbūs vėlyvesni laikai, jau priskirti laikotarpiui po Kr. – I tūkst. ir II tūkst. pradžia.

(„romėniškasis laikotarpis“) – I–IV šimtmetis; vidurinis geležies amžius (tautų kilnojimosi laikotarpis) – V–VIII šimtmetis ir naujasis geležies amžius (naujasis pagonybės laikai) – IX–XIII šimtmetis. Šios chronologijos skalės laikėsi ir J. Puzinas savo darbe, apibendrinančiame Lietuvos priešistorinius laikus (1938)⁵. Ji tapo tiesiog klasikinė, plačiai taikoma Pabaltijo archeologų darbuose. Labiausiai priimtina ir Lietuvai, juolab kad čia gyventa tos pačios etninės grupės – baltų genčių, turėjusių analogišką geografinę aplinką ir labai artimą kultūrą. Tiesa, pagrindiniuose skyriuose kartais randame smulkesnių poskyrių, tačiau pagrindiniai laikotarpiai, chronologinės jų ribos daugmaž nusistovėjusios. Jokių abejonių nekelia senojo geležies amžiaus, dažnai vadinamo romėniškuoju laikotarpiu, datavimas. Kartu yra aiški ir vidurinio geležies amžiaus pradžia (V a.), siejama su tautų kilnojimosi pradžia, nors kartais kai kurie autoriai šiek tiek ir painioja.

M. Gimbutienė knygoje „Baltai priešistoriniais laikais“ (1985)⁶ senąjį geležies amžių vadina „aukso amžiumi“ (100–400 m.), o vidurinį ir vėlyvąjį geležies amžius sujungia į vieną skyrių – „ankstyvieji viduramžiai“ (400–1200 m.). Lieka kiek neaiški 400 metų data: ar reikėtų suprasti – iki 400-ųjų metų, ar nuo 400 metų. Kuriam gi laikotarpiui autorė skiria V amžių? Matyt, vidurinio pradžia. Tačiau mus domina vidurinio geležies amžiaus pabaiga ir kartu naujojo, arba vėlyvojo, geležies amžiaus pradžia, kuri knygoje konkrečiai nenurodoma. Tiesa, pastarojo skyriaus pabaigoje, labai trumpai apibūdindama administracijos ir visuomenės struktūrą, autorė išskiria IX–XIII amžių⁷, kartu lyg ir išskirdama vėlyvojo geležies amžiaus datavimą.

Tad savaime iškyla vėlyvojo geležies amžiaus datavimo klausimas. Tai ypač svarbu, kadangi jis apima paskutinį Lietuvos proistorės chronologijos tarpsnį, kuriam yra skiriama ši knyga.

Galinė data gana aiški, nekelianti jokių abejonių – XIII amžiaus vidurys, vadinasi, iki Lietuvos valstybės susidarymo. Antroji šio šimtmečio pusė ir vėlesni archeologų tebetiriami šimtmečiai (XIV–XVI) jau tikrai priklauso rašytinės istorijos laikams, nors kaip pagalbiniai šaltiniai yra dar labai svarbūs.

Daugiau rūpesčių kelia vidurinio geležies amžiaus pabaigos ir vėlyvojo geležies amžiaus pradžios, tiksliau – šių abiejų laikotarpių sąsaja. Orientuojantis į Rytprūsių archeologinę medžiagą ir atliktą minėtų autorių darbą, vėlyvojo geležies amžiaus pradžia neabejotinai siejama su IX a. pradžia, tačiau pastaraisiais metais, ypač sovietmečiu, jau klasikine

tapusi vėlyvojo geležies amžiaus chronologijos skalė pradėta koreguoti. Pagrindinė tokio reiškinio priežastis buvusi ta, jog chronologinio skirstymo pamatu imta laikyti visuomeninių santykių raida, pagrįsta atseit marksistine-leninine metodologija. Pirmasis ta kryptimi pakoregavęs Rytų Pabaltijo archeologijos chronologijos skalę buvo estų archeologas H. Moora (Mora), išleidęs pirmąjį to meto Latvijos archeologijos apibendrinamąjį veikalą (1952)⁸, kuriame atskiri archeologiniai laikotarpiai paremti ekonominių ir socialinių santykių raida. Taip vidurinis geležies amžius datuojamas V–IX a., o vėlyvasis geležies amžius vadinamas ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu – X–XII a. Tos pačios chronologijos schemas gerokai vėliau laikėsi ir latviai savo apibendrinamojo pobūdžio veikale „Latvijas PSR archeologija“⁹, kuriame ir skyrių pavadinimai, ir datavimas iš esmės nesiskiria nuo minėto H. Mooros veikalo.

Tokios visuomenės raidos chronologijos skalėje neatsisakyta (taip buvo reikalauta) ir Lietuvoje išleistose knygose. Antai „Lietuvos TSR istorijos“ I tome (1957)¹⁰ I–IV a. vadinti „gimininės santvarkos irimu“, V–VIII a. – „klasikinės visuomenės formavimusi“, o IX–XII a. – „feodalinių santykių atsiradimu“. Lygiai tuos pačius pavadinimus randame Lietuvos archeologiją apibendrinančiame darbe „Lietuvos archeologijos bruožai“ (1961)¹¹, tačiau daugiausia visur laikytasi senosios klasikinės Pabaltijo klasifikacijos, dirbtinai į ją įterpiant visuomeninių santykių raidos etapus, nors kartais gal ir ne visai atitinkančius nusistovėjusią chronologiją. Neatsisakyta jau klasikine tapusios chronologijos skalės ir mano vėlesniuose darbuose, pavyzdžiui, habilitaciniame darbe „Lietuviai IX–XII a.“ (1970)¹² arba kolektyviniame darbe apie materialinę lietuvių kultūrą (1978, 1981)¹³. Vėlyvojo geležies amžiaus chronologijos rėmai paliekami ir šioje knygoje. Ir štai dėl ko.

Pirmiausia būtina pagrįsti vieno ar kito laikotarpio datavimo kriterijus. Turime atsigręžti į Europoje tuo metu vykusius įvykius, nuo kurių Lietuva nebuvo izoliuota. Pirmieji keturi amžiai ne be reikalo siejami su Romos imperijos klestėjimu, dėl to senasis geležies amžius neretai vadinamas romėniškuoju laikotarpiu. Romos imperijos galybė ir jos žlugimas turėjo didžiulę įtaką visai Europai, taip pat ir Baltijos jūros pakraščių gyventojams. Taigi dėl senojo geležies amžiaus trukmės – pirmieji keturi amžiai po Kr. (I–IV) – nekyla jokių abejonių. Kartu yra aiški vidurinio geležies amžiaus pradžia, kuri sutampa su prasidėjusiu tautų kilnojimosi laikotarpiu. Tai kartu ir ankstyvųjų viduramžių pradžia. Apskritai tautų kilnojimosi – ši didžiulė žmonijos migracija

(ypač germanų, slavų ir kitų) iš esmės pakeitė politinę Europos struktūrą. Būtent ji prisidėjo prie Romos imperijos žlugimo ir buvo bene pagrindinė priežastis susiformuoti naujoms viduramžių valstybėms.

Daugiau rūpesčių kelia vidurinio geležies amžiaus pabaigos, o kartu ir vėlyvojo geležies amžiaus pradžios klausimas. Jau sakyta, kad sovietmečiu būta tendencijų įprastą datavimą koreguoti IX a. priskiriant vidurinio geležies amžiaus pabaigai, o vėlyvąjį geležies amžių pradėti X amžiumi. Šitokios chronologijos skalės laikosi ir A. Tautavičius 1996 m. išleistoje knygoje „Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)“¹⁴. Tačiau pačiame tekste autorius susipainioja. Neretai vidurinio geležies amžiaus pabaiga laikomas X a., o aptariant papuošalus ar kitus radinius jau priskiriami net XI–XII amžiams būdingi radiniai. Riba tarp vidurinio ir vėlyvojo geležies amžiaus autoriui taip ir lieka neaiški, juo labiau kad kai kurie nurodyti vidurinio geležies amžiaus pabaigos reiškiniai¹⁵ yra būdingi būtent vėlyvojo geležies amžiaus pirmajai pusei (IX–X a.), kada buvo žymūs pokyčiai ir ūkinėje, ir socialinėje, ir etninėje srityse, – apie tai bus kalbama atskiruose šios knygos skyriuose.

Tokia minėtame veikale pateikta schema, mano nuomone, nepriimtina, ypač visos Europos istorijos fone. IX a. Europoje jau randame ne tik besikuriančias, bet ir susiformavusias valstybes. Ryškus pavyzdys yra Frankų imperija, išaugusi Karolio Didžiojo (768–814) laikais. Didelius pokyčius matome ir artimesniuose kaimyniniuose kraštuose. Kuriasi Polocko, Volynės kunigaikštystės, Kijevo Rusia su sostine Kijevu, Lenkija. Pastarojoje tuo metu matome jau pirmines gentines valstybines organizacijas, kurių pagrindu X a. pabaigoje susiformavo feodalinė valstybė.

Mums ypač svarbi yra W. Gaerte's pateikta vėlyvojo geležies amžiaus minėta chronologijos skalė. Jis būtent išskiria pirmąją šio laikotarpio pusę – IX–XI a. ir ją vadina vikingų laikotarpiu. Vikingų žygiai į Vakarų Europą siekiant plėsti jau žinomi nuo VIII a., tačiau Baltijos pajūrio gyventojus labiausiai imta siaubti IX a. Tai yra užfiksavę ir rašytiniai šaltiniai. Ryškiausias pavyzdys – Rimberto aprašomas žygis prieš kuršius¹⁶. Tie žygiai paliko labai ženklių pėdsakų ir archeologiniuose paminkluose. Antai Apuolės piliakalnis (Skuodo r.) buvo stiprus gynybinis centras, saugojęs Baltijos pakraščių gyventojus nuo iš vakarų Baltijos jūra traukiančių priešų. Tiek istoriniai, tiek ir archeologiniai šaltiniai gana aiškiai nušviečia danų ir švedų žygi į Apuole

IX amžiuje ir čia vykusią ilgą kovą. Neabejotinai būta ir kitų panašiai prieš vikingų puolimus įtvirtintų vietovių, bet apie tai bus kalbama toliau atskiruose skyriuose. Šiuo atveju mus konkrečiai domina chronologijos klausimas – naujojo geležies amžiaus pradžia, kurią fiksuojame IX amžiumi, galbūt tiksliau – jo viduriu. Iš tikrųjų šis laikotarpis (vėlyvasis geležies amžius) apima 4 šimtmečius. Jo pabaiga tektų laikyti Lietuvos valstybės susidarymą XIII a. viduryje. Tačiau čia pat noriu pažymėti, kad, kaip toliau matysime, daugelio reiškinų pradžia aptinkama ir ankstesniuose, ir vėlesniuose šimtmečiuose. Konstatuojame tik ryškiai išsiskiriančią ir aiškiai apibrėžtą laiko atkarpą, kurią dalijame dar į du chronologijos tarpsnius, būtent IX–X amžius, kada gaivališkai reikiasi aiškus atotrūkis nuo vidurinio geležies amžiaus, pastebimas įvairiose ūkinio ir visuomeninio gyvenimo srityse, ypač formuojantis anksatyvųjų gentinių valstybių pagrindams. Ir antras tarpsnis būtų XI–XIII amžiai, kada konsolidavosi lietuvių tautybė ir ryškesni bei labiau apčiuopiami tapo Lietuvos valstybės susidarymo veiksniai. Ne veltui XI a. pradžioje (1009 m. Kvedlinburgo analuose) jau randame pirmą kartą paminėtą Lietuvos (Litua) vardą. O XIII a. viduryje turime jau susiformavusią Lietuvos valstybę.

¹ Montelius O. Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. – Prague, 1969. – 2 (L–Z). – P. 849.

² Plačiau žr. Кулаков В. И. Древности Пруссков, VI–XIII вв. // Археология СССР: Свод археологических памятников. – Москва, 1990. – Вып. Г. 1–9. – С. 5–8.

³ Gaerte W. Urgeschichte Ostpreussens. – Königsberg (Pr.), 1937.

⁴ Engel C., La Baume W. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. – Königsberg (Pr.), 1937.

⁵ Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. – Kaunas, 1938 (atspaudas iš „Senovė“, T. 2, P. 175–304 + 96 lentelės).

⁶ Gimbutienė M. Baltai priešistoriniais laikais. – V., 1985. – P. 86.

⁷ Ten pat. – P. 144–148.

⁸ Moora H. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodalā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. – Rīgā, 1952.

⁹ Latvijas PSR archeologija. – Rīgā, 1974.

¹⁰ Lietuvos TSR istorija. – V., 1957. – T. 1.

¹¹ Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bruožai. – V., 1961 (toliau – LAB).

¹² Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX–XII a. – V., 1970.

¹³ Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje / LTSR MA Istorijos in-tas; Red. R.Volkaitė-Kulikauskienė (toliau – LMK). – V., 1978, 1981. – T. 1, 2.

¹⁴ Tautavičius A. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.). – V., 1996.

¹⁵ Ten pat. – P. 8.

¹⁶ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. – V., 1955. – T. 1. – P. 21.

II. ŠALTINIAI. LAIDOJIMO PAMINKLAI

Rytų Lietuvos pilkapiai

Per pastaruosius 20 metų gerokai pagausėjo Rytų Lietuvos pilkapių tyrinėjimų medžiagos. Iširta per 10 pilkapynų, kuriuose perkasta nuo kelių iki keliasdešimt pilkapių. Viena tokia stambesnė 61 pilkapio grupė tirta **Naravų-Grigiškių** vietovėje (Trakų r.). Su pertraukomis šį kapinyną O. Kuncienė tyrinėjo nuo 1972 iki 1977 metų¹. Iš viso iširta 50 pilkapių. Pilkapiai nevienalaikiai. Dalis jų, apjuostu akmenų vainikais, autorės skiriami V–VII a.; pilkapiai be akmenų vainikų (jų dauguma) priklauso IX–X a. Tačiau ir vienuose, ir kituose rasti išimtinai degintiniai kapai, – tai tuomet buvo labai būdinga Rytų Lietuvai. Pasitaiko toks reiškinys – kartais pilkapio centre užkasti keli įvairaus dydžio moliniai puodai, kurie galėjo būti papildoma įkapė. Puodai, be abejonės, susiję su laidojimo apeigomis. Pasakytina, jog šis reiškinys pastebėtas ir kituose Rytų Lietuvos pilkapiuose, priklausančiuose naujajam geležies amžiui. Tai konstatuota Sausių (Trakų r.) pilkapiuose, Pamusių (Varėnos r.), Kretuonių (Švenčionių r.), Rusių Rago (Širvintų r.) pilkapiuose ir kitur. Tačiau ne visada jie užkasti vieni, kartais jie sudėti pačiame sampilo viršuje, aukščiau degintinių kapų. Buvo aptikta ir visai tuščių pilkapių, kurie tyrinėtojos išskirti į atskirą grupę.

Degintinių kapų skaičius viename pilkapyje svyruoja nuo 1 iki 8 vienetų. Juos sudaro perdegę kauliukai, suberti į žemę 60 × 80 cm, 80 × 75 cm, 80 × 100 cm dydžio ploteliuose (1 pav.).

Kapuose rasta nemaža įkapių. Vyrų kapams būdingi siaura-ašmeniai pentiniai kirviai, lauro lapo formos ietigaliai (kartais po du kape), peiliukai, žalvarinės apyrankės platėjančiais ir storėjančiais galais. Moterų kapuose vyrauja įvairiai ornamentuoti moliniai verpstukai,

1 pav. Degintinis kapas
Nr. 3. Naravai, pilkapis
Nr. 13. (LIIA)

tokie būdingi Rytų Lietuvos moterų kapams. Viename kape jų pasitai-ko nuo vieno iki keturių vienetų. Dažna įkapė – geležiniai peiliukai, ylos, adatos. Moterų kapai turtingesni papuošalų, iš kurių minėtini žalvarinė vyrinė antkaklė kūginiais galais, antkaklė balneliniais galais, plokščiais užkeistais galais, juostinės apyrankės nežymiai platėjančiais galais ir kt.¹

Apskritai šis pilkapynas tiek laidosena, tiek ir įkapėmis gali būti visų Rytų Lietuvos pilkapių etalonas, tai ryškiai rodo **Kretuonių** pilkapiai, tyrinėti Istorijos-etnografijos muziejaus (IEM; dabar – Lietuvos nacionalinis muziejus), vadovaujant E. Butėnienei.

Kretuonių pilkapiai – viena iš didžiausių pilkapių grupių, kurioje priskaičiuojama 413 pilkapių. Per penkis vasaros sezonus (1976–1980 m.) IEM bendradarbių ištirti 34 pilkapiai, datuojami VIII–IX a.² Čia būta ankstyvesnių pilkapių, apjuostų akmenų vainikais, datuojamų VI–VII a. Tačiau daugumas jų yra jau vėlyvesni, skirtini VIII–X a. Pastarųjų sampilus juosia jau nebe akmenų vainikai, bet pailgos duobės, tarsi buvusio griovio liekanos. Pilkapių sampilai pilti iš šviesaus smėlio, o jų pagrinde – buvusiam žemės paviršiuje – konstatuotas 10–20 cm storio degusių sluoksnelis. Kapai išimtinai degintiniai, kapų duobutės – 30 × 40, 40 × 60, 60 × 90 cm. Perdegę kauliukai švariai išrinkti iš laužavietės ir kompaktiškai supilti 15–20 cm storio sluoksneliu. Įkapių nedaug. Tačiau ir čia kai kuriuose pilkapiuose buvo randama molinių puodelių: pilkapyje Nr. 12 rasti 2 puodeliai, pilkapyje Nr. 21 – net 6 puodeliai. Kapų skaičius viename pilkapyje svyruoja nuo 1 iki 8.

Pakartotinai nekalbant apie kapų įkapes, galima paminėti, kad pilkapyje Nr. 14 buvo aptiktas geležinis meškerės kabliukas. Šį kapą tyrinėtoja traktuoja kaip žvejo kapą.

Nuodugniau tyrinėtas pilkapynas **Alinkoje–Raistinėje** (Trakų r.), atsidūręs Elektrėnų ežero krante. Tyrinėjimus vykdė Trakų kraštotyros muziejus 4 vasaros sezonus nuo 1982 iki 1985 metų. Iš viso ištirti 23 pilkapiai³. Pilkapiai datuojami X–XII a. Tai būdingas naujojo geležies amžiaus Rytų Lietuvos paminklas. Jis išsiskiria iš kiek ankstyvesnių jau minėtų pilkapių grupių savo turiniu. Tuo metu, ypač II tūkstantmečio pradžioje, vyrauja išimtinai mirusiųjų deginimo paprotys. Tačiau šio laikotarpio pilkapiuose vis dažniau aptinkama žirgų kapų. Tyrinėjimams vadovavusi A. Bliujienė išskiria net 3 žirgų kapų grupes. Pirmajai priklausytų nedegintų arba sudegintų žirgų kapai atskiruose pilkapiuose. Pvz., 1982 m. 3 pilkapiuose buvo aptikta po vienerius žirgo griaučius (kiekviename pilkapyje), 4-ame – išlikę sudeginto žirgo kaulai. Tai – įprasti žirgų kapai, žinomi naujojo geležies amžiaus Rytų Lietuvos pilkapiuose.

Tačiau čia pat rasta ir simbolinių žirgų kapų, kuriuos autorė išskiria į antrąją grupę. Tokius kapus ryškiausiai apibūdina tyrinėtas pilkapis Nr. VIII, kuriame kapas buvo įrengtas po smulkių akmenų grindiniu. Čia buvo sudėtos tokios apdegusios, aiškiai lauže buvusios įkapės: geležinis pjautuvas dantytais ašmenimis, 7 žalvariniai žvangučiai su kryžine išpjova apačioje, dvinariai geležiniai žaslai ir kiek išmaugtais šonais geležinė sagtis. Įkapės būdingos žirgo aprangai, nors paties žirgo liekanų tokiuose kapuose paprastai nerandama. Su mirusiojo raitelio įkapėmis tektų sieti rastus pilkapi juosusiame griovyje 10 cm ilgio geležinį peiliuką ir 25,5 cm ilgio geležinį įmovinį ietigalį rombo formos plunksna. Aptikta pilkapių, kurių centre rastas tik vienas pjautuvas. Šiuos pilkapius autorė traktuoja taip pat kaip simbolinius žirgo kapus. Ir pagaliau, sekdamą žirgų kapų raidą, trečiajai grupei autorė skiria tuščiuosius pilkapius, kurie, jos nuomone, simbolizuoja žirgo kapą⁴.

Reikia pasakyti, jog tokie pilkapiai, kuriuose randamas užkastas tik vienas pjautuvas, yra gana dažnas reiškinys, kuris pastebėtas Aukštųjų Rusokų (Vilniaus r.) pilkapyje Nr. 7, Kernavėje (Širvintų r.) – Nr. 2 ir Nr. 4, Kunigiškėse (Trakų r.) – Nr. 2, Dovainonyse (Kaišiadorių r.) – Nr. 1, Kapitoniškėse (Kaišiadorių r.) – Nr. 24 ir kitur. Bandymas priskirti tokius pilkapius simboliniams žirgų kapams galbūt

galėtų būti paremtas ir tuo, kad labai dažnai prie žirgo griaučių Rytų Lietuvos pilkapiuose aptinkamas geležinis pjautuvas, kuris būtų tarsi žirgo atributas. Prie griaučių jis paprastai guli balno (nors jo liekanų ir nerandama) srityje; prie balno konkrečiais atvejais jis galėjo būti prikabinamas. Tai buvo konstatuota jau senokai mano tyrinėtuose Aukštųjų Rusokų pilkapiuose, kuriuose buvo rasta analogiškų kapų kaip ir Alinkos–Raistinės pilkapyne.

Idomi šio reiškinių paplitimo teritorija. Iš nurodytų pavyzdžių matyti, kad jie telkiasi Neries baseine nuo Vilniaus iki Šventosios. Galimas dalykas, kad toks pjautuvo „kapas“ galėjęs būti ir 1974 m. tyrinėtuose Strėvos pilkapiuose (Trakų r.). 26 pilkapių grupėje buvo ištirti 3 labiausiai nukentėję pilkapiai (Nr. 2, 4, 25). Dėl blogos pilkapių būklės nebuvo galima nustatyti laidosenos. Tačiau ir čia buvo aptiktas geležinis smarkiai išlenktas dantytas ašmenimis pjautuvas. Pilkapiai datuojami X–XII a.⁵

Galbūt su analogišku reiškiniu susidurta ir Sudotos pilkapiuose (Švenčionių r.), tyrinėtuose 1988 ir 1989 metais⁶ (2 pav.). Tiesa, pilkapiai labai apardyti, ištirta 11 vienetų, kuriuose iš viso terasta 19 dirbinių. Beveik pusė sudegintų mirusiųjų palaidoti be įkapių. Tik viename pilkapyje Nr. 1 rasti griautiniai mergaitės ir vyro kapai su įkapėmis, pagal kurias šis pilkapis priklausytų ankstyvesniam laikotarpiui, galbūt I tūkstantmečio viduriui, o likusieji pilkapiai su degintiniais kapais priklauso jau vėlyvajam geležies amžiui. Tačiau mus ypač domina

2 pav. Sudotos pilkapiai. (LIIA)

faktas, kad pilkapio Nr. 9 pagrinda rastas geležinis pjautuvas, o ant pilkapio Nr. 11 pagrindo gulėjo dvi balno kilpos bei geležinė diržo sagtis. Tai irgi tarsi kalbėtų apie buvusius simbolinius žirgų kapus. Toliau į šiaurę nuo šios pilkapių grupės su tokiu reiškiniu lyg ir nesusiduriama.

Per pastaruosius dešimtmečius labai papildyta medžiaga iš Rytų Lietuvai būdingų pilkapių, kuriuose aptikta degintinių žmonių ir nedegintų arba sudegintų žirgų kapų. Šie tyrinėjimai nėra lygiaverčiai, nes dažnai teištirtas vienas pilkapis arba tik keli iš visos grupės. Todėl suprantama, kad ir informacija, ir išvados ateityje gali keistis. Be minėtų Alinkos–Raistinės pilkapių, kur bene daugiausia ištirta žirgų kapų, skyrium pažymėtini O. Kuncienės tyrinėti **Skubėtų** (Šalčininkų r.) pilkapiai⁷. 1979–1980 m. išlikusioje 42 pilkapių grupėje ji ištyrė 15 pilkapių. Pilkapiai apkasti duobėmis ar grioviais, tad jau savo išorinėmis žymėmis būdingi naujam geležies amžiui. Šešiuose pilkapiuose rasti degintiniai žmonių kapai, penkiuose aptikta po vieną sudeginto žirgo kapą (pilkapiai Nr. 9, 10, 11, 13, 15), kiti buvę tušti. Įkapių gausumu išsiskyrė žirgo kapas Nr. 11. Nedidelėje 60 cm skersmens ir 30 cm gylio duobutėje buvo sudėti žirgo aprangai būdingi daiktai: geležiniai dvirnariai žaslai, geležinė diržo sagtis su prilipusia grandele, dvi balno kilpos tiesiomis paminomis ir čia pat supilti perdegę žirgo kaulai, kai kur dar buvo padėtas žalvarinis kriaušės pavidalo žvangutis, du geležiniai kamanų apkalai ir geležinė įsmaugtais šonais sagtelė. Radiniai buvo su aiškiais deginimo žymėmis, o tai ir rodytų, kad žirgas degintas su apranga. Išsiskiria žirgų kapai Nr. 13 ir 15, kuriuose, be geležinių žaslų, buvo surasta dar ir po pjautuvą dantytas ašmenimis. Pjautuvų būta gana didelių. Čia dar kartą galima patvirtinti, jog geležinis pjautuvas buvo žirgui, bet ne raiteliui dedama įkapė.

Randamos kape vien žirgo įkapės ar net vienas pjautuvas, kaip matysime vėliau, yra žirgo įkapių atributai, todėl tokie pilkapiai galėtų būti traktuojami kaip simboliniai žirgų kapai, juoba kad naujajame geležies amžiuje Rytų Lietuvoje žirgų kapai pasižymi įvairumu, šalia nedegintų žirgų kapų čia randama ir degintinių žirgų kapų.

Griautiniai žirgų kapai Rytų Lietuvos pilkapių rajone yra retesni. Tačiau neretai tame pačiame kapinyne jie įvairuoja. Ryškus pavyzdys – Alinkos–Raistinės pilkapiai, kuriuose rasta ir griautinių, ir degintinių, ir simbolių žirgų kapų. Toks įvairavimas šiuo metu sunkiai paaiškinamas. Tam tikrą vaidmenį galėjo atlikti socialinis veiksnys – paprotinis, o galbūt net apeiginis. 1963–1964 m. tyrinėdama **Rusių Rago**

pilkapius aptikau „klasiškus“ griautinius žirgų kapus⁸. Iš 8 ištirtų pilkapių 6-iuose buvo rasti žirgų griaučiai, gulėję iškastoje duobėje po pilkapio sampilu. Dviejuose rasti sudegintų žirgų kapai. Įvairi žirgų laidosena konstatuota tiriant Kernavės pilkapyną 1981, 1983 ir 1984 metais. Pavyzdžiui, pilkapyje Nr. 5(23) buvo rasti žirgo griaučiai, pilkapyje Nr. 4(5) surastas tik vienas pjautuvas pačiame pilkapio centre, pilkapis Nr. 3(19) buvo visai tuščias, o pilkapyje Nr. 6(13) susidurta su labai įdomiai įrengtu, retai pasitaikančiu kapu. Jis išsiskiria tuo, kad pilkapio centrinėje dalyje 0,85–0,9 m gylyje atidengta netaisyklingos formos 4,5 x 6,5 m dydžio laužavietė. Laužavietėje buvo rastas smarkiai apdeges geležinis pjautuvas dantytais ašmenimis. Po laužaviete 0,95 cm gylyje būta degintinio kapo. Ištyrus surastus kaulus, paaiškėjo, kad deginti kauliukai priklausė žmogui, žirgui ir nenustatytos rūšies gyvuliui. Deginta kitur, pilkapyje palaidoti negausūs švariai iš laužavietės išrinkti kauliukai, kuriuos dengė plačiai paskleistos laužavietės liekanos. Jų konstatuota ir pilkapį supančiame griovyje⁹.

Mažiau duomenų gauta tiriant kitus Rytų Lietuvos pilkapius, kurių tyrinėjimų apimtis buvusi gerokai mažesnė. Laukių pilkapių grupėje (Švenčionių r.) iš išlikusių 11 pilkapių buvo ištirti 5 pilkapiai, iš kurių pilkapis Nr. 3 buvo tuščias, pilkapis Nr. 4 smarkiai apardytas, dėl to kapų jame nerasta. Tik dviejuose pilkapiuose – Nr. 1 ir 2 buvo aptikti degintiniai žmonių kapai. Pirmajame pilkapyje rasti du degintiniai kapai, kuriuos sudarė sudegusių kaulų fragmenteliai, atnešti iš laužavietės ir supilti į nedideles krūveles. Antrajame pilkapyje – vieno mirusiojo degintinis kapas. Tačiau pilkapyje Nr. 5, pagal savo struktūrą priklausančiame naujam geležies amžiui, buvo atidengti apardyti žirgo griaučiai. Jo gulėta kniūbsčia galva pietryčių kryptimi. Aplink žirgo griaučius buvo sudėti gana dideli 40 x 60 cm dydžio akmenys¹⁰.

To paties laikotarpio (IX–XII a.) 1978 m. buvo ištirti 3 pilkapiai Galminiuose (Zarasų r.). Dviejuose pilkapiuose rasta po vieną sudeginto mirusiojo kapą, o trečiame aptikti sunykę žirgo griaučiai¹¹. Tai bus bene pats šiauriausias žirgo kapas. Anksčiau turėtais duomenimis, žirgų kapai Rytų Lietuvos pilkapiuose labiausiai į šiaurę buvo žinomi iš Lapušiškės (Ignalinos r.), tuos kapus dar 1900 metais tyrinėjo J. Žiogas. Čia jis rado degintinius žmonių kapus, o pilkapiuose Nr. 4 ir 7 – žirgų griaučius¹².

Naujų duomenų apie naujojo geležies amžiaus Rytų Lietuvos pilkapius gauta iš 1985–1987 m. tyrinėtų Veisėtiškių pilkapių, esančių

Anykščių rajono šiaurinėje dalyje. 15 pilkapių grupė buvo 5 km į vakarus nuo Svėdasų, 1 km į šiaurę nuo kelio Utena–Kupiškis dešiniajame Jaros krante. Ištirti 8 pilkapiai, kurie iš kitų šios srities pilkapių išsiskiria savo dydžiu. Jų skersmuo svyruoja nuo 10 iki 18 m. Jiems būdingi griautiniai kolektyviniai kapai. Viename pilkapyje aptinkama nuo 6 iki 12 kapų. Pilkapyne laidota gana ilgai – nuo I tūkst. vidurio iki naujojo geležies amžiaus. Ankstyvesni pilkapiai apjuosti akmenų vainikais, vėlyvesni (Nr. 5, 7, 15) akmenų vainikų jau neturi, nors perėjimas ir nėra labai ryškus. Kapų įkapės: antkaklės plokščiais užkeistais galais, juostinės apyrankės, kaklo apvaros iš įvijų, tūtelių, molio karolių, siauraašmeniai pentiniai kirviai. Pilkapio Nr. 11 sampile rasta nemaža išblaškytų tokių radinių: pusė kario apyrankės, pasaginė segė aguoninėmis galvutėmis, įvijiniai žiedai ir kt. Pasakytina, jog tame pilkapyje buvo rastas ir vienas degintinis kapas, nors apskritai vyrauja griautiniai kapai. Griautiniai kapai, kaip sakytą, to meto Rytų Lietuvos pilkapiuose nebūdingi, mirusieji laidoti išimtinai deginti. Tačiau, kaip atrodo ir iš įkapių, šis pilkapynas yra skirtingų kultūrinių grupių sandūroje. Pvz., čia rastos antkaklės plokščiais užkeistais galais, vytinės antkaklės kūginiais galais būdingesnės rytiniams rajonams, tordiruotos keturkampiais galais antkaklės – Vidurio šiaurės Lietuvai ir Latgalai, karių apyrankės – Vidurio šiaurės Lietuvai. Tad šį pilkapyną palikusiems žmonėms buvo labai ryški tiek žiemgalių, tiek latgalių įtaka. Bandoma šį pilkapyną skirti sėliams¹³, tačiau, matyt, čia būta skirtingų kultūrinių grupių susikryžavimo.

Labai daug analogijų turi Miškinuose (Anykščių r.) 1989 m. ištirtas vienas 11 m skersmens pilkapis, kuris nuo Veisėtiškių pilkapių tenutoles 700 m į šiaurės rytus. Šiame pilkapyje aptikta net 14 griautinių kapų, iš kurių geriau išlikęs tik vienas vaiko kapas Nr. 10. Mirusiojo kaklą puošė 20 balto emalio karolių vėrinys ir žalvarinės tūtelės. Krūtinės srityje gulėjusi žalvarinė pasaginė segė didelėmis aguoninėmis galvutėmis. Rankos puoštos dviem žalvarinėmis juostinėmis apyrankėmis, o ant dešinės rankos piršto užmautas žalvarinis įvijinis žiedas¹⁴.

Pilkapiai, tyrinėti prie Svėdasų (Anykščių r.), savo laidosena aiškiai iškrenta iš aprašytųjų Rytų Lietuvos pilkapių. Tuo tarpu reikia susilaikyti nuo kokių nors platesnių išvadų turint tik šiuos du atvejus. Tačiau remiantis jau dabar turimais duomenimis galima teigti, kad Rytų Lietuvos pilkapiai su degintiniais žmonių kapais ir su griautiniais

bei degintiniais žirgų kapais apima kitą Rytų Lietuvos teritoriją: pietuose Šalčininkų rajoną (čia jie lig šiol buvo gausiausi, o gal daugiausia ištirti), toliau Vilniaus, Varėnos, Alytaus, Trakų, Kaišiadorių, Širvintų, Švenčionių, Ignalinos, Utenos ir iš dalies Zarasų rajonus. Šiaurėje vakarinė jų riba buvusi Šventoji. Ukmergė su savo rajono apylinkėmis jau ryškiai skiriasi nuo Rytų Lietuvos pilkapių srities. Pietvakariuose tokia riba galima būtų išvesti Nemuno vidurpiu. Pietuose – Varėnos ir Šalčininkų rajonai. Pastarųjų metų tyrinėjimai padeda apibrėžti Rytų Lietuvos pilkapių išplitimo teritoriją, suprantama, tiek, kiek šiuo metu yra ištirta, pasitelkus ir anksčiau tyrinėtus duomenis, kurie yra žinomi iš senesnių darbų¹⁵.

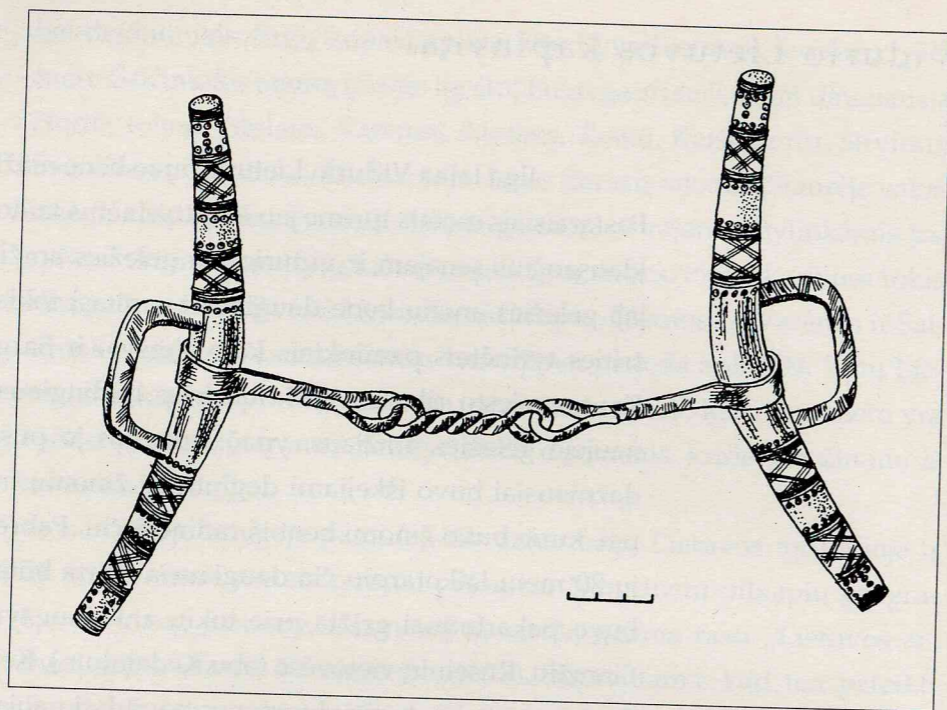
Šioje knygoje paminėti tik dabartinėje Lietuvos teritorijoje ir tik pastaraisiais metais tyrinėti pilkapiai. Netyrinėtų pilkapių geografija yra daug platesnė, išsamesnį jų sąrašą galima rasti „Lietuvos archeologijos atlaso“ III tome (V., 1977). Suprantama, kad ten pateikti duomenys jau yra kiek pasenę, nes kiekvienais metais jie vis papildomi. Didelę dalį kruopščiai surinktos šios srities pilkapių statistikos pateikia G. Zabiela savo straipsnyje „Nalšia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse“ (Rytų Lietuva. V., 1992. P. 2–24). Tiesa, jis paliečia ir kai kuriuos Baltarusijoje žinomus pilkapynus. Chronologiją autorius pradeda nuo II tūkstantmečio pradžios – XI–XIII a. paminklų, iš kurių, kaip jis pats nurodo, tik 10% yra „tvirtai datuoti“. Autoriui pilkapynai yra vienas iš pagrindinių šaltinių apibrėžiant Nalšios teritoriją. Vis dėlto straipsnyje neišvengta šiokio tokio nenuoseklumo. Autorius visai nepagrįsdamas kategoriškai sako, kad „išorinis paminklų vaizdas nėra etninis požymis, kaip ir mirusiųjų deginimo paprotys“, kad „toks gali būti tik jų kompleksas su kitais laidosenos ir materialinės kultūros požymiais“ (ir tai visai suprantama), bet stengdamasis paremti savo teiginius (dėl mažo tyrinėtų pilkapių skaičiaus ir dėl negausių materialinės kultūros požymių duomenų) vis dėlto daro labai svarbiam išvadą Nalšios teritorijos klausimu, būtent remdamasis vienu kuriuo nors atskiru požymiu, daugiausia pilkapių dydžiais.

Tačiau griautinius kapus G. Zabiela skiria rytų slavams, degintinius – lietuviams, kaip tai įprasta ir įrodyta mano ir kitų autorių ankstyvesniuose darbuose. Labai sveikintinas autoriaus noras pako-reguoti Nalšios teritoriją, bet jau vien tai, kad nepasitelkta rašytinių istorinių šaltinių, kalbos duomenų, verčia skaitytoją būti atsargesnį dėl pareikštų šiuo klausimu išvadų.

Vidurio Lietuvos kapinynai

Ilgą laiką Vidurio Lietuva buvo bene mažiausiai tyrinėta sritis. Pastaraisiais metais turime jau kelis tyrinėtus laidojimo paminklus, priklausančius senajam ir viduriniam geležies amžiui. Nagrinėjant naująjį geležies amžių bene daugiausia remtasi tokiais pagrindiniais šios srities tyrinėjimais kaip Veršvai ir Sargėnai, dabar atsidūrę Kauno miesto ribose. Apskritai kaip būdingiausi Centrinės Lietuvos naujojo geležies amžiaus, ypač antrosios jo pusės, požymiai lig šiol dažniausiai buvo iškeliami degintiniai žmonių ir griautiniai žirgų kapai, kurie buvo žinomi bent iš radimviečių. Pabrėžtina, kad ir pastarųjų 20 metų laikotarpiu čia daugiausia ištirta būtent tokių kapų. Tiesa, buvo pakartotinai grįžta prie tokių anksčiau tyrinėtų kapinynų kaip Graužių, Ruseinių vietovėse (abu Kėdainių r.), Kejėnuose (Raseinių r.)¹⁶. Suprantama, jau turėti duomenys papildyti naujais radiniais, tačiau teritoriniu požiūriu nieko naujo negalėjo būti pateikta. Pastaruoju metu išsiplėtė šios rūšies paminklų geografija, ji igijo lyg ir apibrėžtas ribas, o tai savo ruožtu sukelia spėliojimų bei samprotavimų apie šių paminklų prasmę, jų atsiradimo priežastis turint prieš akis jų savitumus.

Vertingas **Seredžiaus** kapinynas (Jurbarko r.) su pertraukomis tirtas nuo 1985 iki 1989 metų¹⁷. Čia buvo surasta 16 degintinių žmonių kapų ir per 20 griautinių žirgų kapų, kurių daugumas yra atskiroje kapinyno dalyje. Degintiniai žmonių kapai – nevienalaikiai. Bent 3 degintinius kapus autoriai skiria VII a., o likusius – XIII–XIV a. Pastariesiems šimtmečiams skiriami ir žirgų kapai. Dėl chronologijos galima ir suabejoti. Daugumas anksčiau tirtų žirgų kapinynų neabejotinai yra skiriami pačiai II tūkst. pradžiai – XI–XII a. Nurodyti Seredžiuje degintiniuose kapuose rasti radiniai ar jų liekanos – deformuota pasaginė segė aguoniniais galais, įvijinių apyrankių dalys, kalavijų liekanos neprieštarauja tokiam datavimui. Šitie radiniai galėtų priklausyti ir XIII a., juo labiau kad nėra ryškių kriterijų datuojant juos vienu ar kitu šimtmečiu anksčiau ar vėliau. Autorių pateiktas degintinių kapų datavimas kaip ir žirgų kapų tuo pačiu XIII–XIV a. vargu ar priimtinas atsižvelgus į žirgų aprangą ir apskritai laidoseną. Tai ir žaslų kauliniai laužtukai, karčių įvijos, ir trapecijos formos kabučiai bei kamanų apkaustai, labai artimi Veršvų bei Graužių kapinynų medžiagai, kurie, be abejo, skirtini naujojo geležies amžiaus antrajai pusei (3 pav.).

3 pav. Žąslai su kaulo laužtukais. XI–XII a. Sėrdžius. (ATL, 1988)

Tam pačiam laikotarpiui tektų skirti ir **Šulaičiuose** (Kėdai- nių r.) tyrinėtą kapinyną. Čia Kauno valstybinio istorijos muziejaus (KVIM) grupė, vadovaujama K. Rickevičiūtės, 1983 m. ištyrė 284 m² plotą, kuriame aptiko 2 žmonių griautinius kapus ir 18 žirgų kapų su 21 žirgu. Trijuose kapuose (Nr. 3, 13, 17) buvo po du žirgus. Žirgai lai- doti su puošnia apranga. Kamanų apkaustai dažnai puošti sidabru, o gal alavu. Karčiuose ir uodegoje išuktos žalvarinės įvijios, – tai ypač bū- dinga ir Pakalniškių kapinynui (Šakių r.). Karčiuose buvęs dažnas gin- tarinis karoliukas, išidėmetini žąslai, kurių 8 buvo su kauliniais laužtu- kais, tik kape Nr. 9 laužtukai buvę žalvariniai. Gausu ir visokių įvairios formos kamanų diržų apkalų: kryžiniai, apskriti, pailgi. Skyrium mi- nėtini du atsitiktinai rasti žalvariniai pailgi apkalai, puošti aukso (?) plokštele. Kamanos puoštos žvangučiais. Kape Nr. 10 rastas skamba- las. Balno kilpa rasta viena, ir ta atsitiktinė¹⁸. Sprendžiant iš kapinyno būklės (kalvelė, kurioje būta kapinyno, buvo ariama, vėliau imtas žvy- ras) ir dviejų griautinių moterims priklausančių kapų situacijos bei būklės, taip pat iš išlikusių prie jų įkapių, jie negali būti siejami su pa- laidotais žirgais. Pagrindinė kapinyno dalis, galima sakyti, sunaikinta, o pavieniai surinkti radiniai priklauso laikotarpiui nuo VI iki XIV–XVI a. Geriau išlikęs moters kapas Nr. 2 skirtinas XV a.

Vienas šiauriausių šios rūšies paminklų Vidurio Lietuvoje yra **Barinės** (Panevėžio r. pietinė dalis, 5 km į pietus nuo Krekenavos)

plokštinis kapinynas, tirtas A. Striaukaitės 1981 ir 1982 m. Per du vasa- ros sezonus buvo ištirtas 845 m² plotas, kuriame aptikti 32 degintiniai, 2 griautiniai žmonių kapai ir 12 žirgų griaučių¹⁹.

Degintiniai žmonių kapai neabejotinai susiję su žirgų kapais. Degintinius kapus daugiausia sudarė smulkūs perdege kaulai, apdege radiniai ir smulkūs angliukai, supilti į dubens formos duobės dugną. Virš tokio kapo kartais padedamos nedegintos įkapės, daugiausia pa- puošalai, buities ir darbo įrankiai. Jų ryšys su žirgais ypač ryškus tuo- se degintiniuose kapuose, kuriuose šalia jų arba po jais buvo randami nedeginti žirgai (kapai Nr. 37, 38, 39). Įdomus reiškinys, kurį pastebė- jo tyrinėtoja, yra tai, kad kai kurių žirgų kapus tesudarė žirgų griaučių dalys, pvz., žirgo galva su sprandu ir priešakinėmis kojomis. Be to, mi- nėtuose kapuose Nr. 37, 38, 39 rasta nedegintų žirgų kaulų ir priekinių kojų liekanų. Tokius kapus ši kapinyną tyrusi A. Striaukaitė nori lai- kyti žirgų aukomis, tačiau galimas ir toks atvejis, kad kai kurie žirgų griaučiai galėjo būti apardyti, juo labiau kad paminklas anksčiau buvo ariamas ir gerokai apnaikintas. Nesuardytuose kapuose labai gerai iš- silaikė žirgų aprangos reikmenys, ypač kamanos, žąslai ir puošybinės detalės. Karčiai perpinti žalvarinėmis įvijomis, vilnoniais siūlais, ginta- ro karoliukais, žalvariniais kabučiais ir pan. Labai įvairūs kamanų ap- kaustai ir savo forma, ir dydžiais.

Degintiniuose žmonių kapuose surasta svarstyklių fragmentų, geležinė cilindrinė spyna, geležinė yla, karklo lapo formos ietigaliai, pagal kuriuos kapinynas datuojamas II tūkst. pradžia.

Dar visai naujos radimvietės pastaruoju metu yra užfiksuotos Ukmergės rajone, iš kurio lig šiol neturėjome šios rūšies paminklų. Pir- miausia minėtinas **Obelių** kapinynas, esąs apie 7–8 km į šiaurės va- karus nuo Ukmergės, vakariniame Obelių ežero krante. Kasant žvyrą 1977 m. jau buvo pastebėta čia esant kapinyno. 1988 m. apsilankius Is- torijos instituto archeologams drauge su Ukmergės kraštotyros muzie- jaus bendradarbiais, buvo pastebėti dveji apardyti žmonių ir aptikti žirgo griaučiai. 1979–1983 m. čia vyko platūs tyrinėjimo darbai, buvo ištirtas 6174 m² plotas, kuriame atkasta 190 nedegintų, 9 sudegintų žmonių kapai ir 30 sudegintų žirgų kapų bei kelios apeiginės duobės. Griautiniai, arba nedegintiniai, žmonių kapai datuojami V–VI a. Tam pačiam laikotarpiui priklauso ir tarp jų įsiterpę 6 degintiniai kapai (4 pav.). (Išidėmetina mirusiųjų deginimo pradžia – V–VI a.) Likusieji 3 degintiniai žmonių ir griautiniai žirgų kapai tyrinėtojų datuojami

4 pav. Degintinis kapas
Nr. 9. V–VI a. Obeliai.
(LA, 1988, 6)

XIII–XIV a., nors nurodoma, kad būta ir XII a. radinių. Mus tiesiogiai domina vėlyvieji degintiniai ir griautiniai žirgų kapai.

Vėlyvieji degintiniai kapai teaptikti tik trys. Jie buvo įsiterpę tarp V–VI a. datuojamų griautinių kapų. Dalis degintinių kapų galėjo būti suardyti, – tai matyti iš surastų išblaškytų radinių. Apskritai ir žmonių, ir žirgų kapuose aptikta daug įvairiausių radinių, papuošalų, aprangos dalių, įvairių buities reikmenų, ginklų ir kt. Iš retesnių radinių minėtini degintiniuose kapuose rasti šarvų fragmentai (krūtinės dalis ir apysveikė rankovė), svarstyklių liekanos bei svoreliai, cilindrinė spyna, simboliniai raktai ir kt. Minėtinios žirgo aprangos dalys, pvz., balno kilpos, kurių rasta net 14-oje žirgų kapų, metalu kaustytų kamanų liekanos ir kt. 11-oje žirgų kapų pakaklėje rasta po geležinį skambalą, karčius puošiančios įvijos ir gintaro karoliai. Obelių kapinyno radiniai plačiai aprašyti atskiroje knygoje²⁰, todėl nėra reikalo jų plačiau apibūdinti. Norėtume atkreipti dėmesį į kai kuriuos tiek laidosenos, tiek ir radinių savitumus. Kapinynas yra Rytų Lietuvos pilkapių ir Vidurio Lietuvos plokštinių kapinynų riboje, dviejų kultūros sričių sandūroje. Jas jungia kremacijos pradžia I tūkst. viduryje (V–VI a.), žirgų kapai – tik griautiniai, nors pastebėta ir deginimo pėdsakų²¹. Įdomus atvejis, kad žirgo kape Nr. 4 kartu su žirgu buvo pakastas šuo.

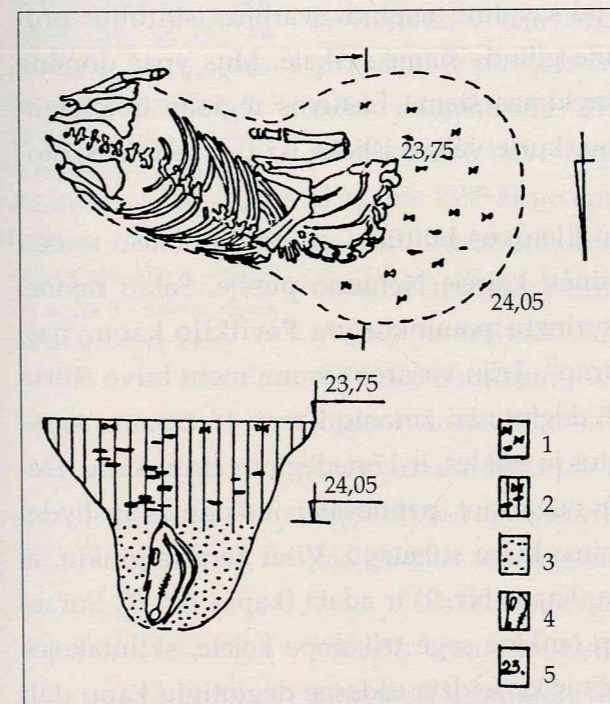
Jungiantis šias dvi kultūros sritis reikškinys – pjautuvo dėjimas į žirgo kapą. Antai žirgo kape Nr. 27 buvo rasti geležiniai žaslai, balno kilpa ir būdingos Rytų Lietuvai formos geležinis pjautuvas beveik stačiu kampu išlenktais ašmenimis. Tai, galima sakyti, būtinas Rytų Lietuvos žirgų kapų atributas. Pagrindinės skiriamosios žymės – nevienoda laidosena. Obeliuose mirusieji laidoti plokštiniame kapinyne, o tai būdinga ne tik centrinei, bet ir visai likusiai to meto Lietuvos teritorijai. Tačiau reikia pasakyti, kad šis kapinynas yra kiek vėlesnis už Rytų Lietuvos minėtus pilkapius. Tuo metu – XIII–XIV a. jau ir Rytų Lietuvoje pamažu atsisakoma pilkapių ir pereinama prie plokštinių kapinynų. Bet apie tai vėliau.

Obelių kapinynas ne vienas Ukmergės rajone, kuriame aptikta žirgų kapų. 1979–1980 m. Tulpiakiemyje, Obelios kairiajame krante, A. Varnas ištyrė 720 m² plotą. Ten jis surado degintinių žmonių kapų (skaičius neaiškus, nes kapai suardyti) ir 17 nedegintų žirgų kapų, datuojamų naujuoju geležies amžiumi²².

Apskritai Vidurio Lietuvos naująjį geležies amžių plačiausiai apibūdina plokštiniai kapinynai su degintiniais žmonių ir griautiniais žirgų kapais. Turint omenyje ankstesnius ir pastarųjų dvidešimties metų tyrinėjimus aiškėja šios rūšies paminklų teritorija, kurią stambiais bruožais būtų galima apibūdinti šitaip: vakaruose – Raseinių rajonas

(Kejėnai), šiaurėje – Panevėžio r. (Rimaisai, Barinė), šiaurės rytuose – Ignalinos (Lapušišké) ir Zarasų (Galminiai) rajonai, rytuose – Ukmergės (Obeliai, Tulpiakiemis), pačiame centre – Kėdainių (Graužiai, Rušėiniai), pietuose – ypač Kauno r. (Veršvai, Pakapiai, Marvelė) (5 pav.), pietvakariuose – Jurbarko r. (Seredžius). Tačiau prie tos labai ryškios teritorijos šliejasi Šakių r. (Pavilkio, Mikytų ir ypač Pakalniškių kapinynai, kurie turi visus Centrinės Lietuvos to meto kultūros bruožus) ir Marijampolės r. (Nendriniai). Ir teritorijos klausimas, ir šios rūšies paminklų savitumai kelia daugelį problemų, kurias bandysime aiškinti atskiruose knygos skyriuose.

5 pav. Degintinis vyro
kapas su žirgu bei kapo skersinis pjūvis: 1 – degintiniai kaulai su degėsiomis, 2 – tamsi žemė su degėsiomis ir pavieniais kaulais, 3 – pilkšvas smėlis, 4 – žirgo griaučiai, pjūvyje – galva, 5 – absoliutus aukštis. Marvelė. (VLA, 1994)

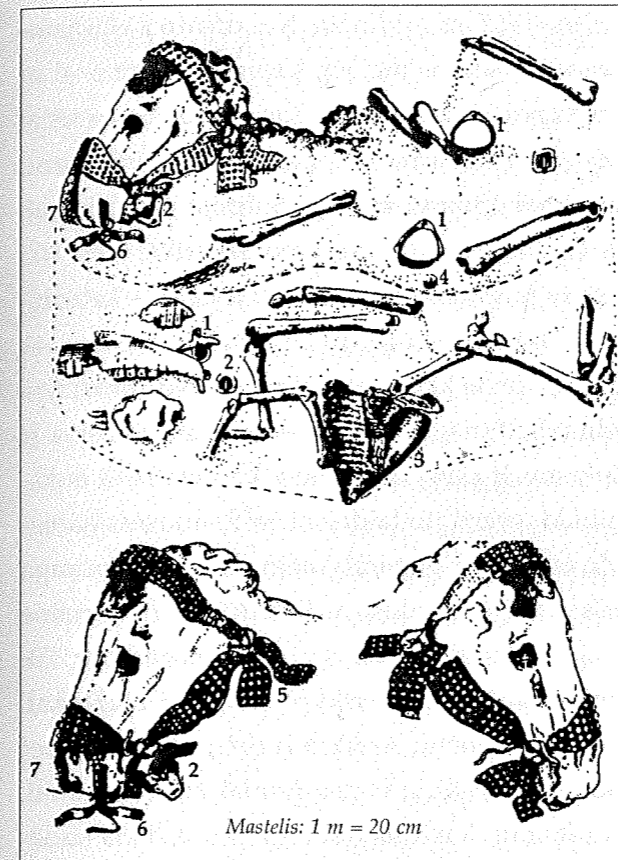

Galima dar paminėti tyrinėtus ilgalaikius kapinynus, kai senosios kapinaitės naudojamos vėlesniais laikais. Šiuo požiūriu vertas dėmesio **Pajuostis** (Panevėžio r.), kur II–III a. pilkapyne buvo aptikta V–XI a. ir net XVI–XVII a. kapų²³. Kad viduriniame geležies amžiuje laidota pilkapių teritorijoje, rodo rastieji pavieniai to laikotarpio radiniai ir vienas vaiko kapas. Iš naujojo geležies amžiaus (IX–XII a.) buvo aptikti 6 kapai, kurie buvo įkasti į daug ankstyvesnius čia buvusius pilkapius. To laikotarpio kapams būdingos tokios įkapės kaip antkaklės tordiruotais lankeliais, antkaklės ramentiniais galais, juostinės apyrankės gyvuliniais galais, įvijinės apyrankės bei įvijiniai žiedai, pasaginės segės, kryžiniai smeigtukai, geležiniai plačiaaašmeniai pentiniai kirviai, peiliai, juostiniai ietigaliai ir pan.²⁴ To paties rajono senesniame IV–V a. kapinyne (sprendžiant pagal atsitiktinai rastas juostines apyrankes) Pašiliuose (Panevėžio r.) buvo aptikti naujojo geležies amžiaus degintiniai kapai²⁵. Arba vėl – Pernaravoje (Kėdainių r.) 1986–1989 m. tyrinėtame kapinyne, kuriame per 4 tyrinėjimo sezonus buvo ištirtas 2043 m² plotas, aptikti įvairių laikų kapai: du griautiniai I tūkstantmečio vidurio kapai, 10 degintinių naujojo geležies amžiaus pradžios kapų ir 36 griautiniai XVI–XVII a. kapai²⁶. Tai gana dažnas reiškinys, kai senosios kapinaitės naudojamos vėlesniais laikais. Visa tai byloja apie gyvenviečių teritorinį tęstinumą. Antra vertus, tokie ilgalaikiai kapinynai suteikia daug vertingos medžiagos tiriant laidosenos papročius, jų kaita atskirais laikotarpiais. O tai savaime atspindi svarbius istorinius procesus, į kuriuos bandysime gilintis šiame veikalė. Mus ypač domina ankstyvesnių pilkapių išnykimas šiame Lietuvos regione ir išivyravimas plokštinių kapinynų, kurie vėliau išlieka iki pat rašytinės istorijos laikų.

Be abejo, Vidurio Lietuvos kultūros grupei priklauso minėti plokštiniai kapinynai, tyrinėti kairėje Nemuno pusėje, Šakių rajone. Vienas tokių naujausiai tyrinėtų paminklų yra **Pavilkijo** kapinynas, tirtas 1985–1987 m. A. Varno²⁷. Trijų vasaros sezonų metu buvo ištirta 904 m² plotas. Atidengti 8 degintiniai žmonių kapai, 16 žmonių kapų laidosena neaiški dėl prastos jų būklės, ir 15 nedegintų žirgų kapų. Degintiniuose kapuose įkapės negausios, papuošalai nuo ugnies apsilydę. Dalis dirbinių prieš deginimą buvo sulaužyti. Visai nerasta ginklų, iš darbo įrankių rasta tik yla (kapas Nr. 2) ir adata (kapas Nr. 5). Surastieji tokie papuošalai kaip lankinė segė trikampe kojele, skliutakojės segės, storagalės apyrankės ir kt. leidžia didesnę degintinių kapų dalį

datuoti VI, gal net VII amžiumi. Tačiau būta ir IX–X a. kapų, apie tai byloja kape Nr. 8 rasta vytinė antkaklė kūginiais galais. Matyt, su šiais, tik dažniausiai suardytais ar nenustatytais degintiniais kapais sietini ir žirgų kapai. Autorius pažymi, kad nė vienoje duobėje neaptikta sveikų žirgo griaučių ar bent didesnių jo dalių. Nurodoma, jog dažniausiai buvo randamos tik žirgų kaukolės bei jų fragmentai ir kai kuriuose kapuose kojų kaulai, gulintys anatomine tvarka.

Netenka plačiau kalbėti apie **Pakalniškių** kapinyną, esantį tame pačiame Šakių rajone. Jis jau buvo pradėtas tirti 1963 m., tyrinėjimai tęsti 1964 ir 1966 metais, apie jį daug rašyta ir jis jau plačiai buvo žinomas senesnėje literatūroje. Tačiau kapinynas baigtas tirti 1971–1974 m., iš jo gerokai papildyti ankstesni duomenys. Iš

6 pav. Dvigubas žirgų kapas (viršuje) ir puošnios kamanos (apačioje). Pakalniškiai, kapas Nr. 23. – Radiniai prie pirmųjų griaučių: 1 – balno kilpa, 2 – žąslai, 3 – sagtis, 4 – gintaro karolis, 5 – kamanos, 6 – dirželis, 7 – odinio maišelio liekanos. – Radiniai prie antrųjų griaučių: 1 – žąslai, 2 – sagtis, 3 – šalmas. (Senovės baltų kultūra, 1999)

viso ištirtas 3869 m² plotas, kuriame atidengti 22 degintiniai žmonių kapai, 235 žirgų kapai, kuriuose aptikta 262 žirgų griaučiai (15-oje kapų konstatuoti dviejų žirgų griaučiai, o dviejuose kapuose – net 3 žirgų griaučiai) (6 pav.). Ir čia kai kurie degintiniai kapai priklauso V–VI a., tačiau daugiausia iš XI–XIII a. Šio kapinyno kasinėjimai bene daugiausia duomenų davė žirgo aprangai pažinti. Surinkta per 1500 dirbinių, iš jų apie 1370 žirgo aprangos reikmenys: apie 300 balno kilpų, 200 žąslų ir kt. Darbo įrankių rasta tik 35, ginklų – 26, papuošalų – 92 vienetai²⁸. Kapinyno pakraštyje, apie 450 m² plote, aptiktas storas su degėsiomis sumaišytas žemės sluoksnis, kuriame rasta apie 600 įvairių dirbinių, datuojamų X–XIII a. Spėjama čia buvus laužavietę, kurioje deginti vienalaikiai su žirgų kapais mirusieji žmonės. Bemaž visuose kapinyuose kartojasi analogiškas reiškinys – I tūkstantmečio vidurio degintiniai kapai, kuriuose keliais šimtmečiais vėliau įrengiamas naujojo geležies amžiaus ar net jo antrosios pusės kapinynas.

Pakalniškių kapinynas būtų pats piečiausias mūsų aptartos Vidurio Lietuvos savitos kultūros grupės, kuriai būdingi degintiniai žmonių ir griautiniai arba rečiau degintų žirgų kapai, objektas. Tačiau

čia pat iškyla anksčiau, 1966–1967 m., tyrinėto **Nendrinių** (Marijampolės r.) kapinyno klausimas. Prisiminsime, jog kapinyno būta 5–6 m aukščio kalvoje, dešinėje Šešupės kranto pusėje. Kapinynas buvo labai suardytas imant iš kalvelės žvyrą bei ariant jos pakraščius. Tyrinėjimų metu buvo aptikta 4 degintiniai žmonių ir 66 griautiniai žirgų kapai, datuojami pagal radinius IX–XIII a. 66 žirgų kapuose buvo rasti 105 žirgų griaučiai: viename kape jų būta net penkių, dviejuose – keturių, septyniuose – trijų ir 15-oje kapų pakasta po du žirgus. Likusiuose – 41 kape palaidota po vieną žirgą. Žemė kapų sampiluose buvo sumaišyta su įvairių laikotarpių radiniais, titnago dirbiniais, brūkšniuotosios ir grublėtosios keramikos šukėmis ir pan., o tai rodo, kad čia būta anksytesnių laikotarpių paminklo, suardyto laidojant mirusiuosius naujajame geležies amžiuje. Žirgų kapai nepasižymėjo turtinga apranga kaip, pavyzdžiui, Pakalniškiuose, Veršvuose ar Seredžiuje. Pagrindinė žirgų aprangos dalis buvo žąslai su didžiulėmis grandimis galuose. Tik prie aštuonių griaučių aptikti laužtukai. Išsiskyrė kauliniai laužtukai, rasti kape Nr. 11 prie pirmųjų griaučių. Aptikta įvairių apkaustų, bet nerasta nė vienos balno kilpos. Išsiskiria ir degintiniai žmonių kapai. Nemint įprastų negausių įkapių, kapams būdinga tai, kad čia sudegintų mirusiųjų palaikai laidoti molinėse urnose, kaip buvo galima konstatuoti kape Nr. 3 bei kai kuriuose suardytuose kapuose. Ši atveji ryškiai rodo degintinis žmogaus kapas Nr. 1, kuris buvo įrengtas virš dvigubo žirgo kapo (pažymėto Nr. 39), 30–40 cm virš žirgų skeletų buvo aptikta molinė urna. Tai būta nedidelio juodos spalvos nulygintu paviršiumi žiesto indo. Gaila, kad viršutinė kapo dalis nuarta ir dalis indo dingo. Tačiau ir likusioje indo dalyje buvo rasta perdegusių žmonių kaulų, žalvarinė svarstyklių lėkštelė ir apskritinės plokštinės segės dalis²⁹.

Sudegintų palaikų laidojimas urnose šį kapinyną išskiria iš Vidurio Lietuvos kultūros srities. Sudegintus mirusiuosius urnose daugiausia laidojo vakarų baltai, kuriems tektų skirti ir Nendrinių kapinyną.

Vidurio šiaurės Lietuvos kapinynai

Per pastarąjį dvidešimtmetį gerokai papildyti tyrinėtų kapinynų duomenys ir Vidurio šiaurės Lietuvoje. Ši sritis gana ryškiai išsiskiria iš kitų Lietuvos sričių laidojimo papročių pastovumu. Išivyravus plokštiniams kapinynams, maždaug nuo I tūkst. vidurio iki pat rašytinės istorijos laikų, čia vyrauja plokštiniai kapinynai su griautiniais kapais, kuriems būdingos gana gausios ir labai vienodos įkapės. Net jų išdėstymas kapuose per šimtmečius beveik nekinta. Be anksčiau, dar tarpukario Lietuvos laikais, Šiaulių „Aušros“ muziejaus darbuotojų tyrinėtų kapinynų ir pokario metais LMA Istorijos instituto archeologų atliktų kai kurių tyrinėjimų Akmenės ir Pakruojo rajonuose, pastaraisiais metais šioje Lietuvos dalyje plačiau tyrinėti keli kapinynai. Negalima nepaminėti tokių kapinynų kaip Jauneikių (Joniškio r.), Pavirvytės–Gudų (Akmenės r.), Jakštaičių–Meškių (Šiaulių r.) ir kt. Išsiplėtė šios srities tyrinėtų paminklų geografija, taip pat ir chronologiniai rėmai. Dabar jau gana išsamiai galima apibūdinti visą naująjį geležies amžių. Šio darbo ėmėsi I. Vaškevičiūtė savo disertacijoje³⁰, todėl čia pasitenkinsiu tik trumpa tyrinėtų paminklų apžvalga, o plačiau aptarsiu ryškesnius šios srities savitumus.

Bene daugiausia turime paminklų iš nagrinėjamo laikotarpio pradžios. Gana būdingas yra **Stungių** kapinynas (Joniškio r.), 1985 m. tyrinėtas B. Dakanio, kurio darbus 1986 m. tęsė I. Vaškevičiūtė³¹. Kapinyno būta apie 0,1 km į pietus nuo Joniškio–Žagarės ir Daujočių–Stungių (Joniškio r.) kelių sankryžos, šiaurinėje gyvenvietės dalyje. 1985 m. buvo iširta 12, 1986 m. – 13 kapų. Pagal radinius kapinynas datuojamas VIII–IX a., tiek įkapėmis, tiek ir laidosena būdingas pietų žiemgalių kultūrai.

Vyrai ir moterys laidoti priešingomis kryptimis: vyrai galvomis į šiaurės vakarus 330°, o moterys į pietryčius 110–120°. Vyru kapai, be papuošalų – antkaklių su kabliuku ir kilpele galuose, išplota vidurinė dalimi, pasaginių ir lankinių aguoninių segių, įvijinių apyrankių, pasižymėjo įdėtu ginklų komplektu, būdingu šiai sričiai. Dešinėje ar kairėje mirusiojo pusėje dėtos ietys, kurių antgaliai paprastai randami prie galvos. Šiame kapinyne būta labai įvairios formos ir dydžių ietigalių – įmovinių lauro lapo, karklo lapo formos, trumpomis plunksnomis ir ilgomis įmovomis, juostinių bei įtveriamųjų. Vyrauja 20–27 cm ilgio

ietigaliai, tik juostinio būta apie 40 cm ilgio. Šiai sričiai labai būdingas ginklas – trumpasis viršūnės link plėtėjantis kalavijas (kartais kai kurių archeologų vadinamas peiliu) nuo 30 iki 40 cm ilgio. Jis visados mirusiajam buvo dedamas skersai ar kiek įstrižai šlaunikaulių. Apskritai tai būdinga šio ginklo padėtis kape. Iš darbo įrankių vyrų kapuose buvo randama tik geležinių peiliukų.

Vis daugiau duomenų atsiranda to meto gyventojų aprangai rekonstruoti. Antai vyro kape Nr. 10 buvo išlikęs apie 12 cm pločio kairiojo bato aulais, kurio kraštas puoštas keturiomis horizontalių apkalėlių eilėmis. O vyro kape Nr. 2 aptiktos galvos dangos liekanos (organinė medžiaga ir apie 20 netaisyklingų įvijų, 2 grandinėlių ir įvijėlė).

Moterų kapų inventorius taip pat labai vienodas: be antkaklių, užbaigtų kabliuku ir kilpele, kartais užkeistais keturkampiais galais ar net balneliniu galu, įvijinių apyrankių, pagrindinę papuošalų grupę sudarė smeigtukai. Paprastai jų būta porinių, sujungtų tarpusavyje grandinėlių ir papuoštų įkabintais dažniausiai pusemenulio formos kabučiais. Įvairios būdavo smeigtukų galvutės – kryžinės, trikampės formos išplotomis galuose buoželėmis arba žiedinės. Moterų kapams būdingi gausesni darbo įrankiai. Bene patys būdingiausi yra geležiniai peiliai-pjautuvėliai žemyn nulenkti viršūne ir ylos. Šie dirbiniai dažniausiai dėti juosmens srityje prie dešiniojo šono. Stungių moterims būdinga tokia retesnė įkapė kaip geležiniai kapliai, kurių aptikta net keliuose kapuose. Jų padėtis kape labai įvairi: kartais jie dėti juosmens, kartais pečių srityje ar net prie šlaunikaulio (kapas Nr. 8).

Labai jau artimas ką tik aprašytam Stungių kapinynui yra Šukionių kapinynas (Pakruojo r.), 1988 m. tyrinėtas V. Šimėno³² ir 1989 m. – I. Vaškevičiūtės³³. Kasinėjimai dar buvo tęsiami ir 1990 m.³⁴

Kapinynas žinomas nuo 1931 m., kai jį tyrė Šiaulių „Aušros“ muziejaus darbuotojas B. Tarvydas. Nuoseklesni tyrinėjimai pradėti 1988 m. Tais metais buvo ištirtas 384 m² plotas, kuriame rasti 9 XVIII–XIX a. kapai ir 19 VIII–IX a. kapų. 1989 m. kasinėjimai buvo tęsiami, ištirtas 585 m² plotas, kuriame atidengti 72 kapai. Tirta šiaurinėje ir šiaurės rytinėje kapinyno dalyje, kur aptikta ir kiek vėlyvesnių kapų. Didesnė jų dalį I. Vaškevičiūtė skiria X–XI a. 1990 m. buvo ištirtas 501 m² plotas, kuriame atidengti 43 kapai. Tais metais daugiau dirbta vakariame ir pietiniame kapinyno pakraštyje. Taigi iš viso ištirtas 1470 m² plotas, kuriame atidengti 143 VIII–XI a. kapai.

Nekartodami norėtume pabrėžti, kad laidosena, įkapės, jų padėtis kape yra bemaž identiškos ką tik aprašytam Stungių kapinynui. Atkreiptinas dėmesys tik į kai kuriuos išsiskiriančius gausesniais radiniais kapus. Vienas tokių yra moters kapas Nr. 12. Mirusiajai ant galvos turėjusi būti uždėta audinio kepurėlė, kurios pakraštys puoštas trimis žalvarinių spurgelių eilėmis. Sudedamoji šios kepurėlės dalis – dešinėje galvos pusėje aptiktas kabutis iš žalvarinių įvijų ir emalio karolių. Mirusiosios kaklą puošė žalvarinė tordiruota antkaklė plonėjančiais galais, užbaigtais kabliuku ir ašele. Krūtinės srityje aptikti 2 smeigtukai kryžminėmis galvutėmis, kurių kryžmų galai užbaigti nedidelėmis buoželėmis. Smeigtukai sujungti dviem grandinėlių eilėmis. Rankas puošė dvi žalvarinės įvijinės apyrankės, pagamintos iš trikampi skersinio pjūvio įvijos. Iš darbo įrankių kape rasta tik geležinė yla, gulėjusi juosmens srityje.

Nors kapai labai apardyti, pastarųjų (1990) metų kasinėjimai davė retesnių radinių. Pavyzdžiui, labai apardytame moters kape Nr. 119 buvo aptiktas darbo įrankių komplektas – geležinė yla, žalvarinė adata ir akmeninė 5,5 x 1,7 x 3 cm dydžio liejimo forma, pagaminta iš smiltainio akmens. O moters kape Nr. 121 aptiktas gana retas galvos papuošalas, kurį sudarė odinė juosta, ištiesiai puošta žalvarinių spurgelių eilėmis, aiškiai dengiančiomis juostos ar raiščio, o gal kepuraitės pakraščio paviršių³⁵.

Vyrų kapuose įkapių nedaug, tačiau jos ypač būdingos šiai sričiai. Būdingiausios jų – ginklai. Daugiausia tai karklo ar lauro lapo formos įmoviniai ietigaliai, kurių kapuose dažniausiai buvo randama vienas arba du, tačiau įdomu, kad kape Nr. 5 jų buvo rasta trys, kape Nr. 74 – 4, kape Nr. 9 – 5, o kape Nr. 69 – net 6 vienetai. Ir kitas ginklas – trumpasis plėtėjantis viršūne kalavijas, paprastai dėtas įstrižai kapo dubens–šlaunų srityje. Iš retesnių radinių minėtinos apavo liekanos (kapai Nr. 2, 4, 9), pvz., žalvariniais spurgeliais kaustytas diržiukas, puošęs apavo pakraštį blauzdos srityje.

Apskritai būdingą vyro kapo įkapių komplektą gausiausiai pailiustruoja kapo Nr. 42 radiniai. Jį sudarė: 2 geležiniai įmoviniai ietigaliai, trumpasis platusis kalavijas, žalvarinė lankinė aguoninė segė, žalvarinė tordiruota antkaklė plonėjančiais galais, užbaigtais kabliuku ir ašele, bei žalvarinė apyrankė pastorintais trapecijos skersinio pjūvio galais³⁶. Tačiau šiame kapinyne pastebėta kai kurių išskirtinių dalykų, nebūdingų kitiems šios srities kapinynams. Šukionių vyrų kapuose

gana dažna įkapė – geležinis ar žalvarinis pentinas, paprastai randamas vienas prie dešinės kojos. Neretai vyrams į kapą būdavo įdedami ir geležiniai žąslai. Jie – trinariai, su apskritomis grandimis galuose, natūralaus dydžio. Kapai su pastarosiomis įkapėmis chronologiškai galėtų būti kiek vėlyvesni, galbūt iš X ir net XI a. Be to, čia galėtų būti ir kaimyninių vakarų genčių įtakos rezultatas. Tai patvirtintų tokios vyro kapo Nr. 54 įkapės: ilgas, siauras kovos peilis odinėse makštyse, kurių galas apkaustytas žalvariu, plačiaaašmenis pentinis kirvis, pincetas, žąslai, pentinas, skiltuvas, neminint įprastų karklo lapo formos ietigalių bei geležinio peiliuko.

Papuošalai vyrų kapuose negausūs. Būdingiausi iš jų – labai vienodos lankinės aguoninės segės, įvijinės arba masyvios „kario“ apyrankės, antkaklės plonėjančiais galais, užbaigtais kabliuku ir ašele. Tik kape Nr. 47 rasta pelėdinė segė, konstatuoti trys atvejai, jog kai kurie vyrai laidoti su diržais. Diržų būta odinių, puoštų žalvariniais spurgeliais, su žalvarinėmis sagtelėmis. Pastebėta ir apavo fragmentų bei geriamojo rago apkalų likučių³⁷.

Tačiau apskritai Stungių, Šukionių kapinynai labai artimi to paties laikotarpio anksčiau tyrinėto Linksmučių kapinyno (Pakruojo r.) medžiagai. Ypač vienoda (su labai mažomis išimtimis) VIII–X a. kapų tiek laidosena, tiek radiniai. Tą pat galima pasakyti ir apie **Pamiškių** (Pasvalio r.) tyrinėtą kapinyną³⁸. Įvairesni šiame kapinyne aptikti radiniai neabejotinai aiškintini tuo, kad kapinyne buvo laidota ne viena šimtmetį. Rastos įkapės leidžia teigti, jog kapinyne laidota nuo VII iki XI a. imtinai. Tačiau VIII–IX a. datuojami kapai ir jų įkapės tiesiog identiškai kitiems to laikotarpio paminklams. Tad etninis jų priklausymas tai pačiai gyventojų grupei nekelia abejonių.

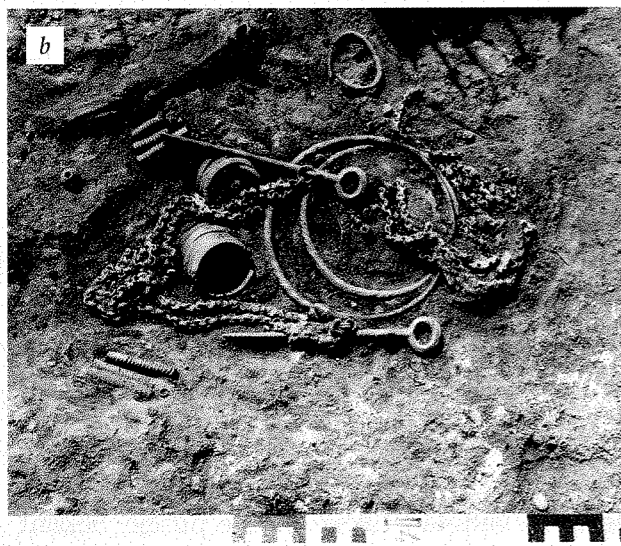
Trumpai apibūdinant Pamiškių kapinyną reikia pažymėti, kad jo būta smarkiai apardyto. Todėl suprantama, kad toks paminklas, kaip ir daugelis kitų, negali teikti plataus vaizdo. Kapinynas buvo įrengtas kairiajame Mūšos krante, buvusioje gana aukštoje kalvoje, iš kurios ilgą laiką vežtas žvyras ir taip ardytas senasis kapinynas. 1973 m. Istorijos ir etnografijos muziejaus darbuotojų atlikti kasinėjimai parodė, kaip smarkiai nukentėjęs šis paminklas. Jo būklę apibūdina kad ir ši statistika: buvo atkastas 743 m² plotas, kuriame surasta 65 kapai ar jų liekanos ir surinkta apie 330 dirbinių. 35 kapai buvo labai sužaloti, ypač sunaikinta galvos ir krūtinės sritys. 18-oje kapų visai nerasta įkapių. Tačiau ir kapuose rastos įkapės, ir skyrium surinktieji radiniai akivaizdžiai rodo jų

priklausymą Vidurio Lietuvos šiaurinei sričiai. Tokie radiniai kaip geležiniai peiliai-pjautuvėliai žemyn nulenкта viršūne, ylos, žalvariniai žiediniai smeigtukai, smeigtukai trikampe galvute su pusmėnulio formos kabučiais, antkaklės plonėjančiais galais su kabliuku ir kilpele galuose, įvijinės apyrankės ir kt. labai būdingi šios srities moterų kapams. Vyrų kapuose rastieji įprastinėje vietoje ietigaliai, kurių plunksna buvo dažniausiai karklo lapo formos, platūs trumpi kalavijai, lankinės aguoninės ar pasaginės segės, masyvios storagalės apyrankės aiškiai patvirtina šio kapinyno bendrumą su kitais jau minėtais paminklais. Rastieji kapuose, taip pat ir atsitiktiniai radiniai, patekę įvairiu metu į Biržų, Pasvalio muziejus ar į Vytauto Didžiojo muziejų Kaune, rodytų, kad šiame kapinyne jau pradėta laidoti maždaug VI–VII a. ir tebelaidota dar X–XI a. Pastarąją datą patvirtintų tokie iš šio kapinyno žinomi radiniai kaip geležiniai plačiaaašmeniai kirviai, žalvarinės pasaginės segės aguoniniais bei daugiakampiais galais, masyvios įvijinės apyrankės, kurių apvijos su aštria trikampe briauna ir kt.

Vienas iš didžiausių tyrinėtų šios srities kapinynų aštuntame dešimtmetyje yra **Jauneikių** plokštinis kapinynas. 1975–1976 m. vasaros sezono metu čia buvo iširti net 467 kapai, surinkta apie 1370 dirbinių³⁹. Atidengtas didžiulis plotas: vien 1975 m. atkasta 1800 m², 1976 m. – 1700 m²* (7 pav.).

Kapinynas buvo įrengtas kalvoje, esančioje Sidabros upės kairiajame krante. Čia nuo seno buvo randama pavienių žmonių kaulų, įvairių dirbinių, todėl ši vieta vadinama Kapinėmis. 1934 m. ją kiek tyrinėjo Šiaulių „Aušros“ muziejaus darbuotojas B. Tarvydas⁴⁰. Remiantis šiais tyrinėjimais ir pavieniais radiniais, patekusiais į įvairius muziejus, kapinynas buvo traktuojamas kaip vidurinio geležies amžiaus paminklas. Tačiau iš aštuntame dešimtmetyje atliktų kasinėjimų paaiškėjo, kad jame laidota ištisus šimtmečius – nuo I tūkst. vidurio iki II tūkst. pradžios. Iš visų iširtų kapų 232 priklausė VIII–XI amžiui, daugiausia – VIII–IX amžiui. Iš atliktų darbų galima susidaryti vaizdą, kad šiame kapinyne daugiausia laidota I tūkst. antroje pusėje. Sekant kapų chronologiją atrodytų, kad pradėta laidoti aukščiausioje kalvos vietoje, būtent šiaurės vakarinėje kapinyno dalyje, kur surasti anksčiausi V–VI a. kapai. Toliau kapinynas plėtėsi šiaurės rytų, pietų vakarų ir pietryčių kryptimi. Kiek buvo galima atsekti pagal mažiau sužalotus kapus, vyrai ir moterys laidoti priešingomis kryptimis: vyrai – galvomis į šiaurės rytus ar pietryčius, moterys – į vakarus ar

* Suprantama, kad dirbant po du mėnesius per dvi vasaras atidengti tokį plotą ir nuosekliai iširti per puspenkto šimto kapų visiškai neįmanoma. Kadangi buvo numatyta ties Jauneikiais užtvėnti Sidabros upę ir būsamas tvėnkynys užlietų didelę dalį kapinyno teritorijos, tyrinėtojai, skubėdami „iškasti“ kapinyną, ėmėsi neleistino darbo – viršutinį sluoksnį nuėmė su buldozeriu (iš viso apie 2000 m²) ir apardė dalį kapų, – neretai buvo nubrauktos atskiros griaučių dalys ir net įkapės. Aiškiai matyti, kad kai kurie vienu kapų dirbiniai priskirti kitiems kapams. Be to, atsirado daug palaidų, sunaikintų ar apgadintų dirbinių.

7 pav. Turtingas įkapių moters kapas Nr. 124 (a) ir kapo Nr. 28 detalė (b). Jauneikiai. (LIIA)

ta antkaklių tordiruotu lankeliu su kabliuku ir ašele galuose, balnelinių antkaklių storėjančiais ir užkeistais galais ir pan. Išskirtini tokie papuošalai kaip apgalviai iš stačiakampių plokštelių, sujungtų trumpomis įvijomis, tačiau daugiausia nešioti apgalviai iš kelių lygiagrečių įvijėlių eilių, perskirtų plonos skardos plokštelėmis⁴¹. Pagaliau minėtinos

pietvakarius. Kapai išimtinai griautiniai ir kaip įprasta šioje Lietuvos dalyje – su gana gausiomis įkapėmis; jų ypač apstu moterų kapuose. Mus daugiausia domina vakarinėje, pietinėje ir pietrytinėje dalyje aptikti VIII–IX a. ir vėlyvesni kapai, kurie nuo ankstesnių skiriasi ne tik pačiais radiniais, bet ir jų skaičiumi.

Apskritai didžiausią moterų papuošalų grupę sudaro smeigtukai kryžinėmis, žiedinėmis, trikampėmis galvutėmis; jie paprastai nešioti poromis, sujungti grandinėlių eilėmis. Be to, moterų kapuose ras-

8 pav. Turtingas įkapių vyro kapas Nr. 100. Jauneikiai. (LIIA)

kartais labai aukštos įvijinės apyrankės arba storos skardos apyrankės su iškilia trikampe briauna per vidurį.

Moterų kapuose darbo įrankių nedaug. Pagrindiniai iš jų būtu: geležinė yla, peilis-pjautuvas žemyn nulenкта viršūne, geležinis kaplys – išskirtinis moters darbo įrankis šioje srityje. Apskritai tai reta įkapė Lietuvos archeologinėje medžiagoje. Daugiausia jų žinoma būtent iš šios srities.

Vyrų kapuose vyrauja ginklai (8 pav.). Dešinėje kaukolės pusėje paprastai buvo randami du ietigaliai: vieno jų plunksna buvo karklo lapo formos, o antras – juostinis, dubens ar šlaunikaulių srityje – trumpasis platusis kalavijas, kartais geležinis stambus peilis. Darbo įrankiai – reta vyro kapo įkapė. Vienintelis atvejis – kape Nr. 344 rasta geležinė vedega.

Vyrų kapuose papuošalų daug mažiau. Keliuose kapuose rasta antkaklių, bet jos labai retos. Vyrauja segės, – tai žalvarinės lankinės

aguoninės arba pasaginės segės, kuriomis būdavo susegamas viršutinis drabužis. Retesnės apyrankės (kapai Nr. 244, 260, 351). Rasta viena kario apyrankė (kapas Nr. 113). Dviejuose vyrų kapuose (Nr. 260, 351) konstatuoti kepurės puošimo likučiai. Keliuose kapuose aptikta po vieną pentiną dažniausiai prie kairės kojos. Pastebėta net apavo liekanų, puoštų žalvarinių spurgelių eilėmis. Apskritai ir iš tokių liekanų galima gana gerai rekonstruoti tos srities gyventojų vyro kostiumą.

Iš retesnių radinių reikia paminėti vyro kape Nr. 47 rastąsias svarstyklių dalis ir du svorelius.

Labai apmaudu, kad tokį didžiulį ir būdingą Vidurio šiaurės Lietuvai kapinyną, apimantį bene ilgiausią chronologinį tarpsnį, galėjusį būti bemaž šios srities etalonu, ištiko tokia nesėkmė. Dėl neleistino skubotumo ir mechanizuotos technikos taikymo į daugelį labai svarbių klausimų negalėjo būti atsakyta.

Apžvelgiant Vidurio šiaurės Lietuvos kapinynus pasakytina, kad daugumas tyrinėtų paminklų priklauso VIII–X amžiui. Tik Jauneikių kapinynas atspindi gyventojų tęstinumą nuo I tūkst. vidurio. Tai rodytų čia buvus ilgalaikės ir nemažos gyvenvietės. Galbūt tai atspindi Vidurio šiaurės Lietuvoje vykusius etninius ir socialinius procesus. Pirmaisiais amžiais po Kr. šioje teritorijoje buvo paplitę pilkapiai. Yra pareikšta minčių, kad patys ankstyvieji čia aptikti kapai galbūt priklausė pilkapiams ypač todėl, kad surasta gana stambių akmenų, galėjusių būti pilkapių akmenų vainikų liekanomis. Tada būtų šis paminklas būtų tiesiog konkretus pavyzdys, kaip I tūkst. viduryje čia išnykusius pilkapius pakeitė plokštiniai kapinynai. Tai viena. Antra – tai kartu dar ir patvirtintų mano anksčiau pareikštas hipotezes, kad tuo metu Centrinės Lietuvos I–IV a. plokštinių kapų kultūros, kurią esu priskyrusi prožemaičiams, gyventojai plėtė savo įtaką šiauriniams kapinynams integruodami šių sričių gyventojus. V–VI a. plokštinių kapinynų su griautiniais kapais centras gerokai išsiplėtė: pagrindinė jo teritorija buvusi jau tarp Šventosios ir Dubysos⁴². Šie procesai iš tikrųjų bus palietę ir šiaurinius šios kultūros kapinynus. Bet apie tai dar bus kalbama skyriumi.

Bene pats šiauriausias ir vakariausias Vidurio šiaurės Lietuvos kapinynas yra **Pavirvytės–Gudu**. Jis pradėtas tyrinėti Mažeikių krašto tyros muziejaus bendradarbių 1977 metais. Tada buvo ištirtas 700 m² plotas, kuriame atidengti 22 griautiniai kapai⁴³. Tyrinėjimai to paties muziejaus buvo tęsiami ir 1978 bei 1979 metais. Per du kasinėjimų sezonus atidengtas 1020 m² plotas, kuriame rastas 81 kapas, iš jų 23 degintiniai⁴⁴. Muziejininkai šioje vietoje darbavosi dar ir 1982 metais, tačiau 1983 m. tyrinėjimo darbus perėmė Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institutas (LMAI). Darbams vadovavo šio instituto mokslinė bendradarbė I. Vaškevičiūtė. Ji atidengė 637 m² plotą, kuriame aptiko 23 kapus, iš jų 3 buvo degintiniai. Taigi, turimais duomenimis, atidengta 100 griautinių ir 26 degintiniai kapai⁴⁵.

Vien pirmoji pažintis su šio kapinyno tyrimo rezultatais – dvejojama laidosena, ryškiai skverbiantis mirusiųjų deginimo papročiu, įkapių pobūdis – rodo ne tik chronologinį skirtumą nuo jau aptartų šios srities pastarųjų metų tyrinėjimų, bet kelia klausimus ir dėl jo etninio priklausymo, tiksliau – mišrumo. Apie tai bus kalbama vėliau. Norėtu-me pažymėti, kad šiame kapinyne žmonės laidoti X–XI a., tačiau sprendžiant iš kai kurių pavienių radinių laidota dar ir XII–XIII amžiuje.

Radinių gausumas byloja, kad čia gyventa pasiturinčios genties žmonių, kuriems į kapus artimieji sudėdavo ištisus lobius.

Kapuose ypač gausu papuošalų. Tiesa, galvos papuošalų surasta nedaug, bet iš jų liekanų – grandinėlių, skiriamųjų plokštelių – matyti, kad moterys puošėsi apgalviais. Labai mėgtos antkaklės, kurių čia rasta įvairiausių formų. Tai vytinės antkaklės kilpiniais užkeistais galais, tordiruotu lankeliu su kabliuku ir ašele galuose, užkeistais pastorintais galais ir net retesnės sudėtinės antkaklės. Labai populiarūs buvo smeigtukai, ypač kryžinėmis ir trikampėmis galvutėmis, moterų nešioti poromis, sujungti tarpusavyje grandinėlėmis. Kai kurie smeigtukai – su V formos kabučiais, į kuriuos būdavo įveriami žalvariniai žvangučiai. Pažymėtina, jog pastarieji būdavo sudedamoji įvairių papuošalų (net apgalvių) dalis, jais neretai būdavo puošiamas drabužis.

Tačiau gausiausią papuošalų grupę sudaro segės, kuriomis dažniausiai naudojosi vyrai susegdami viršutinį drabužį. Gausiausią jų grupę sudaro pasaginės įvairių lankelių segės įvairiai užbaigtais galais. Kai kuriuose kapuose surasta lankinių laiptelinių ir net miniatiūrinių pasaginių segių. Apyrankės buvo randamos ir vyrų, ir moterų kapuose, bet moterų kapuose gerokai rečiau. Vyrauja įvijinės (jos labiau būdingos moterims), bet rasta juostinių gyvūniniams galais ir masyvių apyrankių, priklausančių vyrų kapams. Nemažai aptikta įvijinių žiedų. Iš mažiau populiarių papuošalų minėtini pavieniai gintariniai, žalvariniai ar emalio karoliai. Kiek gausesni tamsiai mėlyno stiklo karoliai (kapas Nr. 138) arba ištisa tokių karolių apvara.

Vyrų kapams būdingi įprastiniai ginklai: įmoviniai ietigaliai, platūs trumpi kalavijai, padėti skersai ar įstrižai kapą dubens–šlaunikaulių srityje. Tačiau kape Nr. 18 aptikta ir kovos peilių medinėse žalvariu kaustytose makštyse. Retesni darbo įrankiai: geležinės įmovinės vedegos, pentiniai kirviai, o vyro kape Nr. 22 rastas net geležinis dalgis. Moterų kapuose būdingiausias darbo įrankis – geležinis peilis-pjautuvėlis žemyn nulenktas viršūne, dažnesni verpstukai.

Apskritai kapų inventorių nėra toks vienodas kaip anksčiau aptartuose kapinyuose. Labiausiai skiriasi griautinių ir degintinių kapų, tačiau ir kai kurie griautiniai kapai labai išsiskiria nebūdingomis retomis įkapėmis. Ryškus pavyzdys – moters kapas Nr. 135. Be gausių įprastų įkapių – apgalvio, 2 lankinių laiptelinių segių, 4 pasaginių aguoniniais galais segių, apyrankės, verpstuko, ylos ir kt., kape rastos 3 akmeninės liejimo formelės 5,5 × 4,8, 8 × 5 ir 8 × 5,5 cm dydžio,

0,5–0,7 cm storio sienelėmis. Į kapą jos įdėtos susuktos į audinį, su-segtą žalvarine miniatiūrine pasagine sege cilindriniais galiukais. Mirusiosios „lobis“ buvo padėtas jai prie viršugalvio. Prie šio kapo bus dar grįžta.

Iš vyrų kapų išsiskiria degintinis kapas Nr. 65. Jame buvo rastas vienas iš retesnių radinių – pusapvalės formos šalmas, turintis 19,5 cm aukščio priekinėje dalyje, sutvirtintas 4,5 cm pločio juosta. Užpakalinėje jos dalyje įmuštos skylutės, greičiausiai skirtos apsauginiams sprando šarvams prikabinti. Tame pačiame kape rastas į žemę įsmeigtas dviašmenis kalavijas, įmovinis ietigalis ir masyvi vedega.

Apskritai Pavirvytės–Gudų kapinyne surinkta labai retų radinių, kuriais plačiai bus operuojama kituose knygos skyriuose. Bene įdomiausias radinys – žalvarinės svarstyklės ir 8 žalvariniai svoreliai. Svarstyklės buvo sulankstytos ir įdėtos į žalvarinę plonos skardos apie 7 cm diametro dėžutę ornamentuotu paviršiumi. Dėžutė savo ruožtu buvo dar įdėta į odinį maišelį⁴⁶.

Labai gaila, kad kapinynas gerokai apardytas. Daug retesnių radinių rasta palaidoje žemėje. Iš tokių dar galima paminėti šiferinį verpstuką, cilindrinės spynos šerdį ir kt. Ir dvejopa laidosena, ir įkapės rodo dviejų skirtingų kultūrų susimaišymą. Neabejotinas chronologinis skirtumas. Degintiniai (daugiausia vyrų) kapai yra vėlyvesni, jie priklauso jau XII ar gal net XIII amžiui. Verta dėmesio aplinkybė, kad kapinyno šiaurės rytų dalyje, 1978–1979 m. tyrinėjimų duomenimis, degintiniai kapai buvo įsimaišę tarp nedegintinių. Laidojant sudegintus mirusiuosius buvo apardyti kai kurie griautiniai kapai.

Dar vienas būdingas kapinynas, kuriame apčiuopiami kelių kultūrinių grupių elementai, yra **Jakštaičių–Meškių** vietovėje. Tai būtų pats piečiausias šiai sričiai skirtas paminklas. Jame labai ryškus Vidurio šiaurės Lietuvos dalies, centrinės Žemaitijos ir Lietuvos pajūrio kultūrų susikryžiavimas. Iš viso šioje vietovėje yra tirti bent 3 kapinynai, tačiau mus tiesiogiai domina naujajam geležies amžiui skirtas paminklas.

Kapinynas yra apie 1–1,5 km į šiaurės rytus nuo Bubių pilialkainio kairiajame Dubysos krante, Jakštaičių ir Meškių kaimo riboje ariamame lauke. Tyrinėtas 1973 ir 1974 m.⁴⁷ Per abu sezonus ištirta 68 griautiniai ir 9 degintiniai kapai. Pažymėtina, jog daugumas kapų labai apardyti ariant žemę. Daugelis iš jų buvo atidengti tuoj po velėna, 20 cm gylyje nuo žemės paviršiaus. Nedeginti mirusieji daugiausia

laidoti pietryčių arba šiaurės vakarų kryptimi. Juose daugiau pastebimi šiaurinei Vidurio Lietuvos sričiai būdingi bruožai. Tai antkaklės su kabliuku ir ašele galuose, įvijinės ir juostinės apyrankės, įvijiniai žiedai, kryžiniai smeigtukai. Vyrų kapuose galvos srityje randama ietigalių, pentinių kirvių ir pan. Degintinių kapų įkapės turi nemaža Lietuvos pajūrio kultūros bruožų.

Nepaisant, kad kapinynas gerokai apardytas, aptikta nesuardytų labai turtingų kapų. Išsiskiria vyrų kapai Nr. 1, 17 ir kiti. Pavyzdžiui, vyro kape Nr. 1 galvos srityje, dešinėje kaukolės pusėje, rasti du geležiniai įmoviniai ietigaliai, skersai šlaunikaulių arčiau dubens kaulų buvo padėtas 41,5 cm ilgio geležinis peilis-kalavijas. Apie 10 cm žemiau peilio tarp šlaunikaulių gulėjo žalvarinis pincetas su žiedeliu pakabinti, prie kairiojo blauzdikaulio, arčiau riešo, aptikta žalvarinio dirbinio, manoma, žalvarinio pentino liekanų. Iš papuošalų minėtina žalvarinė antkaklė plonėjančiais galais su kabliuku ir ašele bei žalvarinė trikampio skersinio pjūvio apyrankė.

Įkapių gausu ir kai kuriuose nesuardytuose moterų kapuose. Ypač tai pasakytina apie kapus, pažymėtus Nr. 31, 55, 60, 69 ir kt. Kape Nr. 55 moters galvą puošė žalvarinis apgalvis, sudarytas iš 15 cm ilgio ir 1 cm skersmens įvijų,ėjusių 3 eilėmis. Be to, čia aptikta net užsikonservavusio audinio, greičiausiai sijono liekanų, kurio visas apatinės dalies paviršius buvo papuoštas rombinėmis plokštelėmis, iškaltoomis iš žalvarinės skardos. Viename kampe jos turėjusios įvertas grandeles, kuriomis būdavo įkabinamos į storą trintytį vilnonį audinį. Kabintos labai tankiai, taip, kad jos dengė iš dalies viena kitą tarsi žvynai⁴⁸. Plokštelių dydis – 3,3 x 4,3 cm. Iš darbo įrankių mirusiajai į kapą buvo įdėtas geležinis peilis-pjautuvėlis žemyn lenkta viršūne – būdinga Vidurio šiaurės Lietuvos srities moterų įkapė.

Kapas Nr. 60 išsiskiria retos formos antkakle (9 pav.) ir kaklo apvara, sudaryta iš 22 kauri kriauklelių bei trumpų žalvarinių įvijėlių. Galimas daiktas, kad šiai kaklo apvarai priklauso ir 2 žalvariniai ažūriniai plokšti žirgeliai – pakabučiai, turintys grandeles pakabinti. Tačiau bene rečiausias – krūtinės papuošalas, sudarytas iš dviejų žalvarinių plokščių trikampių segių, sujungtų tarpusavyje ilga grandine, perskirta pailgu išmaugtu skirstikliu. Viso papuošalo ilgis – apie 1 m. Mirusiosios rankas puošė dvi įvijinės apyrankės, kurių viena buvusi 6-ių, kita – 8-ių įvijų, ir 3 žalvariniai žiedai, kurių 2 buvo įvijiniai, o trečiasis – pastorinta priešakine dalimi. Dubens srityje abiejose pusėse

9 pav. Moters kapas
Nr. 60. Jakštaičiai–Meškiai.
(LIIA)

gulėjo po papuošalą, sudarytą iš 6 žalvarinių apie 9 cm ilgio įvijų, sujungtų T formos skersinio pjūvio plokšte. Papuošalų galuose įkabinta po 3 žalvarinius žvangučius. Žemiau dubens, maždaug kelių vietoje, rastas vėl žalvarinių papuošalų komplektas (išbarstytas), kurį sudarė panašios įvijos su įkabintais žvangučiais ir 2 žalvariniai paukščio pavidalo kabučiai. Kape gausu pasaginių segių, rastų neįprastoje vietoje. Jų būta pečių, juosmens srityje. 4 iš jų – normalaus dydžio segės kampuo-tais, aguoniniais storėjančiais galais ir dvi – miniatiūrinės, kurių viena aguoniniais, kita – gyvuliniais galais. Sprendžiant iš geležinio lazdelinio smeigtuko, rasto dešiniojo peties srityje greta segių, liekanų, atrodytų, kad mirusiosios pečių srityje būta susagstyto ar kažkokio drabužio, ar drobulės, į kurią buvo įvyniota mirusioji. Antroji prielaida lyg ir būtų patikimesnė, juolab kad viena pasaginė segė pastorintais galais rasta dešinėje pusėje, juosmens srityje. Ja buvo persmeigta krūtinės papuošalo grandinė, greičiausiai susegant drobulę*.

Labai daug įkapių rasta ir moters kape Nr. 69. Mirusiajai ant kaklo buvusios uždėtos 2 ar 3 antkaklės (jos sulūžusios, tad sunku nusakyti tikslų skaičių; viena iš jų buvusi ramentiniais galais), drabužis buvęs susegtas kryžinių smeigtukų, sujungtų grandinėle, pora. Rankas puošė dvi žalvarinės įvijinės apyrankės, kurių vienoje išliko dilbio kau-lo dalys. Šalia apyrankių rasti du gintariniai dvigubo nupjauto kūgio

* Labai sunku susidaryti tikslų papuošalų išsidėstymo vaizdą ne tik dėl to, kad kape sunykę griaučiai, bet ir dėl nepaprastai prastos tyrinėjimų fiksacijos. Tai pasakytina apie visų kapų aprašymą, taip pat dirbinių sąrašą, kuris dažnai nesutampa su atskiro kape aprašymu ir iliustracine medžiaga (žr. B. Tautavičienė, V. Urbanavičius. Jakštaičių–Meškių (Šiaulių r.) senkapio tyrinėjimai 1973 ir 1974 m.: Kasinėjimo dienoraštis. V., 1974. – Saugomas Lietuvos istorijos instituto archyve (toliau – LIIA), B. 416). Šitaip nustota labai daug istorinės informacijos iš tokio gražaus ir vertingo paminklo.

karoliai. Be to, šiam kapui dar skirtini geležinis peilis-pjautuvėlis žemyn nulenktas viršūne ir geležinė yla, gulėję kape duobės gale apie 20 cm į šiaurės vakarus nuo antkaklių.

Degintinius kapus ryškiausiai iliustruoja vyro kapas Nr. 59, kuriame rasti: geležinis dviašmenis sulankstytas kalavijas be rankenos, kuri, matyt, buvusi iš organinės medžiagos ir sunykusi, bei geležinis ištęsto trikampio formos ietigalis, ryškiai užsikertantis prie įmovos. Po ietigaliu gulėjo geležinis 18,4 cm ilgio peilis, o dar giliau – geležinis žerberklinis ietigalis. Skyrium vienoje krūvoje gulėjo žalvarinė miniatiūrinė segė vijimą imituojančiu lankeliu ir su daugiakampėmis galvutėmis, žiedas užkeistais galais, pastorinta vidurine dalimi su įkartomis, imituojančiomis vijimą, ir du žalvariniai įvijiniai žiedai.

Aptartame Jakštaičių–Meškių kapinyne žmonės laidoti mažiausiai tris šimtmečius (X–XII a.).

Griautiniai kapai yra ankstyvesni, degintiniai kapai – neabejotinai jau II tūkst. pradžios. Pirmieji ir laidosena, ir įkapėmis artimesni Vidurio šiaurės Lietuvos kultūros sričiai, antrieji – Lietuvos pajūrio kapinyams.

Apskritai kultūrinis mišrumas labiausiai reiškiasi Vidurio šiaurės Lietuvos srities pakraščiais. Aptarėme Pavirvytės–Gudų kapiną – bene patį vakariausią. Jame aiškiai matyti dviejų kultūrinių grupių susikryžiuavimas. Jakštaičiai–Meškiai būtų bene pats piečiausias šios kultūros paminklas. Būtent tuo gali būti aiškinama labai stipri vakarinių ir net pajūrio sričių įtaka.

Centrinės Žemaitijos kapinynai

Per pastaruosius du dešimtmečius tyrinėtų naujojo geležies amžiaus kapinynų centrinėje Žemaitijoje turime nedaug. Pagrindiniai šaltiniai ir toliau tebėra jau anksčiau plačiai žinomi Požerės (Paežerio), Upynos, Bikavėnų, Žvilių kapinynai, tyrinėti 7-ajame dešimtmetyje. Visi jie – Šilalės rajone, išskyrus Bikavėnų, kuris yra Šilutės rajone, tačiau neabejotinai priklauso tai pačiai kultūrai⁴⁹.

Iš tokių svarbesnių pastaraisiais metais tyrinėtų kapinynų yra **Žasino** kapinynas (Šilalės r.), L. Vaitkunsienės tirtas net 4 sezonus: 1976–1979 m. ištirtas 2668 m² plotas, kuriame aptikti 203 kapai, iš jų 13 degintinių⁵⁰. Šis bene plačiausias ir nuosekliausias ištirtas kapinynas gali būti savotiškas etalonas apibūdinant centrinės Žemaitijos naująjį geležies amžių. Apskritai šios Žemaitijos dalies kapinynai tirti palyginti nemažai, tik daugumas jų yra ankstyvesnių laikotarpių. Čia daug yra pasidarbavusi minėta L. Vaitkunsienė, kuri kelis metus iš eilės tyrinėjo įvairių laikų kapinynus, o tai leido padaryti jai kai kurias apibendrinančias išvadas etniniais klausimais⁵¹. Kitaip ir neįmanoma. Taip susiklostė, kad bemaž visi jie tirti Šilalės rajone, išskyrus didžiulį Maudžiorų kapinyną (Kelmės r.), priklausantį ankstesniam laikotarpiui, bet laidota jame dar ir pačioje naujojo geležies amžiaus pradžioje⁵². Tačiau daugiausia tyrinėti vakariniai centrinės Žemaitijos rajonai, o kitos sritys tyrinėtos mažiau. Tai sričiai priklauso ir Žasino kapinynas, kurį bent trumpai norėtume apibūdinti⁵³.

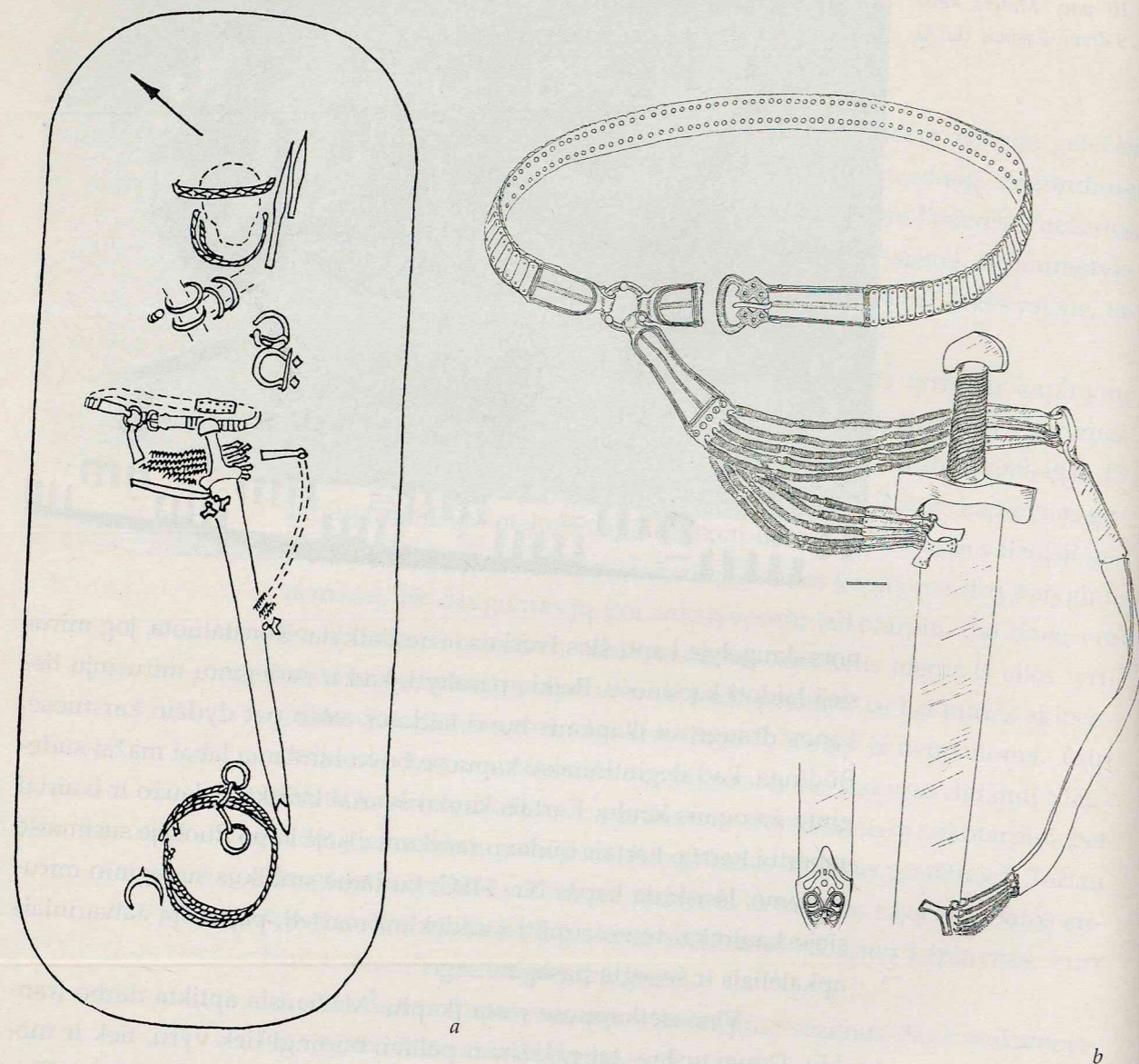
Žasino kapinynas per 4 tyrinėjimo sezonus davė neįkainojamos vertės šaltinių naujam geležies amžiui pažinti. Mirusieji čia laidoti bent tris šimtmečius (X–XII a.). Gausios įkapės – darbo įrankiai, ginklai, papuošalai, įvairūs buityje vartoti daiktai – padeda atskleisti to meto gyventojų ūkinę veiklą, ginkluotę, drabužius, leidžia spręsti net kai kuriuos etninius bei socialinius klausimus. Laidosenos savitumai bent iš dalies nušviečia čia gyvenusių žmonių dvasinį pasaulį. Kaip Vidurio šiaurės Lietuvoje, taip ir čia vyrauja inhumacija. Degintiniai kapai sudaro nedidelę dalį. Kapinynas daugelį metų buvo ariamas, dėl to kapai labai apardyti. Geriau išlikę tik tie, kurie buvo giliau įkasti. Griaučių išlikusios tik tos dalys, kurias tiesiogiai lietė žalvariniai papuošalai (10 pav.). Tačiau nustatyta, kad mirusieji galva buvo orientuoti daugiausia į šiaurės rytus (vyrai) ir pietvakarius (dažniau moterys),

10 pav. Moters kapo Nr. 9 detalė. Žasinas. (LIIA)

nors daugelyje kapų šios tvarkos ir nesilaikyta. Konstatuota, jog mirusieji laidoti karstuose. Reikia pasakyti, kad ir sudegintų mirusiųjų liekanos drauge su įkapėmis buvo laidotos tokio pat dydžio karstuose. Būdinga, kad degintiniuose kapuose buvo randama labai mažai sudeginto žmogaus kaulų. Kartais kaulai švariai išrinkti iš laužo ir įvairiai suberti į karstą, kartais būdavo randami visoje kapo duobėje susimaišę su žeme. Išsiskiria kapas Nr. 148C, kuriame smulkūs sudeginto mirusiojo kauliukai buvo supilti į audeklinį maišelį, papuoštą žalvariniais apkalėliais ir susegtą pasagine sege⁵⁴.

Visuose kapuose rasta įkapių. Mažiausia aptikta darbo įrankių. Daugiausia – tai geležiniai peiliai, būdingi tiek vyrų, tiek ir moterų kapams. Vyro kape Nr. 168 rastas galastuvėlis, kape Nr. 178 – skiltuvėlis, o kape Nr. 13 – geležinis dalgis. Moterų darbo įrankių komplektą sudaro verpstukas ir yla arba vienas kuris iš jų. Palyginti daug rasta ginklų išimtinai vyrų kapuose (11 pav.). Pagrindinę jų dalį sudaro geležiniai įmoviniai ietigaliai, daugiausia karklo lapo formos. Kapuose paprastai buvo randami po du. Iš retesnių ginklų minėtini kovos kirviai, kalavijai, o 2 vyrų kapuose rasti žalvariniai kalavijų makščių apkalai, galimas daiktas, simbolizuojantys kalaviją. Pasakytina, jog ginklų daug daugiau degintiniuose vyrų kapuose. Kai kuriuose kapuose rasti 3 (kapas Nr. 146), kartais net 5 ietigaliai (kapas Nr. 148C). Įdomus tyrinėtojos L. Vaitkunsienės pastebėtas reiškinys –

11 pav. Vyro kapo, turtingo įkapių, planas. Žąsinas, kapas Nr. 12: a – bendrasis kapo planas; b – kario diržas, kalavijas ir makštų apkaustas.

degintiniuose vyrų kapuose ginklai būdavo susmeigiami abipus kars-
to (kapai Nr. 147, 148B)⁵⁵.

Įkapių skaičius ir rūšys kapuose labai nevienodi. Matyt, tai susiję su turtine nelygybe, gal net ir su socialiniu susiskaldymu. Iš vyrų kapų išsiskiria dvigubas vyrų kapas Nr. 12–13. Pirmasis mirusysis buvo palaidotas turtingai puoštais drabužiais. Jo audeklinės kepurės pakraštys buvo papuoštas iš žalvarinių vielučių supinta juostele, o drabužį juosė diržas, kurio visas paviršius buvo dengtas žalvarinėmis plokštelėmis. Be to, diržą puošė į skirstiklio grandelę įvertas kutas, sudarytas iš 10 eilių žalvarinių įvijų. Krūtinės srityje drabužis susegtas

dviem pasaginėmis segėmis, ant rankų užmautos 4 apyrankės ir 1 žiedas. Kaklą puošė žalvarinė antkaklė. Iš ginklų į kapą buvo įdėtos dvi ietys, kalavijas ir kovos peilis. Abu pastarieji buvo žalvariu kaustytose makštyse. Prie apavo buvęs prisegtas pentinas. Antrasis (13) kapas buvo gerokai kuklesnis. Jame nerasta jokių papuošalų, išskyrus puošnų diržą, savo puošnumu prilygstantį surastajam (12) kape. Tačiau jame rastas vienintelis visame kapinyne geležinis dalgis, gulėjęs šalia kojų.

Įdomu, kad ir viename, ir kitame kape mirusiesiems virš kars-
to buvo padėta po žirgo galvą, kuri gulėjusi tame kapo gale, kur turėjusi būti mirusiojo galva. Kitame gale padėti žirgo aprangos reikmenys: kamanos su geležiniais žąslais ir sagtelėmis bei žalvarinė antkaklė. Žirgų galvos, padėtos virš karsto mirusiojo galvūgalyje, buvo aptiktos net 16-oje vyrų kapų. Kojūgalyje buvo dedama žirgų aprangos reikmenys – žąslai, kamanos, balno kilpos ir kt. Viename kape (Nr. 83) mirusysis buvo palaidotas su visu žirgu. Čia žirgo apranga buvo įdėta mirusiajam į karstą. Ją sudarė masyvi vytinė kūginiais galais antkaklė, kamanų liekanos su žąslais ir sagtimi. Apskritai dėti žirgo galvą vyrams į kapą – būdingas šiai sričiai laidosenos paprotys. Ši tradicija pastebėta ir nedegintų, ir sudegintų vyrų kapuose.

Įkapių gausumu išsiskiria ir kai kurie moterų kapai. Išlikę papuošalai byloja apie turtingus jų apdarus, kuriais aprengtos jos buvo palaidotos. Papuošalų komplektą sudarė įvijinės antkaklės, įvijinės ar juostinės apyrankės, kryžiniai smeigtukai, neretai smeigtukų pora, gintariniai karoliukai ir pan. Dviejuose moterų kapuose (Nr. 9 ir 21) rastos gana gerai išlikusios kepuraitės, padarytos iš žalvarinių grandelių eilių. Apskritai tokios kepuraitės yra žinomos ir iš kitų minėtų anksčiau tirtų šios srities kapinynų. Reikia pasakyti, jog Žąsino kapinyno tyrinėjimai davė labai daug vertingų duomenų žemaičių – tiek vyrų, tiek ir moterų – drabužiams bei apavui rekonstruoti. Apie tai plačiau bus rašoma specialiaame šiam klausimui skirtame skyriuje.

Galima bent trumpai paminėti 1972–1973 m. tyrinėtą **Paragaudžio** kapinyną tame pačiame Šilalės rajone. 1972 m. tyrinėjimus pradėjo V. Statkevičius, ištyręs 80 m² plotą ir atidengęs 6 griautinius kapus⁵⁶. Kitais, 1973 m. platesnius tyrinėjimus čia atliko V. Valatka, ištyręs 654 m² plotą, kuriame rado 71 griautinį kapą ir aptiko dar 91 suardyto kapo pėdsakus⁵⁷.

Paragaudžio kapinynas ir laidosena, ir kapų inventoriumi pakartoja Žąsino ir kitus šiame rajone tyrinėtus kapinynus. Ir čia vyrauja

griautinis laidojimo būdas, moterys ir vyrai guldyti įvairiomis kryptimis nesilaikant kokių nors griežtų normų. Galima būtų išskirti viena retesnį moters kapą Nr. 59. Mirusioji buvo palaidota ažuoliniame skobtiniame karste, galva vakarų kryptimi. Kaukolę juosė žalvarinė grandinė, kaklo srityje buvo žalvarinė vytinė antkaklė bei žalvarinių įvijėlių ir grandelių vėrinys. Krūtinės plote gulėjo du puošnūs kryžiniai smeigtukai, kurie turėjo būti įsegti į viršutinį drabužį. Ant kairės rankos pirštų – du įvijiniai žiedai. Prie dešiniojo šlaunikaulio buvęs padėtas geriamasis ragas, kurio pakraštys apkaltas pasidabruotu apkalu.

Tačiau įdomiausia (ir toks atvejis bene vienintelis), kad drauge su šia moterimi buvo palaidotas kūdikis, kurio palaikai buvo sudeginti. Perdegę kauliukai su įkapėmis (dvi įvijinės apyrankės ir penki įvijiniai žiedai) sudėti į ploną audinį ir surišti austine juosta. Ryšulėlis, be to, buvo persmeigtas dviem smeigtukais nuokamienėmis galvutėmis, kurių grandinėlės kaip ir juosta buvo apvynioti apie tą ryšulėlį, kuris padėtas mirusiajai ant jos dešinėsios alkūnės. Tai vienintelis degintinis kapas šiame kapinyne, labai sunkiai interpretuojamas. Galimas daiktas, kad moteris buvo palaidota pagal savo genties papročius, o vaikas – pagal tėvo, priklausiusio kitai genčiai, laidojimo apeigas. Taip manyti iš dalies leidžia Vidurio šiaurės Lietuvos laidosenos savitumai. Kaip minėjome, tos srities pakraščiais konstatuota mišri laidosena. Degintiniai kapai dažniausiai ten priklauso vyrams, veikiausiai atvykusiems iš kaimyninių sričių, kuriose jau praktikuota kremacija. Tačiau tai tik viena iš galimų prielaidų.

Bendra visai centrinei Žemaitijai yra ir tai, kad mirusiems vyrams į kapą buvo dedamos žirgų galvos (žr. 65 pav.). Paragaudyje jų aptikta net 9 kapuose, kur jos paprastai randamos 10–25 cm aukščiau mirusiojo griaučių (dėtos virš karsto), mirusiojo kaukolės srityje. Išimtimi tenka laikyti mergaitės kapą Nr. 61, kuriame taip pat buvo aptikta įdėta žirgo galva.

Vyrų kapai, kuriuose rastos žirgų galvos, išsiskiria turtingomis įkapėmis. Įprastą vyro ginkluotę sudarė ietys, kurių į kapą dažniausiai dėta po dvi. Ietigaliai paprastai randami galvos gale, vienas jų dažniausiai juostinis, kitas – karklo lapo formos. Viename turtingame vyro kape ratas M tipo kalavijas, kitame – kovos peilis. Šiaip jau ginklų būta ir daugiau – tai galima matyti iš suardytų kapų. Pavyzdžiui, kai kuriuose jų rasti žalvariniai ažūriniai kalavijų makščių apkalai su stilizuotu paukščio siluetu viduryje. Iš kitų vyrų įkapių minėtini pentinai,

skiltuvai, smiltainio akmens galastuvai, net balno kilpa. Iš papuošalų vyrų kapuose buvo randamos antkaklės, dažniausiai vytinės įvijinės, pasaginės segės keturkampiais, žvaigždiniais ir daugiakampiais galais. Rasta ir puošnių diržų detalių – žalvarinių įvijų kutų bei galų apkaliukų.

Daug įvairesni papuošalai moterų kapuose. Tai pirmiausia centrinės Žemaitijos daliai būdingos ištisai žalvariu dengtos kepurėlės, Paragaudyje kapuose Nr. 29 ir 48 rastos žalvarinės grandinėlės, juosios kaktą, antkaklės, žalvarinių įvijų ir grandelių kaklo apvaros ir pan. Tačiau būdingiausias papuošalas – smeigtukų pora. Kai kuriuose kapuose rasta net po dvi skirtingų smeigtukų poras. Vyrauja smeigtukai kryžinėmis galvutėmis, puoštomis koncentrinėmis ratukų eilėmis, ir vėlyvo tipo nuokamieniai smeigtukai. Rasta smeigtukų ir trikampių galvutėmis. Idomu, kad beveik visuose kapuose buvo randami vienas, dažniau du gintariniai karoliukai, kurie būdavo prikabinami prie smeigtuko ar segės. Surasta ir mėlynos ar gelsvos spalvos stiklinių karoliukų. Papuošalų komplektą užbaigia rankų papuošalai. Ypač mėgtos įvijinės apyrankės ir įvijiniai žiedai. Paragaudžio kapinynas laidosena ir įkapėmis bemaž pakartoja Upynos kapinyną, tyrinėtą 1966 metais⁵⁸.

Apskritai Šilalės rajone anksčiau ir pastaraisiais metais tyrinėti plokštiniai kapinynai yra pagrindiniai šaltiniai centrinės Žemaitijos gyventojų senajai istorijai pažinti. Mes tepaminėjome pačius vėlyvuosius (naujojo geležies amžiaus) paminklus, tiesiogiai susijusius su mūsų tiriamuoju laikotarpiu, tačiau tirti ankstesnių laikotarpių papuošalai leidžia pasekti kultūrinę šios srities gyventojų tęstinumą. Akivaizdus pavyzdys yra Žvilių kapinynas, kuriame, be seniau tyrinėto naujojo geležies amžiaus kapų, pastaraisiais metais aptikti senojo geležies amžiaus kapai, smarkiai pakoregavę ankstesnius duomenis. Nemažai ištirta viduriniam geležies amžiui priklausančių laidojimo paminklų. Visa tai – nepakartojamos vertės ištisų šimtmečių šaltiniai.

Bent trumpai dar tektų paminėti 1978 ir 1979 m. tyrinėtą **Maudžiorų** kapinyną Kelmės rajone⁵⁹. Kapinyne laidota labai ilgą laiką – nuo III–IV iki VIII–XI amžiaus. Kapinynas tyrinėtas su pertraukomis. 1964 ir 1966 m. tyrinėjimai davė daugiausia duomenų iš V–VI a. Jie plačiau paskelbti jau po tyrinėjusio šį kapinyną V. Valatkos⁶⁰ mirties. Tyrinėjimai buvo atnaujinti tik po keliolikos metų. Kasinėta kitoje kapinyno dalyje, buvo ištirtas 420 m² plotas, kuriame atidengti 45 griautiniai kapai, kai kurie iš jų labai ar net visiškai suardyti. Tais

metais ištirta dalis datuojama VIII a. – IX a. pradžia. Gautieji duomenys toli gražu neprilygsta pirmiau aptartiems centrinės Žemaitijos kapinynams. Kaip minėta, labai prasta tyrinėtų kapų būklė ir apskritai kapai nepasižymi įkapių gausumu. Tačiau kaip ir iš kitų Vidurio šiaurės Lietuvos, taip pat Žemaitijos griautinių kapų gauta vertingų duomenų to meto čia gyvenusių gyventojų aprangai pažinti. Pavyzdžiui, vyrų kapuose Nr. 140 ir 152 rasta žalvariniais spurgeliais puoštų odinių diržų fragmentų. Prie vieno jų buvo žalvarinė sagtelė. Įdomu, kad moterų kapuose Nr. 157 ir 160 aptikti analogiški šiems diržams odiniai apgalviai. Tačiau būta apgalvių, sudarytų ir iš žalvarinių įvijų eilių (kapas Nr. 159). Vyrų drabužis buvo susegamas segėmis, o moterų kapuose vyravo smeigtukai – žiediniai, trikampėmis galvutėmis ir kryžiniai. Kai kurių smeigtukų galvutės buvo dengtos baltos spalvos metalu. Rasta lazdelinių smeigtukų, kuriuos vartojo ne tik moterys, bet ir vaikai bei kiti šeimos nariai. Iš kitų papuošalų minėtinos žalvarinės įvijinės apyrankės – mūvėtos tiek vyrų, tiek ir moterų, žalvariniai įvijiniai žiedai, antkaklės, kurių rasta tik du egzemplioriai: viena jų buvusi užkeistais galais, kita – tordiruotu, į galus plonėjančiu lankeliu su kabliuku ir ašele užsegti.

Vyrų įkapes kaip paprastai sudarė ginklai. Tai visų pirma ietigaliai, kurie į kapus paprastai buvo dedami po du. Minėtini trumpieji kalavijai, arba kovos peiliai, aptikti net 4 kapuose. Įdomu, kad jie dėti vyrams į kapus nusistovėjusia tvarka kaip ir Vidurio šiaurės Lietuvoje. Trijuose kapuose jie padėti skersai dubens, 4-ame – skersai šlaunikaulių. Vyrų kapuose Nr. 143 ir 156 prie kairės kojos rasta po geležinį pentiną, o kape Nr. 141 rastas vienintelis darbo įrankis – geležinė 26 cm ilgio įmovinė vedega. Visos šios įkapės, jų padėtis kape, taip pat ir papuošalai turi daug bendrų bruožų su Vidurio Lietuvos mūsų jau aptarta šiaurine sritimi. Tai dar patvirtintų ir moterų kapuose rastieji peiliai-pjautuvėliai žemyn lenktomis viršūnėmis. Labai gaila, kad kapinynas nebaigtas tyrinėti ir iš jo neturime vėlesnių naujojo geležies amžiaus kapų, kurie galbūt labiau išryškintų, kurios gentys yra palikusios šį kapinyną ir kaip ilgai jos čia gyveno. Dabar ji tenka traktuoti kaip labiausiai į rytus nutolusį centrinės Žemaitijos kapinyną, turintį labai daug artimų bruožų su savo šiauriniais kaimynais.

Apskritai centrinės Žemaitijos tyrinėtų kapinynų geografija labai siaura. Kaip sakytą, dauguma jų koncentruojasi Šilalės rajone. Tiesa, pavienių kapų iš mus dominančio laikotarpio rasta ir kituose

rajonuose, surinkta radinių iš suardytų kapų, bet jie mažai kuo papildo mūsų aptartus pagrindinius paminklus. Tai būtų galima pasakyti ir apie Paprūdžius (Raseinių r.), kur A. Tautavičius 1979 m. atliko siauro masto kasinėjimus. Buvo ištirtas 290 m² plotas, aptikta pavienių radinių iš suardytų X–XII a. griautinių ir tyrinėtojo datuojamų XIII–XIV a. sudegintų mirusiųjų kapų⁶¹. Pagal teritoriją tai galėtų būti centrinės Žemaitijos gyventojams skiriamas kapinynas, bet kasinėjimų apimtis neleidžia nieko konkretaus pasakyti apie jo priklausymą kuriai nors kultūros sričiai.

Lietuvos pajūrio kapinynai

Lietuvos pajūris ryškiai išsiskiria archeologiniais paminklais iš kitų Lietuvos sričių. Išsiskiria ne tik paminklų gausumu, bet ir chronologijos skale. Mus tiesiogiai domina naujojo geležies amžiaus laidojimo paminklai, tačiau daugumas jų yra ilgalaikiai, kalbantys apie gyventojų tankumą ir gyvenviečių pastovumą. Didelė bėda yra ta, kad daugumas jų tyrinėti įvairių tyrinėtojų, kartais su ženkliais protarpiais. Dalis jų tyrinėta vokiečių archeologų, po to ilgam palikti, kol grįžta jau mūsų archeologų, ieškota seniau kasinėtų vietų, deja, ne visada sėkmingai. Dėl įvairiausių priežasčių ir vėliau tekdavo palikti nebaigtą tyrinėti objektą, o po daugelio metų vėl atnaujinti darbus. Suprantama, kad visa tai labai neigiamai atsiliepė laukiamiems rezultatams. Taip galima pasakyti bemaž apie visus laidojimo paminklus, kuriuos ir noriu glaustai apžvelgti.

Pagrindiniai kapinynai, kuriais teks daugiausia remtis ir kurie tyrinėti pastarajame dvidešimtmetyje, yra nuo seno žinomi paminklai. Būtent prie kai kurių iš jų buvo grįžta po trumpesnio ar ilgesnio laiko. Daugiausia jų turime Kretingos rajone. Tai Jazdų, Lazdininkų, Genčų, Kiauleikių, Kretingos, Palangos, Pryšmančių I kapinynai. Iš Klaipėdos rajono težinomi du pastaraisiais metais tyrinėti paminklai – tai Bandužiai ir Slengiai. Teks dar grįžti ir prie Gintališkės bei Godelių kapinynų, esančių Plungės rajone. Ir bene tolimiausi šiauriniai Lietuvos pajūrio kultūrai skirti paminklai – Klaišiai (Skuodo r.) ir Griežės kapinynas (Mažeikių r.). Pastarasis bene pirmą kartą plačiau tyrinėtą paminklas gerokai papildė turėtus šaltinius apie Lietuvos pajūrio kultūrinės grupės pakraščio zoną.

Didžiausio tyrinėtojų dėmesio susilaukė **Lazdininkų** kapinynas, kurį ir šiuo metu tebetiria Kretingos kraštotyros muziejus⁶². Kapinyną pradėjo tirti 1940 m. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus. Darbus vykdė šio muziejaus konservatorius P. Baleniūnas, o jiems vadovavo Priešistorinio skyriaus vedėjas dr. J. Puzinas. Šie darbai kad ir pavėluotai yra plačiau paskelbti⁶³. 1958, 1978–1982 m. kapinyną tyrinėjo Kauno valstybinis istorijos muziejus, darbams vadovavo K. Gabriūnaitė ir K. Rickevičiūtė (1982 m.)⁶⁴. 1976 m. kapinyną gana plačiai tyrinėjo Paminklų konservavimo instituto (PKI) Vilniaus skyriaus darbuotojas S. Patkauskas, iškasęs 1766 m² plotą, kuriame atidengė 206 kapus⁶⁵. Iš

viso minėtų tyrinėtojų ištirtas 3765 m² plotas, kuriame atidengti 327 žmonių kapai, iš jų 217 griautiniai, 109 degintiniai ir 1 žirgo kapas (atidengti vieno žirgo griaučiai)*.

Labai gaila, kad įvairūs tyrinėtojai dirbo skirtingose, kartais viena nuo kitos nutolusiose vietose, nėra aiškaus tyrinėtų plotų plano, iš kurio būtų galima matyti ne tik kapinyno apimtį, bet ir jo plėtimosi kryptis atskirais šimtmečiais. Kapinynas apima labai ilgą laiko tarpą. Jame pradėta laidoti senajame ir laidota dar naujajame geležies amžiuje, iš kurio gauta labai vertingų šaltinių.

Šiuo metu galima nustatyti tam tikrą chronologiją. Jau 1940 m. tyrinėti kapai datuojami nuo III iki VI a. 1982 m. buvo atidengti 26 griautiniai VII a. pabaigos – VIII a. kapai. 1978 ir 1979 m., be 8 kapų, priklausančių senajam geležies amžiui, buvo ištirtas 51 griautinis ir du degintiniai VIII–IX a. kapai. Mus daugiausia domino 1976 m. tyrinėjimai: iš 206 tais metais atidengtų kapų tik 8 priklausė III amžiui. Visi likusieji datuojami VIII–XI amžiais. Ir labai svarbu, kad tais metais, be 99 griautinių, buvo aptikti dar 99 degintiniai kapai. Tad chronologiškai čia esama pačių gausiausių ir vėlyviausių kapų, mūsų tiriamam laikotarpiui davusių labai vertingų šaltinių. Svarbu dar ir tai, kad kremacijos paprotys įsigalėjo II tūkstantmečio riboje, o tai ypač būdinga šiai kultūros sričiai. Lazdininkų kapinynas yra savotiškas etalonas ne tik materialinei kultūrai pažinti, bet ir teikia galimybę stebėti žmonių sąmonėje vykusią pomirtinio gyvenimo sampratos evoliuciją I tūkstantmetyje ir II tūkst. pradžioje. Daugelyje tyrinėtų kapinynų dažnai atsiranda 2–3 amžių neužpildytas tarpas tarp vidurinio geležies amžiaus antrosios pusės ir naujojo geležies amžiaus pradžios, dėl to tekdavo įvairiai spėlioti ir ieškoti priežasčių. Lazdininkų kapinynas bent iš dalies padės nušviesti šį klausimą. Bet apie tai vėliau.

Labai vienodi VIII a. pabaigos – IX a. nedegintiniai (griautiniai) kapai. Jie aiškiai tęsia ankstesnių laikų tradicijas. Mirusieji laidoti skobtiniuose karstuose įvairiomis kryptimis, daugiausia į šiaurės vakarus, vakarus ar šiaurę. Griaučiai šioje Lietuvos dalyje beveik neišlieka, todėl kryptys nustatytos pagal išlikusias atskiras griaučių dalis ir įkapių išsidėstymą. O įkapių, ypač papuošalų, šioje kultūros grupėje gausu. Vyrauja antkaklės, tarp kurių didelę dalį sudaro antkaklės pastorintais užkeistais galais, tordiruotu lankeliu plonėjančiais galais su kabliuku ir ašele. Gausu segių ir smeigtukų. Segės daugiau būdingos vyrų kapams, o smeigtukai bemaž išimtinai randami moterų kapuose.

* Knygoje nepanaudoti pastaraisiais metais Kretingos muziejaus vykdomų tyrinėjimų duomenys.

Minėtinos lankinės aguoninės, gyvulinės, ilgakojės laiptelinės segės, kuriomis vyrai paprastai susegdavo savo drabužius. Tačiau buvo rasta ir lankinių žieduotųjų, kurios labiau būdingos moterų kapams. 1976 m. tokių segių buvo rasta bent 10 moterų kapų, ir visuose jos gulėjusios dešinėje kaukolės pusėje. Tai visiška analogija su Palangos kapinyne, pagal kurio tyrinėjimus esu pabandžiusi rekonstruoti moterų galvos dangos našystą⁶⁶. Tokiomis segėmis neabejotinai būdavo susegamas moterų galvos apdangalas. Drabužiams susegti moterys dažniau var-tojo smeigtukus. Minėtini smeigtukai kryžinėmis, trikampėmis galvu-tėmis, neretai dengtomis sidabriškai baltu metalu. Išsiskiria du rastieji smeigtukai didelėmis, iki 8 cm skersmens apskritomis puošniomis gal-vutėmis, dengtomis sidabro plokštelėmis su centre įstatyta tamsiai mėlynos spalvos stiklo akute. Jie analogiški Kiauleikiuose surastiems smeigtukams⁶⁷. Sudedamoji visų šių smeigtukų dalis yra puošnūs ka-bučiai, sudaryti iš keturkampių plokštelių ir grandinėlių eilių. Plokšte-lės dažniausiai taip pat dengtos sidabru arba jo pakaitalu, be to, dar puoštos tamsiai mėlyno stiklo akutėmis. Tokiais brangiais tam laikotar-piui papuošalais išsiskiria 1976 m. tyrinėti moterų kapai Nr. 13, 28, 56, 174, 178. Be to, tuose pačiuose kapuose aptikti dar 5 žalvariniai apskri-ti kabučiai, dengti sidabro plokštelėmis ir puošti 5-iomis mėlyno stiklo akutėmis. Visi jie kapuose gulėjo žemiau juosmens. Panašių kabučių aptikta ir kituose Lietuvos pajūrio naujojo geležies amžiaus pradžios kapinyuose, pavyzdžiui, minėtuose Kiauleikiuose, Laiviuose (Kretin-gos r.), Palangoje, Anduliuose (Klaipėdos r.) ir kitur.⁶⁸ Visi šie puošimo elementai ryškiai išskiria pajūrio srities moters kostiumą iš kitų Lietu-vos sričių⁶⁹. Kad susidarytume detalesnį kostiumo vaizdą, belieka dar paminėti apyrankes. Būdingiausias iš jų yra gaubtos tuščiaavidurės pla-tėjančiais galais ir trikampio pjūvio storėjančiais kiek įgaubtais galais. Ir vienos, ir kitos būdingos vidurinio geležies amžiaus pabaigai – nau-jojo geležies amžiaus pradžia.

Aptariant moterų įkapes – papuošalus negalima nepaminti darbo įrankių. Pagrindiniai ir, galima sakyti, vieninteliai – tai verpstukas ir yla, kartais ir geležinis peilis. Pažymėtina, jog surasta nemažai gintari-nių verpstukų. Apskritai Lazdininkų kapinynas bene vienintelis, kuria-me būta tiek daug gintarinių dirbinių. Vien 1978–1979 m. buvo surinkta 15 gintarinių verpstukų. Kai kurie jų puošti duobutėmis arba grioveliais. Dviejuose kapuose (Nr. 26 ir 28) rasta gintarinių juostų vijimo plokštelių su skylutėmis kampuose, o kape Nr. 10 – gintarinis verpstuko kotelis.

Kalbant apie gintarinius dirbinius minėtinos gintarinės skritulio formos plokštelės, rastos moterų kapuose Nr. 10 ir 56. Jos visiškai analogiškos Palangos kapinyne rastosioms plokštelėms, paprastai gulinčioms prie mirusiosios viršugalvio. Jų padėtis kape lyg ir sakytų, kad jos būdavo įsukamos į plaukų kuodą arba įsiuvtos į galvos apdangalą magiš-kiems tikslams. Kitokia paskirtis sunkiai suvokiama. Rasta nemažai pa-vienių gintarinių karolių, tačiau pirmą kartą Lietuvos archeologijos isto-rijoje Lazdininkuose rastas dirbinys – gintarinis samtelis su rankenėle, padarytas iš vieno gintaro gabalo. Jo dydis 5 × 4,5 cm, rankenėlės ilgis 4 cm. Samtelis rastas apardytame vyro kape Nr. 141 (žr. 57 pav.). Iš kitų tame kape rastų dirbinių minėtini: įmovinis kirvis, vienašmenis kalavi-jas, ietigalis, žaslai ir dvi žalvarinės laiptelinės segės. Vyrų kapuose dar randama gintarinių kabučių – „šukučių“ (žr. 58 pav.). Apskritai Lietuvos pajūrio vyrų kapuose įkapių randama dar gana retai.

Nors vyrų kapuose taip pat buvo randama papuošalų, bet pa-grindinės įkapsės buvo ginklai ir darbo įrankiai. Svarbiausias ginklas buvo ietis, todėl vyrų kapuose buvo aptinkama ietigalių, gulėjusių mi-rusiojo galvos pusėje. Kapuose dažniausiai buvo randami vienas arba du ietigaliai, o kartais net trys. Pastaruoju atveju trečiasis būdavo įtve-riamasis, matyt, jo paskirtis buvo kitokia negu dviejų pirmųjų. Suras-tas nemažas skaičius kalavijų. Ankstyvesniuose griautiniuose kapuose vyravo vienašmeniai 60–70 cm ilgio be rankenos skersinių kalavijai, kurių vien 1976 metais buvo rasta per 20.

Iš darbo įrankių minėtini dalgiai, kurie paprastai mirusiajam būdavo dedami galvūgalyje, įmoviniai kirviai, peiliai, galastuvai. Čia pat galvūgalyje buvo dedamas ir žirgo simbolis – geležiniai žaslai. 1982 m. jų buvo aptikta net šešiuose mirusiųjų kapuose (kapai Nr. 101, 103, 113, 116, 117, 123). Kapai datuoti VIII a.⁷⁰ Žaslai paprastai buvo randami kairėje mirusiojo galvos pusėje kartu su kitais priedais.

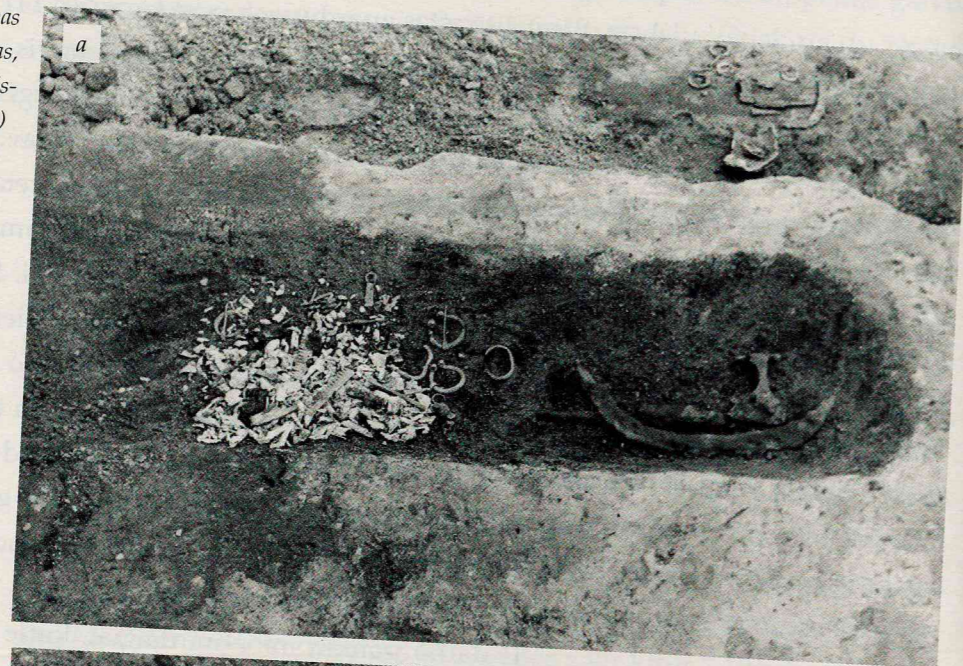
Vėlyvesni yra degintiniai kapai. Iš viso kapinyne jų aptikta 109⁷¹, iš kurių 99 ištirti 1976 metais. Ir griautiniai, ir degintiniai kapai nėra vienalaikiai. Mirusiųjų deginimo paprotys skverbėsi pamažu, tam tikrą laiką praktikuota ir inhumacija, ir kremacija. Todėl nenuostabu, kad ankstyvesniuose degintiniuose kapuose labai ryškios griautinių kapų tradicijos. Pirmiausia ir gal ryškiausiai jos reiškėsi kapo įrengimu.

Lazdininkuose, kaip ir kituose Lietuvos pajūrio kapinyuose, degintiniai kapai pasirodė X a. ir ypač išplito XI–XII a. Tam laikotarpiui priklauso dar dalis ir nedegintinių kapų. Tad nėra ko stebėtis, jog

į pirmuosius degintinius kapus mirusiųjų palaikai būdavo laidojami tokiuose pačiuose dideliuose karstuose, kokiuose būdavo laidojami nedeginti mirusieji (12 pav.). Jau M. Alseikaitė-Gimbutienė yra pasekusi šios srities degintinio kapo evoliucija⁷². Tuo klausimu esu rašiusi ir aš specialiame straipsnyje⁷³. Paprastai išskiriami 3 pagrindiniai degintinio kapo evoliucijos momentai. Jie gana ryškūs ir Lazdininkų kapinyne:

1. Sudeginto mirusiojo likučiai su priedais supilami į normalaus dydžio karsto vidurį, o įkapės išdėliojamos taip, lyg jos gulėtų prie nedeginto kūno.

12 pav. Degintinis kapas
Nr. 1: a – bendras vaizdas,
b – detalė. Jazdai. (Kauno istorijos muziejaus archyvas)

2. Deginti kaulai supilami viename karsto gale, o įkapės sudedamos kitame. Šiuo atveju yra įvairių svyravimų, pagal kuriuos kai kurie autoriai dar smulkiau apibrėžia degintinių kapų raidą⁷⁴.

3. Degintiniai kapai įrengiami tiesiog žemėje iškastoje duobutėje.

Lazdininkų kapinynas yra ryškus degintinio kapo evoliucijos pavyzdys.

I tūkst. pabaigos – II tūkst. pradžios tiek griautiniuose, tiek degintiniuose kapuose randama jau skirtingų formų papuošalų. Ypač išplinta vytinės antkaklės, kurios vyrauja degintiniuose kapuose, beje, dažnai sulaužytos. Aptikta vytinė įvijinių antkaklių. Minėtinos vytinės antkaklės, sudarytos iš skirtingų metalų – žalvarinės ir geležinės vielos. Rasta labai daug apyrankių. Gausios įvijinės apyrankės, kai kurios iš jų turi net 10 apvijų. Tačiau daugiausia juostinių netaisyklingo pjūvio apyrankių, labiausiai būdingų degintiniams kapams. Labai mėgti įvijiniai žiedai, daryti iš pusapvalės ar trikampio pjūvio vielos. Jie – 6–7 apvijų, kurių galai puošti skersiniais ranteliais, trikampių eilėmis; kartais priešakinė praplatinta vidurinės apvijos dalis buvo ornamentuota. Labai gausios pasaginės segės, kurios dažniausiai rastos degintiniuose kapuose. Tai – segės daugiakampiais, žvaigždiniais, cilindriniais, aguoniniais, išplatintais galais ir kt. Apskritai Lazdininkuose, kaip ir kituose Lietuvos pajūrio naujojo geležies amžiaus kapinynuose, labai gausu papuošalų. Tačiau daugelio jų būklė labai prasta. Pagrindinė to priežastis – jų gamybai naudotas ypač trapus metalas. Chemiškai buvo iširtos dviejų smeigtukų galvutės, vieno keturkampio kabučio fragmentas ir du apskriti kabučiai. Paaiškėjo, kad svarbiausios sudedamosios metalo, iš kurio jie buvo gaminti, dalys buvo varis ir alavas, pastarasis svyravo nuo 10 iki 26,7%. Pagrindinė sudedamoji dalis buvusi varis, bet esant tokiam dideliame alavo ir dar kitų metalų, pavyzdžiui, švino, priemaišų procentui suprantamas aptiktų papuošalų trapumas⁷⁵.

Vyrų kapams būdingi ginklai. Tai pirmiausia ietigaliai, pentiniai plačiaašmeniai kirviai, kurių dalis galėjo būti naudojama ir kaip darbo įrankiai. Prie darbo įrankių skirtini vyrų kapams būdingi skiltuvai, kalteliai, vedegėlės ir pan. Moterų kapuose, ypač degintiniuose, vyrauja žalvarinių verpstukų miniatiūros (kape Nr. 179 rastas visas juostų vijimo įrankių miniatiūrų komplektas). Iš miniatiūrinių įkapių minėtini surasti moliniai puodeliai, taip būdingi Lietuvos pajūrio sričiai, ir miniatiūriniai kapliukai, kurių Lazdininkuose surasta net keliasdešimt egzempliorių.

Griežės kapinynas yra pačiame Lietuvos ir Latvijos pasienyje, Mažeikių rajone, Griežės kaime, Varduvos kairiajame krante. Upė teka 70–100 m į rytus nuo kapinyno. Mirusiųjų laidojimui buvo parinkta aukštesnė vieta – 4–5 m aukščio kalvelė. Gyvenvietė turėjusi būti dešiniajame Varduvos upės krante, kuriame apie 450 m į pietus nuo Varduvos upės yra Griežės piliakalnis.

Kapinynas labai suardytas. Tarpukario laikais kalvelė buvo ariama, vežtas žvyras. Ją bandė kasinėti vietiniai senienu mėgėjai. Antrojo pasaulinio karo metais buvo iškasti apkasai. Tik pokario laikotarpiu kapinynas buvo įrašytas į archeologijos paminklų sąrašą, susirūpinta jo būkle. Tačiau 1981 m. pradžioje Mažeikių melioracijos statybos valdyba nukasė beveik visą kalvelę. Kaip rašo šių vietų tyrinėtojas A. Varnas, liko tik apie 20 × 30 m dydžio kalvelės pietinis galas bei rytinis šlaitas, nuo kurių buldozeriu buvo nustumtas viršutinis sluoksnius. Teko imtis skubių darbų, todėl jau tais pačiais metais pradėtas tyrinėjimas, kuris dar buvo vykdomas ir 1982–1983 metais⁷⁶.

1981 m. kasinėjimai buvo daugiau žvalgomojo pobūdžio, nors perkastas gana didelis plotas – 1000 m², surinkta per 600 dirbinių bei jų fragmentų. Tačiau dėl blogos kapinyno būklės sunku buvo nustatyti net ir svarbiausius laidosenos momentus*. Kitų dvejų metų tyrinėjimai leido kiek plačiau atskleisti paminklo pobūdį ir kartu pakoreguoti ankstesnę nuomonę. Per pastaruosius dvejus metus iširtas 1096 m² plotas, aptikti 47 griautiniai kapai, 25 autoriaus vadinami simboliniai degintiniai kapai ir 10 degintinių kolektyvinių kapų duobių, surinkta per 800 dirbinių bei jų dalių.

Taigi tyrinėjimų metu buvo aptikta griautinių ir degintinių kapų. Apie pirmuosius netenka kalbėti. Pirmaisiais metais buvo atidengta 15 nedegintinių kapų, kurie datuojami XVI a. antrąja puse. Be to, autorius mini 47 griautinius daugiausia kūdikių kapus, kurie buvo tarsi įterpti tarp didelių kolektyvinių degintinių kapų duobių. Jie buvę palaidoti nedidelėse ovalo formos duobėse, galva orientuoti į šiaurės rytus. Prie griaučių rasta papuošalų: po dvi pasagines seges, po tris žvangučius, aptikta žvėries iltis, kauri kriauklyčių, prikabintų prie trumpų grandinėlių. Įkapės gulėjusios krūtinės srityje. Kai kurie šie vaikų ar net kūdikių kapai iš viršaus arba iš šonų buvo apdėti akmenimis. Taip juos apibūdina tyrinėtojas⁷⁷. Šie kapai neabejotinai neturi nieko bendra su XVI a. palaidojimais, bet vargu ar jie vienalaikiai su mus dominančiais neiaprastai įrengtais kolektyviniais degintiniais kapais.

* Tų pirmųjų metų tyrinėjimo ataskaita, ap-svarstyta Istorijos institu-to Archeologijos skyriuje, buvo iš naujo pertvarkyta, todėl liko kai kurių neatitikimų, palyginti su trumpa išspausdinta ataskaita (žr. 76 nuorodą). Be to, tyrinėtojai iš tiesų buvo sunku susigaudyti taip suardytame paminkle, kuriame, be to, susidurta su neiaprasta laidosena.

Pagal įkapes jie galėtų būti kiek vėlyvesni už degintinius. Tačiau iš tyrinėjimų ataskaitų negalima daryti kokių nors aiškesnių išvadų.

Susidomėjimą kelia čia aptikti degintiniai kapai, kuriuos galima skirti tarsi į dvi grupes. Viena jų sudaro autoriaus pavadinti „simboliniai kapai“, kurių aptikta 25. Jie yra netaisyklingo stačiakampio formos užapvalintais kampais. Kapų duobės orientuotos pietvakarių ir šiaurės vakarų kryptimi. Jų dydis svyruoja nuo 1,5 × 0,6 iki 2,7 × 0,9 m. Vienių duobių sampiluose pastebėta daugiau laidotuvių laužo liekanų, kituose – mažiau. Maždaug tą pat galima pasakyti ir apie įkapes. Vieniuose kapuose jų būta miniatiūrinių (vaikų kapuose?), kituose – normalaus dydžio. Nepastebėta jokios įkapių išdėstymo tvarkos. Kartais daiktai tiesiog išmėtyti visame duobės plote, kartais sudėti nedidelėmis krūvelėmis. Įvairi ir įkapių sudėtis, tačiau vyrauja ginklai. Tai – įvairūs įmoviniai ir įtveriamieji ietigaliai (keliuose kapuose aptikta masyvių įmovinių ietigalių, kurių plunksna buvusi keturkampio skersinio pjūvio), peiliai, pentinai, žaslai, geriamųjų ragų bei diržų apkalai, sagtys ir pan. Iš miniatiūrinių dirbinių minėtini: pentinis kirvelis, dalgelis, žaslai, pentinas. Apskritai įkapės tokios pačios, tik mažų matmenų. Papuošalų nedaug – tai pasaginės segės, apyrankių gyvūniniais galais, vytinių antkaklių fragmentai ir kt. Įkapės paprastai buvo randamos 10–20 cm aukščiau duobės dugno. Degintų žmonių kaulų visose duobėse aptikta labai mažai, kai kuriose iš jų laidotuvių laužo liekanų beveik nerasta.

Kitą degintinių kapų grupę sudaro tyrinėtojo laikomi „kolektyviniai degintiniai“ kapai. Jie įrengti didelėse, dažniausiai stačiakampio formos užapvalintais kampais duobėse lygiu dugnu. Vidutinis jų dydis: 2,5 × 5,5 m, 3 × 7,5 m ir 1–1,35 m gylio; jos dažniausiai orientuotos pietvakarių ir šiaurės vakarų kryptimi. Tokių duobių iširta 12, tačiau negalima nustatyti kokios nors laidojimo proceso sistemos. Labai nevienodas duobių sampilo turinys. Vienose gana daug laužo liekanų – smulkių angliukų ir degintų žmonių kaulų, apdegusių dirbinių fragmentų bei įvairaus dydžio akmenų, kitose – jų visai nedaug. Įkapės paprastai buvo randamos duobių dugne, dažniausiai sudėtos nedidelėmis krūvelėmis. Konstatuota, kad kartais daiktai būdavo sudedami į medinę dėžutę ar suvyniojami į audinį. Degintų žmonių kaulų labai nedaug, jie išbarstyti pavieniui duobės dugne arba supilti į nedideles krūveles.

Nepaisant šių pastabų, nieko negalima pasakyti nei apie palaidotų sudegintų mirusiųjų skaičių, nei apie lytį, nei apie įkapių

išdėstymą. Dauguma įkapių paliestos ugnies, nors ilgai ugnyje nebusios. Radiniai dažnai sulaužyti, nors aptikta ir visai sveikų dirbinių.

Tuo tarpu sunku tiksliau interpretuoti tokius degintinius kapus, kadangi jie palyginti labai reti. Galbūt artimiausi savo pobūdžiu būtų Laiviuose surastieji degintiniai kapai, tik jų duobių apimtis buvo si mažesnė. Tačiau analogiškas yra duobių turinys ir tai, kad ir Laiviuose dalis nedegintų įkapių (dažniausiai papuošalų) buvo randama krūvelėmis pačiame duobės dugne. Galima spėti, kad duobių dydis priklauso nuo palaidotų sudegintų mirusiųjų skaičiaus. Antai šį kapinyną tyrinėjęs A. Varnas nurodo duobę, pažymėtą Nr. XI, kurios pietrytiniame gale vienas greta kito rasti 3 vyrų degintiniai kapai, į kurių kiekvieną įdėta po dviašmenį kalaviją. Galbūt čia palaidoti vienu metu žuvę kariai, kuriems supiltas bendras kapas. Tokia šių bendrų kapų interpretacija būtų įtikimiausia.

Tačiau reikia pasakyti, kad toje pačioje duobėje randamos įkapės priklauso ir vyrams, ir moterims. Įkapių rasta gana daug. Pirmiausia dėmesį patraukia ginklai – įvairių formų įmoviniai ietigaliai, tarp jų Damasko plieno lauro lapo formos ietigalis, įtveriamieji žeberklinio tipo ietigaliai, dviašmeniai kalavijai, kai kurie sulankstyti, neabejotinai buvę ugnyje, pentiniai plačiaašmeniai kirviai, peiliai. Be ginklų, prie vyrų įkapių skirtini tokie darbo įrankiai kaip dalgiai, dalis pentinių kirvių, peilių ir tokie buitiniai daiktai kaip svarstyklių dalys, geriamųjų ragų bei diržų apkalai, pentiniai. Minėtini su žirgų apranga susiję radiniai – tai būdinga vyrų įkapė (pirmiausia žąslai, balnų kilpos, apkalai bei skirstikliai). Labai kuklūs moterų darbo įrankiai: peiliai, ylos ir adatos.

Ypač gausu papuošalų, kurių daugumas sulaužyti, ugnies deformuoti. Vyrauja vytinės antkaklės, įvairių formų pasaginės segės, plokštinės kryžinės segės, įvijinės bei juostinės gyvūniniais galais apyrankės, įvairūs žiedai. Vieni tų papuošalų būdingesni vyrams, kiti, pavyzdžiui, įvijinės apyrankės, plokštinės kryžinės segės, labiau mėgti moterų. Vyrai labiau mėgo apyrankes gyvūniniais galais ir ypač pasagines seges, kurių dauguma turėjo utilitarinę paskirtį.

Pažymėtina, jog kapuose rasta labai daug miniatiūrinių dirbinių. Tai pirmiausia su moterų darbu susiję įrankiai.

Griežės kapinynas – vienas iš šiaurusių kuršiams skirtinų Lietuvoje laidojimo paminklų. Labai gausūs papuošalai būdingi Lietuvos pajūrio kapinynams. Didžiausią ir įvairiausią kolekciją galima

sudaryti vien iš pasaginių segių. Ypač išsiskiria segės, kuriose labai ryškus gyvūninis motyvas, čia bene būdingiausias žirgelio motyvas. Vyrų kapuose apstu žirgo aprangos, simbolizuojančios „žirgo kapą“. Pirmiausia tai balno kilpos užapvalinta pamina, kape dažniausiai jų randama po dvi, geležiniai žąslai. Prie kario raitelio aprangos skiriami pentiniai ir kiti radiniai rodo, jog čia daugiausia palaidota sudegintų karių. Tokį mirusiųjų statusą lyg ir patvirtintų gausūs ginklai, ypač kovos kirviai vėduokliniais ašmenimis, kalavijai, ietigaliai, nekalbant jau apie minėtą žirgo aprangą.

Kapuose randami darbo įrankiai – dalgiai, darbo kirviai ir kt. vis dėlto patikslina, kad dar nebūta aiškiai išsiskyrusio karių sluoksnio, tai būta pirmiausia žemdirbių, reikalui esant puikiai valdančių ginklą.

Labai sunkiai interpretuojamos moterims būdingos įkapės, ypač miniatiūriniai dirbiniai, susiję su moterų darbu – juostų vijimu. Gal tai simbolinės įkapės, turinčios tą patį įprasminimą kaip ir į kapą dėta žirgo apranga. Gal jos prilygo moterų susideginimui drauge su vyru ir simbolizavo bendrą jų kelionę į pomirtinį gyvenimą. O gal tai žymėjo buvusių kokių nors kontaktų įprasminimą. Simbolikos senųjų lietuvių laidojimo apeigose būta labai daug, ji sunkiai iššifruojama ir tam atskleisti reikia nuodugnesnių tyrinėjimų (žr. VI skyrių, p. 157).

Griežės kapinynas sukelia labai daug galimų, bet sunkiai išsprendžiamų prielaidų, reikalaujančių išsamesnių tyrinėjimų, juoba kad kapinynas buvo labai apardytas ir tyrinėtas dar neįgudusio darbuotojo.

Kitas šiaurinis Lietuvos pajūrio kultūros grupei skirtinas kapinynas yra **Klaišių** (Skuodo r.), tirtas 1982–1983 m. Pati vietovė jau buvo žinoma nuo seno. Tarpukario Lietuvos laikais, prieš Antrąjį pasaulinį karą, paskirų radinių iš Klaišių būta Kauno, Kretingos muziejuose, bet jokių tyrinėjimų nebuvo atlikta. Iš radinių buvo aišku, kad čia esama naujojo geležies amžiaus kapinyno, jis buvo minimas literatūroje, vėliau įrašytas į archeologinių paminklų sąrašą. Tačiau tik 1982–1983 m. paaiškėjo tiksliai šio kapinyno vieta – Truikinių kaimo (Skuodo r.) laukai, kurie buvo laikomi atskiru paminklu⁷⁸.

Minėtais metais Mokslinės metodinės tarybos darbuotojai ištyrė 110 m² plotą, kuriame aptikta suardyto kapinyno liekanų. Čia ilgą laiką imtas žvyras, ruoštos naujos žvyroduobės, kuriose buvo aptinkama archeologinių radinių. Minėtos įstaigos darbuotojai, kasinėdami palei senąją žvyroduobę, aptiko 18 kapų pėdsakus, surinko apie 150 radinių

bei apie 100 jų fragmentų. Būdingiausi iš jų – žalvariu kaustyti diržai ar jų dalys, geriamųjų ragų apkalai, ietigaliai, įvairių tipų pasaginės segės. Be to, rasta įvairios paskirties miniatiūrinių radinių. Konstatuota, jog čia būta ankstyvesnių griautinių kapų, kurie smarkiai apardyti laidojant vėlesniuose degintiniuose kapuose. Tai retas reiškinys: degintiniai kapai paprastai būdavo arba įsiterpę į nedegintinių kapų rajoną, arba jiems skirta atskira kapinyno dalis. Tokie perkasimai bylotų apie didesnę chronologinį skirtumą tarp vieno ir kitų. Tačiau iš surinktų radinių to nematyti. Pagal radinius kapinynas skiriamas naujam geležies amžiui.

Toliausiai į rytus esantys šiai kultūros grupei skirtini kapinynai tyrinėti Godeliuose⁷⁹ ir Gintališkėje⁸⁰ (abu Plungės r.).

Godelių kapinynas yra bene vienas iš pačių ryčiausių, priklausančių Lietuvos pajūrio kultūros grupei. Kapinyną kerta Stirbaitių–Vydeikių kelias. Pietrytinėje kelio pusėje buvusi kapinyno dalis sunaikinta, kita apardyta, nedidelė kapinyno dalis išlikusi šiaurės vakarų dalyje. Kapinynas buvo aptiktas šio šimtmečio pirmoje pusėje, kai pietrytinėje kalvos pusėje pradėtas imti žvyras. Jau tada čia buvo iškasama žmonių kaulų ir senovinių dirbinių, kurių dalis iš šio kapinyno pateko į Telšių kraštotyros muziejų.

1940 m. į Godelius buvo atvykęs Kauno Vytauto Didžiojo muziejaus konservatorius P. Baleniūnas ir buvusiam žvyro karjero pakraštyje pabandė pakasinėti. Čia jis aptiko 10 VIII–IX a. griautinių kapų ir 3 XV–XVII a. kapus. Platesnius tyrinėjimus 1986 m. atliko Telšių kraštotyros muziejus. Buvo iširtas 138 m² plotas kapinyno pietvakarinėje dalyje. Čia tuomet atidengta 14 degintinių kapų tiesiog žemėje įrengtose duobutėse, kurių skersmuo svyravo nuo 15 × 30 cm iki 75 × 80 cm, o gylis siekė 95 cm. Kapų įrengimas labai vienodas: duobės dugne 15–25 cm storio sluoksnį sudarė supiltos laužavietės liekanos kartu su perdegusiais kaulais bei apdegusių įkapių liekanomis. Kartais tokio sluoksnio viršuje būdavo padedamos sveikesnės įkapės. Toks kapų turinys būdingas visiems degintiniams kapams. Pasakytina, kad virš 8 degintinių kapų konstatuotos laužavietės, kurios išryškėdavo tuoj po ariamuuju sluoksniu.

Kapinynas radinių nėra per daug turtingas. Vyrų kapams būdingiausia ginklai, iš kurių minėtini karklo lapo formos, žeberklo tipo ietigaliai, peiliai ir kiti buitiniai reikmenys. Rasta ir papuošalai: pasaginė segė pastorintais ir paplatintais galais, apyrankė gyvūniniais galais,

antkaklės fragmentai ir kt. Moterų kapuose būdingiausios antkaklės, sudarytos iš geležinės vielos, ant kurios suverti rautyto stiklo karoliai. Jos kartais turėjo net 4–6 apvijias. Iš atsitiktinai rastų dirbinių matyti, kad buvo mėgti kryžiniai smeigtukai, pasaginės ir plokštinės (kryžinės) segės bei kiti papuošalai. Be to, atsitiktinai surinkta nemažai įvairios paskirties dirbinių. Iš jų minėtini akmeniniai verpstukai, ylos, skiltuvai, peiliukai, kurie neabejotinai yra iš suardytų kapų. Šiuos degintinius kapus pagal radinius galima datuoti XI–XII a., gal net XIII a. pradžia. Dabar susidaro jau gana aiškus vaizdas – ankstyvesni, griautiniai kapai koncentravosi pietrytinėje kapinyno dalyje, o vėlesni, degintiniai – pietvakarinėje pusėje. Tad prie kremacijos šioje teritorijoje buvo pereinama maždaug apie 1000 metus.

Šį kapinyną tyrinėjusi L. Valatkienė sako radusi čia dvejopo tipo apeiginių duobių. Tačiau aprašytų duobių paskirtis dėl jose konstatuoto turinio kelia didelių abejonių. Greičiau čia esama pereinamojo pobūdžio degintinių kapų, juoba kad tose duobėse (duobė Nr. 2) pastebėta karsto liekanų ir sistemiškai išdėstytų radinių. Veikiausiai čia, kaip ir kituose pajūrio kapinynuose, perėjimas nuo inhumacijos prie kremacijos reiškesi savitai įrengtais degintiniais kapais dar veikiant senoms tradicijoms.

Teritorijos požiūriu Godeliams artimiausias – **Gintališkės** kapinynas. Jis yra Platelių apylinkėje, Salanto upelio dešiniajame krante. Archeologijos literatūroje rašyta, kad pirmą kartą jis pažymėtas P. Tarasenos sudarytame žemėlapyje⁸¹, bet nuosekliai patyrinėtas tik 1940 m. Šiuos tyrinėjimus yra plačiai apibūdinusi L. Vaitkunskienė⁸² sumuodama senokai turėtus, tik anksčiau neskelbtus duomenis. Į Gintališkę toliau tirti kapinyno archeologai atvyko tik 1968 metais. Šių darbų imtis privertė 1967 m. pradėtas eksploatuoti žvyro karjeras, iš kurio pradėjo virsti kapai. Tyrinėjimų ėmėsi Telšių kraštotyros muziejus (vadovas V. Valatka). Jie buvo vykdyti 1968–1969 ir 1971 metais⁸³. Per pirmuosius dvejus metus iširta 50 kapų, iš kurių 3 (Nr. 14, 16, 18) nedegintiniai, 42 – degintiniai, 3, tyrinėtojo nuomone, – „ypatingų kapų“ duobės (Nr. 2, 20, 36) ir 2 – tuščios kapų duobės (Nr. 46, 50). Pastarosiose, tyrinėtojo teigimu, būta karstų be kapo žymių (?!), nors kape Nr. 46 po karstu rasta apversta didelė pasaginė segė aguoniniais galais. Pagaliau minimos aptiktos „apeiginės duobės“, kurių čia priskaičiuota net 121. Tai 150–400 cm ilgio ar skersmens duobės, buvusios 80–150 cm gilyje. Kai kurių duobių dugne konstatuota daug degėsių

ir net radinių⁸⁴, iš kurių minėtinos cilindrinės spynos ir jų raktų fragmentai, svarstyklės ir jų dalys, peilių makščių fragmentai, kalavijų rankenos galų, net 9 makščių galų apkaustai, kryžminiai smeigtukai ar jų fragmentai, tinklo pasvaro fragmentas ir kt.

1971 m. buvo rasti dar 5 degintiniai kapai ir kelios dešimtys „apeiginių duobių“⁸⁵.

V. Valatkos vykdyti Gintališkės kapinyno kasinėjimai gerokai papildė turėtus 1940 metų tyrinėjimų rezultatus ypač vienu aspektu, būtent laidosenos ypatybėmis. Anksčiau tyrinėta daugiausia griautiniai (nedegintiniai) kapai, vėliau tirti, galima sakyti, išimtinai degintiniai kapai, išskyrus 3 nedegintinius kapus. Tyrinėtojo teigimu, net 32 kapuose būta didelių natūralaus dydžio karstų. Tai archeologų vadinami pereinamojo pobūdžio kapai: pereita nuo inhumacijos prie kremacijos papročio. Toks didelis kapų skaičius ir įvairovė supilant į karstą laužo likučius rodytų, kad senosios griautinių kapų tradicijos dar ilgai buvo gajos žmonių sąmonėje. Kaip ir kituose Lietuvos pajūriui būdinguose degintiniuose kapuose dalis įkapių deginta drauge su mirusiuoju, dalis – neliesta ugnies. Nedegintos įkapės kartais būdavo sudedamos virš supiltos perdegusių kaulų krūvelės, kartais šalia jos. Nedegintos ietys vyrams būdavo padedamos virš karsto. Keliais atvejais virš buvusio karsto vidurio padėti geležiniai pentiniai. Pavieniai dirbiniai dėti ir šalia karsto arba net po karstu pačiame duobės dugne.

Buvo konstatuoti ir analogiškai įrengti kapai normalaus dydžio kapų duobėse, tiksliai be karstų. Tuo atveju laužavietės liekanos ir nedegintos įkapės būdavo išbarstomos visame duobės dugne arba sudedamos į krūveles. Tokių kapų ištirta mažiausiai – iš viso tik 4. Vieno iš jų (Nr. 27) būta dvigubo: jis aptiktas 55 cm gylyje 180 cm ilgio ir 102 cm pločio duobėje. Ant lygaus duobės dugno pietrytiniame kampe buvo supilta 36 cm skersmens perdegusių kaulų krūvelė su ugnyje buvusių dirbinių liekanomis. Priešingame, pietvakariniame kampe gulėjo geležinis dalgis ir vienašmenis kalavijas su tiesiu rankenos skersiniu. Duobėje buvo dar 3 dirbinių krūvelės, kurių dviejose buvo vyrai, o vienoje moteriai būdingos įkapės. Atrodo, kad čia būta vyro ir moters degintinio kapo⁸⁶.

Ir pagaliau išskirtini degintiniai kapai, įrengti nedidelėse žemėje iškastose duobutėse, kurių dydis buvo apie 20 × 60 cm. Tokios duobutės dugne paprastai supilti iš laužavietės surinkti perdegę kaulai ir ugnyje buvusių įkapių liekanos. Virš jų dar padėtas vienas kitas

nedegintas dirbinukas. Kartais tokiuose kapuose laužavietės liekanos supiltos į vytinę antkaklę arba iš akmenų sudėtą žiedą.

Kapų radiniai niekuo neišsiskiria iš kitų šios kultūros srities dirbinių. Jų čia surasta per 2000, įskaitant ir fragmentus, kurių paprastai būna gausu to laikotarpio degintiniuose kapuose. Chronologiškai ši kapinyno dalis yra vėlyvesnė už 1940 m. tyrinėtą. Jau sprendžiant vien iš degintinių kapų vyravimo ir įvairavimo, bent jau didesnė jų dalis neabejotinai priklauso II tūkst. pirmiesiems dviem šimtmečiams, o gal net ir XIII a. pradžiai.

Radiniai labai primena 1940 m. tyrinėtame plote rastuosius, bet rasta ir naujų, ypač vėlesniuose degintiniuose kapuose. Vyrų kapams būdingi tokie darbo įrankiai kaip plačiaašmeniai pentiniai kirviai, dalgiai, peiliai ir ypač ginklai, kurių didžiausią dalį sudaro ietigaliai, dažniausiai į kapą dėti po du: įmovinis užkirsta plunksna prie įmovo ir žeberklinio tipo įtveriamasis. Kalavijų kapuose rasta nedaug. Sveikieji kalavijai rasti griautiniuose kapuose. Vienas iš jų buvo vienašmenis, kitas – dviašmenis, o trečiojo – tik dalis su rankena. Tačiau jų būta kur kas daugiau. Tariamose „apeiginėse duobėse“ aptikta net 13 kalavijų rankenos dalių, 2 rankenos skersiniai, 9 makščių viršūnių apkalai ir šiaip nuolaužų. Rasta ir kovos peilių, o kape Nr. 8 – net du jų egzemplioriai. Ypač puošnios buvusios kovos peilių makštys. Karių ginkluotė labai papildė turėtus duomenis iš 1940 metų.

Minėtini kario aprangos ar su jo buitimi susiję radiniai. Tai pirmiausia puošnūs, mums jau gerai pažįstami diržai, apkaustyti metalu. Rasta pentinų. Skyrium minėtina vyrų kapuose rastoji žirgo apranga. Tarp kamanų detalių būta gražių diržų, puoštų spalvotojo metalo plokštelėmis, žaslių, diržų sagčių. Savo forma išsiskiria kapinyne pavieniui rastos 4 balno kilpos. Iš buitinių reikmenų į akį krinta geležiniai skiltuvai atrietais galais. Vyrų kapų atributikai priklauso rastos svarstyklėlės ir lėkštelių fragmentai. Viename vyro kape kartu su svarstyklėlėmis rasti 3 svoreliai. Iš viso svorelių rasta 15 vienetų įvairiose kapinyno vietose. Dar minėtini geriamieji ragai, tiksliau, jų apkalai, konstatuoti tiek vyrų, tiek ir moterų kapuose.

Moterų kapai darbo įrankiais nepasižymi. Jiems daugiausia būdingi miniatiūriniai juostų vijimo įrankiai, kartais dėti su yla ir adata. Ir ypač daug papuošalų. Apskritai Gintališkės kapinyne būta gausu papuošalų. Negalima nepaminėti moterų mėgstamų kaklo papuošalų, sudarytų iš 3–4 geležinių apvijų, apvarstytų žalvariniais ir stikliniais

karoliais. Kartais jie vadinami antkaklėmis, kartais – karolių vėriniais. Vyrų labiau mėgtos vytinės antkaklės kilpiniais galais. Ypač daug segių. Vyrauja pasaginės segės įvairiai užbaigtais galais. Čia buvo pažįstami visi segių tipai. Kartais kelių variantų segių aptinkama viename kape. Tai rodytu, kad visos jos nešiotos vienu metu. Kai kurių segių lankeliai apvynioti plonyte žalvarine vielute. Rasta ir simbolinių šio tipo segelių. Minėtinos retesnės keturlapio dobilo formos segės, dengtos baltos spalvos metalu. Vienos moters kape rastas smeigtukas su tokios pat formos galvute. Šiaip vyrauja kryžiniai smeigtukai išplotomis kryžmomis, dengtomis baltu metalu ir papuoštomis reljefiniais aukštais kūgeliais. Aptiktos dvi lankinės laiptelinės segės, iškirptos iš žalvarinės skardos, jų paviršius dengtas taip pat baltos spalvos metalu.

Gausu rankų papuošalų – apyrankių ir žiedų. Čia surasta be maž visų formų naujajame geležies amžiuje mūvėtų apyrankių. Ypač daug moterų mėgtų įvijinių apyrankių. Juostinių apyrankių kartais būta net po 8–9 egzempliorius ant vienos rankos. Vyrų labiau mėgo juostines apyrankes, ypač gyvūniniais galais. Žiedai daugiausia įvijiniai, tačiau dauguma jų – su paplatinta, pintine ar pastorinta vidurine prišakine dalimi. Buvo rastas vienas alavinis žiedas.

Sumuojant 1940 m. ir septintojo dešimtmečio pabaigos Gintališkės kapinyno tyrinėjimus matyti, kad jame laidota labai ilgą laiką – visą naująjį geležies amžių iki XIII a. pradžios. Atliktais kapo Nr. 33 anglies radiokarboniniais tyrimais nustatyta tokia data: 1180 metai (± 80 m.). Patys ankstyviausi radiniai, 1940 m. tyrinėjimų duomenimis, datuojami VI a. Rasta pavienių radinių ir iš VII–IX a., tačiau plačiausiai kapinynas naudotas X–XII a., vykstant sudėtingiems ir ekonominiams, ir etniniams, ir dvasinės kultūros reiškiniams.

Kiauleikių kapinynas yra 4 km į rytus nuo Palangos, įrengtas neaukštoje kalvoje. Pirmasis archeologas, tyrinėjęs šį paminklą, yra V. Nagevičius, dar XX a. pradžioje lankęsis šiose vietose⁸⁷. Kiauleikių kapinyną jis tyrinėjo 1906 ir 1908 metais, atidengė jame keliolika degintinių kapų⁸⁸.

Pakartotinai šį kapinyną tyrė 1941 m. Kauno valstybinio Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus darbuotojai (vadovavo P. Baleniūnas). Buvo iširtas 407 m² plotas, kuriame rasti 48 griautiniai, 6 degintiniai kapai ir vienas židyns. Tai buvo plačiausi šios vietos tyrinėjimai, bet toli gražu kapinynas nebuvo iširtas. Jis buvo ir toliau ardomas. 1984–1985 m. Lietuvos mokslų akademijos Istorijos instituto darbuotojas

V. Šimėnas, tikrindamas kapinyno ribas, vakarinėje jo dalyje ištyrė dar 93 m² plotą, kuriame aptiko 10 nedegintinių kapų, iš jų 4 vyrų, 4 moterų ir 2 vaikų kapus. Keliose vietose pastebėti perdege kaulai rodytu, kad netoliese būta suardytų degintinių kapų⁸⁹.

1941 m. tyrinėjimai yra gana išsamiai paskelbti E. Danilaitės-Grigalavičienės⁹⁰ ir jau plačiai įjėję į archeologijos literatūrą. Gautieji rezultatai davė labai vertingų duomenų pirmajai naujojo geležies amžiaus pusei pažinti. Pagrindinė griautinių kapų dalis priklauso VIII a. pabaigai – X a. pradžiai. Gausūs radiniai – tik šiai sričiai būdingi išraiškingi papuošalai, net organinės medžiagos liekanos, leidžiančios iš dalies rekonstruoti drabužius, ginklai, karių ir žirgų aprangos detalės, reti gintariniai ir visi kiti dirbiniai yra bene svarbiausias šaltinis tiriant naujojo geležies amžiaus Lietuvos pajūrio gyventojų kultūrą.

1984–1985 m. gautieji duomenys ne vien kartoja 1941 m. gautą archeologinę medžiagą, bet šiek tiek išplečia ir jos diapazoną. Minėtini moterų kapuose rasti galvos dangą puošę smeigtukai plačia trikampe ažūrine galvute (kapas Nr. 1) ir geležiniai virbo formos smeigtukai, sietini su šukuosenos ar galvos dangos sutvirtinimu (kapai Nr. 1 ir 10). Be to, kape Nr. 1 buvo rasti 289 įvairiaspalviai stikliniai karoliukai, kurie remiantis Palangos kapinyno analogijomis puošę galvos dangos (gal nuometo?) kraštus⁹¹. Išskirtini gintariniai verpstukai, šukų pavidalo kabučiai – amuletai (kapai Nr. 4, 9). Įdomesnis atvejis, kai gintariniai verpstukai įdėti į miniatiūrinius molinius puodelius (kapai Nr. 3, 4, 5).

Apskritai Kiauleikių kapinyno medžiaga tiesiog analogiška rastajai Palangos kapinyne. Labai gaila, kad pastarasis, kuriame būta daug kapų, gausių ir būdingų radinių, nėra plačiau apdorotas ir apie jį paskelbta⁹². Jie abu yra ir vienalaikiai, tik Palangoje atidengta daug daugiau kapų. Neabejotina, jog didelė Kiauleikių kapinyno dalis yra suardyta, be to, jis galutinai dar neištirtas. 1941 m. iširti kapai yra ankstyvesni už V. Nagevičiaus iširtus degintinius kapus, kurie jau labiau būdingi II tūkst. pradžiai. Įdomus faktas, kad Kiauleikiuose ir Palangoje – taip arti esančiose dviejose vietose (4 km atstumas) – būta dviejų atskirų vienalaikių didelių kapinynų. Tai rodo, jog šios teritorijos padėtis buvo išskirtinė Lietuvos pajūrio kultūros grupėje. Visą naująjį geležies amžių ta teritorija buvo tankiai apgyventa labai artimų tiek medžiagine, tiek ir dvasine kultūra didelių bendruomenių, pasiekusių aukštą raidos pakopą, praktikuojančių vienodus laidojimo papročius, išgyvenusių tuos pačius istorinius procesus.

Prie šių dviejų laidojimo paminklų tektų priskirti netoli (tarp Palangos ir Kretingos) esantį **Pryšmančių I** kapinyną. Kapinynas yra neaukštoje kalvoje prie pat senojo kelio Palanga–Kretinga, dešiniajame Ražės upelio krante, 8 km į rytus nuo Palangos ir 4 km į vakarus nuo Kretingos. Paminklas buvo nuolat ardomas kasant kalvos papėdėje bulviarūsius ir ariant pačią kalvą. Tyrinėtojams jis jau buvo žinomas nuo XIX a. antrosios pusės (1868 m. jį tyrinėjo C. Grewingkas) ir XX a. pradžios. 1909 ir 1912 m. čia lankėsi V. Nagevičius, o 1921 m. atliko platesnius kapinyno tyrinėjimus. Šiuos darbus jis yra plačiai paskelbęs⁹³ ir įvedęs į mokslinę literatūrą. Atidengtame 3539 m² plote tyrinėtojas aptiko 89 kapus, iš jų 22 griautinius, 50 degintinių, 17 jo vadinamų „ypatingų“ kapų, kuriuose, pasak autoriaus, buvo surastos tik įkapės, neaptikta ryškesnių kapo žymių. 1958 m. O. Kuncienė atidengė dar 200 m² plotą, kuriame aptiko 2 griautinius ir 1 degintinį kapą. Jos išvada, kad kapinynas galutinai suardytas ir tolesni kasinėjimai beprasmingi, nepasitvirtino, nes ariamoje kapinyno dalyje toliau buvo randama pavienių dirbinių. 1984 m. LMA Istorijos institutas nutarė iširti ariamą paminklo dalį, nustatyti, kokios jo ribos, ar likę dar nesuardytų kapų.

Tyrinėta 1984–1986 metais (vad. R. Volkaitė-Kulikauskienė)⁹⁴. Per tris tyrinėjimų sezonus buvo iširtas 658 m² plotas, kuriame atidengti 73 kapai, iš jų tik vienas degintinis. Priešingai V. Nagevičiaus tyrinėjimams, vyravo išimtinai griautiniai kapai. Matyt, pasitaikė seniausioji kapinyno vieta, – tai patvirtino aptikti ir kai kurie pavieniai radiniai bei keli VII–VIII a. datuojami kapai, vienas iš jų degintinis.

Pagrindinė kapų dalis yra vienalaikė su V. Nagevičiaus iširtais griautiniais kapais. Jie datuojami X–XI a. Galima sakyti, analogiški ir radiniai, nors atsirado ir kai kurių naujovių. Apskritai įkapės būdingos Lietuvos pajūrio kapinynams. Vyrų kapams būdingi ginklai: nesuardytuose kapuose rasta geležinių ietigalių (vyrauja juostiniai), iečių kotų liekanų su užmautomis žalvarinėmis įvijomis, kovos peilių puošniose žalvariu kaustytose makštyse. Tačiau aptikta ir nemaža papuošalų: žalvarinių lankinių aguoninių, lankinių laiptelinių bei pasaginių segių, apyrankių, žiedų ir rečiau – antkaklių. Iš aprangos minėtini odiniai diržai, puošti žalvariniais spurgeliais bei puošniais kutais iš įvijų eiliu, užbaigtų brankteliais, žalvariniai bei geležiniai pentinai. Vyrų kapuose rasta dar ir įdėtų žąslų.

Moterų kapuose vyrauja papuošalai. Pirmiausia minėtinos vytinės antkaklės kilpiniais galais ir antkaklės plonėjančiu į galus rombo

pjūvio lankeliu, užbaigtu kilpele ir kabliuku. Kartais lankelis tordiruotas. Iš kitų papuošalų ypač mėgti smeigtukai: vyrauja kryžine galvute smeigtukai su gausiais kabučiais, taip pat rasta smeigtukų, susijusių su galvos danga, būdingų šiai kultūros sričiai (apie juos jau kalbėta aptariant gretimų kapinynų medžiagą). Iš rankų papuošalų labiausiai mėgtos įvijinės apyrankės ir įvijiniai žiedai. Retesniems dirbiniams priklauso gintarinis skritulys, rastas moters kape Nr. 21. Jis analogiškas Palangoje, Kiauleikiuose bei Lazdininkuose rastiesiems ir forma, ir padėtimi kape: paprastai jie randami viršugalvio srityje. Ypač savitas kape Nr. 67 rastasis cilindro formos galvos papuošalas, išsiskiriantis savo puošnumu ir sudėtinga gamybos technologija⁹⁵. Arčiausių jam analogijų turime iš Palangos kapinyno, kur jie buvo laikomi „dėžutėmis“⁹⁶. Dabar pavyko nustatyti tikslią jų paskirtį.

Iš darbo įrankių minėtini miniatiūriniai dirbinėliai, kurie į kapus dėti kaip darbo įrankių simboliai. Tai miniatiūriniai kapliukai, miniatiūriniai dalgeliai, moterų kapams priklausantys miniatiūriniai juostų audimo (vijimo) įrankiai ir kt. Konstatuotas įdomus faktas, jog kai kurie papuošalai, pavyzdžiui, plokštinės ažūrinės apskritos ar keturkampės pailgos formos segės, daugiausia buvo randami vaikų ar apskritai jaunų individų kapuose. Rastieji žalvariniai geriamųjų ragų apkaustų fragmentai rodo, kad geriamieji ragai į kapus buvo dedami visiems mirusiesiems nepaisant amžiaus ir lyties skirtumo.

Pastarųjų metų tyrinėjimai padėjo atskleisti kai kuriuos čia gyvenusių žmonių laidojimo papročių momentus. V. Nagevičius, aprašydamas savo iširtuosius kapus, be griautinių ir degintinių kapų, yra skyręs „ypatingų kapų“ grupę, kurią sieja su „ypatingomis laidotuvių apeigomis“. Jo žodžiais tariant, tokius kapus sudaro „kažkokiais tai sumetimais palaidoti vieni daiktai be jokių žmogaus kapo žymių“⁹⁷. Tyrinėjimai parodė, jog V. Nagevičius „ypatingais kapais“ palaikė suardytų kapų likučius. Ir štai dėl ko. Griaučiai Lietuvos pajūryje beveik neišlieka. Kapinynas apardytas arimo ir bulviarūsių. Radiniai dažnai būdavo aptinkami pavieniui arba atskiromis krūvelėmis, kurias tyrinėtojas ir palaikė atskirais kapais. Savo teiginį jis grindė dar tuo, kad kai kurie radiniai gulėjo medinėse dėžutėse arba įvynioti į audinį. Iš tiesų tokių dėžučių liekanų 1984–1985 m. teko aptikti, bet jos būdavo įdedamos į kapą kaip papildomos mirusiojo įkapės. Tai ypač vaizdžiai rodo iširtieji vyrų kapai Nr. 6, 15, 61, 70, kuriuose tokios dėžutės su įdėtais į jas radiniais gulėjo mirusiųjų krūtinės–juosmens srityje. Tai būta

neabejotinai papildomų įkapių, kurios paprastai nėra tiesiogiai susijusios su mirusiojo kapo inventoriumi. Jos susijusios su laidojimo apeigomis, atspindinčiomis mirusiojo ir gyvųjų santykius⁹⁸.

Buvo patikslinta ir šio paminklo chronologija. Pietinėje kalvos papėdėje aptikta VII–VIII a. datuojamų kapų (Nr. 52, 54). Ryškus pavyzdys yra vyro kapas Nr. 54, kuriame su būdingu vyrų kapams inventoriumi rasta ankstyva žalvarinė lankinė laiptelinė segė ir geležinis profiliuota plunksna ietigalis. Šioje kapinyno dalyje aptikta analogiška segė iš suardytų kapų. Taigi, dabar turimais duomenimis, kapinyne laidota VII–XI a.

Buvo atlikta ir kai kurių papuošalų (cilindrinio galvos papuošalo ir trikampe galvute smeigtuko kabučio) dekoratyvinių plokštelių metalo kokybinė ir kiekybinė analizė. Tyrimai, atlikti rastriniu elektroniniu mikroskopu JXA 50A, parodė, jog dekoratyvinės plokštelės buvo alavuotos. Alavas čia atliko dvejopą funkciją: vartotas kaip dekoratyvinė medžiaga ir kaip litavimo priemonė pritvirtinant dekoratyvines detales prie papuošalo. Atlikti pirmieji šios rūšies tyrimai jau leido teigti, kad daugumas tariamai sidabruotų papuošalų buvo alavuoti. Bet tai bus plačiau aptariama atskiriame skyriuje apie papuošalų dekorą.

Savo tyrimų apimtimi **Genčių** kapinynas (Kretingos r.) nedaug nusileidžia Lazdininkuose vykdytiems darbams. Jis tyrinėtas penkis vasaros sezonus nuo 1983 iki 1987 m. imtinai (vad. A. Merkevičius)⁹⁹. Iš viso ištirtas 2013 m² plotas, kuriame atidengti 168 griautiniai ir 49 degintiniai kapai.

Kapinynas yra apie 9 km į šiaurės rytus nuo Kretingos, prie Genčių ir Tūbausių (Kretingos r.) kaimų ribos, dešiniajame Akmenos upės krante. Įrengtas pakilesnėje vietoje čia esančios aukštumos pakraštyje. Ir šitas paminklas, kaip ir daugelis jau mūsų minėtų Lietuvos pajūrio kapinynų, buvo pradėtas tirti 1940 m. Iš tikrųjų tai buvo bandomojo pobūdžio kasinėjimai, atlikti Kauno Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus darbuotojo P. Baleniūno. Tebuvo ištirtas 35 m² plotas, kuriame rasti 6 kapai, kitų nuomone, „6 didelės apeiginės duobės [...] sudegintų mirusiųjų kapų vietoje“¹⁰⁰.

Tyrinėjimai atnaujinti tik 1983 m., kai šioje vietoje buvo pradėtas rengti tvenkinys ir kapinynui grėsė pavojus būti sunaikintam. Iš tikro tyrinėjimai nebaigti. Manoma, kad iki šiol ištirta apie 1/3 šio didžiulio kapinyno – šiaurinė ir šiaurės vakarinė jo dalis. Šioje kapinyno dalyje vyravo nedegintiniai kapai, sudeginti mirusieji laidoti daugiau

rytinėje ir pietrytinėje dalyje. Nedegintiniai, arba griautiniai, kapai buvo randami įvairiame gylyje – nuo 30 cm iki 190 cm priklausomai nuo reljefo ir iš dalies nuo kapinyno būklės, kadangi dirbant žemę paminklas smarkiai suardytas, o be to, ir iškasinėtas duobėmis. Griaučiai, kaip ir visuose Lietuvos pajūrio kapinyuose, beveik neišlikę, mirusiųjų laidojimo kryptis tegalėjo būti nustatoma daugiausia pagal įkapių išdėstymą. Konstatuota, jog laidojimo krypties griežtai nebuvo laikomasi, nors ir vyravo šiaurės vakarai.

Mirusiųjų kapai turtingi įkapių. Labai ryškiai išreikšta vyrų ginkluotė ir iš dalies visa apranga. Tyrinėtojas pastebi, kad šiaurinis kapinyno kraštas tarsi buvo skirtas vyrams kariams laidoti. Čia aptikti vienas greta kito vien vyrų kapai bemaž su vienodomis įkapėmis. Kad būtų vaizdžiau, galima aprašyti vieną turtingą kapą Nr. 158. Mirusiojo kairėje galvos pusėje gulėjo du geležiniai ietigaliai, vadinasi, į kapą buvo įdėtos dvi ietys. Prie šono toje pačioje pusėje buvo padėtas kalavijas odinėse makštyse, o ant kairės kojos būta geležinio pentino. Su apranga susijusi žalvarinė lankinė aguoninė segė rasta taip pat kairėje mirusiojo pusėje. Po ja atsidengė žalvarinė pasaginė segė cilindriniais galais ir netoli nuo jų gulėjo diržo sagtis bei jo apkalai. Greta segių rasta žalvarinė įvija ir žiedas platesne vidurine apvaja, peiliukas su odiniais makštų liekanomis, dalis geležinės grandies. Likusią kapo inventoriaus dalį sudarė: 2 geriamųjų ragų apkaustai, miniatiūriniai darbo įrankiai – kapliukas ir dalgelis bei ant dešinės rankos pirštų dar buvę užmauti du įvijiniai analogiški anksčiau minėtajam žiedai.

Suprantama, kapų detalės yra skirtingos. Vienuose randamas gintarinis karoliukas, kituose – ne. Rečiau pasitaiko kalavijų. Prie retų ginklų priklauso kovos kirvis, kovos peiliai, nešioti turtingose odinėse žalvariu kaustytose makštyse, ir pan. Tik turtingesniems kapams būdingi puošnūs žalvariu kaustyti diržai, kartais su žalvarinių įvijelių kutais. Iš darbo įrankių bei kitų buitinių priedų vyrų kapams būdingi miniatiūriniai darbo įrankiai – peiliukai, kapliukai, dalgeliai, geležiniai žąslai, skiltuvai ir kt. Tačiau bendras kapų inventorių labai vienodas.

Mažiau esama papuošalų. Iš jų minėtinos apyrankės, žiedai ir segės. Vyrai daugiausia mėvėjo juostines apyrankes smailėjančiais bei gyvūniniais galais. Žiedai bemaž išimtinai įvijiniai. Vyrauja įvairių tipų pasaginės segės, retesnės lankinės aguoninės segės. Tik keliuose kapuose rasta antkaklių.

Moterų kapuose – priešingai: čia vyrauja papuošalai, kurių dalis analogiški minėtiems vyrų papuošalams. Tokie bendri papuošalai yra pasaginės segės, antkaklės, žiedai. Tačiau skyrium minėtini tik moterims būdingi papuošalai. Tai pirmiausia smeigtukai, kuriais būdavo puošiama galvos danga ir susegami drabužiai. Pirmieji paprastai plokščiomis karpytais pakraščiais galvutėmis arba ratelinėmis galvutėmis su rombu viduryje. Ir vienu, ir kitų galvučių paviršius dažniausiai dengtas sidabro plokštelėmis ir, be to, puoštas tamsiai mėlyno stiklo akutėmis. Drabužiams susegti vartoti kryžiniai smeigtukai, kurių galvučių kryžmų plokštumos puoštos arba prilituotais kūgeliais, arba sidabrine plokštele ir tamsiai mėlyno stiklo akutėmis. Dekoratyvinė šių smeigtukų dalis buvo įkabinti į smeigtuke esančią ašelę įvairūs kabučiai. Ypač puošnus kabutis, kurį sudarė plokštelių ir grandinėlių eilės, rastas turtingame moters kape Nr. 195¹⁰¹. Kabučio sudedamosios dalys dengtos sidabrinėmis ornamentuotomis plokštelėmis ir puoštos mėlyno stiklo akutėmis. Tame pačiame kape mirusiosios krūtinės kairėje pusėje gulėjo sidabrinė lankinė plokščia lenktine kojele segė ir apskritas kabutis, taip pat dengtas sidabro plokštele ir papuoštas 5 mėlyno stiklo akutėmis¹⁰². Dar vertėtų paminėti cilindro formos galvos papuošalus, analogiškus Pryšmančiuose rastajam papuošalui, – apie jį jau

13 pav. Moterų galvos papuošalas iš kabo Nr. 43. Laidiniai.

esame rašę pirmiau (13 pav.). Tyrinėtojas tuos papuošalus pagal tradiciją vadina „dėžutėmis“, bet Pryšmančių tyrinėjimai atskleidė tikslią jų paskirtį.

Genčių I kapinynas jau būtų trečias paminklas, kuriame rasta šių savaimingų moters galvos papuošalų. Tik moterims mūvėjo apyrankes, puošėsi stikliniais bei gintariniais karoliais.

Moterų kapus išskiria ir kai kuris buitinis inventorių. Vien tik moterų kapuose buvo randama miniatiūrinių juostų audimo (vijimo) įrankių, tokių būdingų Lietuvos pajūrio sričiai. Tačiau dalis moterų įkapių nesiskiria nuo vyrų. Tai visų pirma geriamieji ragai, miniatiūriniai puodeliai, geležiniai peiliai, dėti į kapus tiek vyrams, tiek ir moterims.

Apskritai Genčių I kapų inventorių tiesiog kartoja kituose Lietuvos pajūrio kapinynuose randamą medžiagą, todėl nenorėtume plačiai aprašinėti. Svarbu bent keliais sakiniais paminėti šiame kapinyne ištirtus degintinius kapus. Sudeginti mirusieji laidoti analogiško dydžio duobėse kaip ir nedeginti. Kartais jie būdavo įsiterpę į nedegintinių kapų eiles. Sudegintų palaikų likučiai būdavo supilami į normalaus dydžio karstus tiesiog krūvelėmis, o nedegintos įkapės dažniausiai išdėstytos ta pačia tvarka, kaip jos būdavo prie nedegintų palaikų. Tai būdingi pereinamojo pobūdžio degintiniai kapai. Rytinėje kapinyno dalyje, kur vyravo vien degintiniai kapai, jau kiek skyrėsi šių kapų duobių formos bei pats kabo įrengimas. Čia kapams būdavo kasamos ovalo formos duobės, kuriose perdegę kaulų likučiai kartu su laužo liekanomis ir įkapėmis dažnai randami visame kabo duobės sampile. Šioje kapinyno dalyje degintiniai kapai yra vėlesni, juose aptikta ir mažiau įkapių. Nors apskritai ir griautinių, ir degintinių kapų įkapės mažai tesiskiria.

Aišku, griautiniai kapai yra ankstyvesni. Kapinynas paprastai būdavo datuojamas IX–XII a., X–XII a., tačiau 1987 m. tyrinėjimai pakoregavo kapinyno chronologiją. Neabejotinai ankstyvesniais kapais tenka laikyti tokius kapus, pvz., kaip kabo Nr. 199, kuriame aptikta VIII a. datuojama lankinė laiptelinė segė¹⁰³, arba kabo Nr. 206 ir Nr. 215, kuriuose rasti smeigtukai trikampėmis galvutėmis; dar tame pačiame kape – Nr. 206 ir kape Nr. 212 moterų rankas puošė žalvarinės tuščiavidurės gaubtos, išplatintais galais apyrankės. Šie kapai laikytini pačiais ankstyviausiais, datotini ne vėliau kaip VIII amžiumi.

Tad Genčių I kapinyno tyrinėjimai labai papildė Lazdininkų kapinyne konstatuotą perėjimą nuo inhumacijos prie kremacijos. Sprendžiant iš pereinamojo pobūdžio ir kiek vėlesnių degintinių kapų galima teigti, kad šis procesas buvęs gana ilgas ir sudėtingas.

Šį procesą dar labiau paryškina 1983 ir 1985 metais tirtas Genčių II kapinynas¹⁰⁴. Jis buvo aptiktas 1962 m. kasant silosui duobę apie 2 km į šiaurės vakarus nuo Genčių I kapinyno. Kapinynas įrengtas aukštumos, esančios Akmenos dešiniajame krante, pakraštyje, dabar dirbamuose laukuose. Per abu tyrinėjimų sezonus buvo ištirtas 369 m² plotas, kuriame atidengti 32 kapai, iš jų jau 26 degintiniai ir 6 griautiniai. Sprendžiant iš atsitiktinių radinių, tyrinėtojo nuomone, griautinių kapų buvę daugiau. Apskritai degintinių kapų įrengimas bemaž analogiškas Genčių I kapinyne rastiesiems. Sudeginti mirusieji laidoti

didelėse duobėse, normalaus dydžio skobtiniuose karstuose, kuriuose atitinkamai būdavo išdėstomos įkapės ir supilami laužo likučiai. Įdomu, kad kai kurių kapų duobės iš viršaus užpildytos tamsia žeme su daugybe angliukų, perdegusių kaulų, toje žemėje dar buvo aptinkamas vienas kitas susilydžiusio žalvarinio dirbinio fragmentas. Šis žemės sluoksnis buvęs 45–50 cm storio ir tik po juo jau būta degintinio kapo. Manoma, kad sudeginto mirusiojo likučiai su įkapėmis galėję būti supilti į karstą, kuris užpildytas žemėmis su laužo liekanomis.

Įkapės, galima sakyti, analogiškos rastosioms Genčų I kapinyne. Tačiau sprendžiant iš gausių pasaginių segių, vytinių antkaklių, apyrankių gyvūniniais galais ir kt., kapinynas tikrai priklausytų naujojo geležies amžiaus antrajai pusei. Degintinių kapų vyravimas rodo aiškia kremacijos išsigalėjimo tendenciją. Šiame kapinyne lyg ir būtų galima išvelgti Genčų I kapinyno tęstinumą. Kitaip sunku būtų paaiškinti tokį nedidelį nuotolį tarp dviejų šiai sričiai būdingų laidojimo paminklų. Galbūt vis labiau išivyraujant mirusiųjų deginimo papročiai buvo parinkta kita netoliese esanti vieta.

Apibūdinant Lietuvos pajūrio naujojo geležies amžiaus kapinynus, kurių daugiausia ištirta Kretingos rajone ir kurie bene labiausiai išryškėja šioje kultūros srityje, keliais žodžiais tektų dar paminėti chronologiškai turbūt vėlyviausią pačioje Kretingoje tyrinėtą kapinyną.

Kretingos kapinynas yra miesto šiauriniame pakraštyje, Dupulčio dešiniajame krante, netoli santakos su Akmenos upe. 1909 ir 1912 m. čia lankėsi V. Nagevičius ir iškasė apie 30 m² plotelį¹⁰⁵, kuriame aptiko vien degintinius kapus. Kapinynas jau tada buvo labai suardytas. Šio kapinyno likučius 1983 m. tyrinėjo I. Jablonskis¹⁰⁶. Jis iškasė 614 m² plotą, kuriame rado 51 degintinį ir 2 griautinius kapus. Degintiniai kapai labai kartoja Prysmančiuose I V. Nagevičiaus tyrinėtus tiek laidosena, tiek ir įkapėmis. Mirusieji dažniausiai deginti su visa apranga, todėl papuošalai smarkiai paliesti ugnies, o darbo įrankiai ir ginklai paprastai į kapus dėti nedeginti. Iš tokių retesnių radinių minėtinos surastos svarstyklių lėkštelės, visas miniatiūrinių juostų audimo įrankių komplektas ir kape Nr. 47 stambus dviašmenis a tipo kalavijas su išilginiu grioveliu. Kalavijo rankena vienu 12,3 cm ilgio skersiniu užbaigta 3,5 cm pločio ir 2,5 cm storio ovalo formos buožele.

Sprendžiant iš laidosenos ir radinių kapinyne laidota X–XIII a.

Kaip matyti iš šios trumpos Lietuvos pajūrio kapinynų apžvalgos, daugumas jų archeologams jau buvo žinomi ir tirti pirmoje

XX a. pusėje¹⁰⁷. Naujausi pastarojo dvidešimtmečio tyrinėjimai išplėtė seniau tyrinėtų paminklų apimtį, jų metu sukaupta daug radinių, papildžiusių muziejų fondus, tačiau padėti pagrindai sprendžiant tokius kertinius klausimus kaip radinių chronologija, laidojimo papročiai, ypač inhumacijos ir kremacijos santykiai bei pastarosios išsigalėjimas, medžiaginės kultūros sričių charakteristika ir kt. liko mažai tepakitę. Daugiau naujo atskleista šios kultūros srities pakraščiuose tyrinėtuose kapinyuose, leidusiuose tiksliau apibrėžti Lietuvos pajūrio kultūros srities teritoriją, nušviesti gretimų, kaimyninių genčių tarpusavio santykius, abipusės integracijos ir apskritai etninius klausimus. Tačiau, suprantama, per ne visą šimtmetį sukaupiti gausūs šaltiniai, atlikta kai kurių iš jų nuodugnesnė ir įvairiapusiškesnė analizė, pasitelkus tiksluosius mokslus, leidžia naujai kelti kai kuriuos seniausios Lietuvos istorijos klausimus.

¹ Kuncienė O. Naravų pilkapyno tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976–1977 metais (toliau – ATL, 1976, 1977). – V., 1978. – P. 125–132. – Ten nurodyta literatūra apie ankstesniais metais tirtus šioje vietoje pilkapius.

² Butėnienė E. Kretuonių pilkapių tyrinėjimai // ATL, 1980, 1981. – V., 1980. – P. 65–67. – Ten nurodyta literatūra apie ankstesnių metų tyrinėjimus.

³ Bliujienė A. Alinkos (Raistinės) tyrinėjimai // ATL, 1984, 1985. – V., 1986. – P. 41–43. – Nurodoma ir ankstesnių, 1982–1983 m. trumpos tyrinėjimų informacijos literatūra.

⁴ Bliujienė A. Alinkos (Raistinės) pilkapiai // Lietuvos archeologija (toliau – LA). – V., 1992. – T. 8. – P. 105–127.

⁵ Girininkas A. Strėvos (Trakų raj.) pilkapių tyrinėjimai 1974 metais // ATL, 1974, 1975. – V., 1977. – P. 123–125.

⁶ Merkevičius A. Sudotos pilkapių tyrinėjimai // ATL, 1988, 1989. – V., 1990. – P. 52–56.

⁷ Kuncienė O. Skubėtų (Šalčininkų raj.) pilkapių tyrinėjimai 1979 metais // ATL, 1978 ir 1979. – V., 1980. – P. 61–63; Tos pačios. Skubėtų pilkapių tyrinėjimai // ATL, 1980, 1981. – V., 1982. – P. 72–75.

⁸ Волкайте-Куликаускаене П. Раскопки курганов в окрестностях Чюбишкис в 1963–1964 гг. // Материалы к отчетной конференции археологических и

этнографических экспедиций 1964–1965 гг. Института истории АН Литовской ССР. – Вильнюс, 1966. – С. 11–13.

⁹ Luchtanas A. Kernavės pilkapių tyrinėjimai // ATL, 1982, 1983. – V., 1984. – P. 55–57.

¹⁰ Kuncienė O. Laukių pilkapių (Švenčionių raj.) tyrinėjimai 1977 m. // Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais (toliau – AETL, 1970, 1971). – V., 1972. – P. 50–51.

¹¹ Vaškevičiūtė I. Galminių (Zarasų raj.) pilkapių tyrinėjimai 1978 metais // ATL, 1978, 1979. – V., 1980. – P. 63–65.

¹² Žiogas J. Archeologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje // Lietuvos tauta. – V., 1909. – I, kn. 3. – P. 314–324.

¹³ Kazakevičius V. Veisėtiškių pilkapynas // ATL, 1986, 1987. – V., 1988. – P. 50–53.

¹⁴ Kazakevičius V. Miškinių (Anykščių raj.) pilkapyno tyrinėjimai 1989 m. // ATL, 1988, 1989. – V., 1990. – P. 48–49.

¹⁵ Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX–XII amžiais. – V., 1970; Tos pačios. Lietuvos kario žirgas. – V., 1971.

¹⁶ Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvos archeologų darbai IX–XIII amžių tyrinėjimų srityje 1968–1977 metais // ATL, 1976, 1977. – V., 1978. – P. 22.

¹⁷ Urbanavičius V. Seredžiaus naujojo kapinyno tyrimai // ATL, 1986, 1987. – V., 1988. – P. 98–102; Urbanavičienė S.

- Seredžiaus naujo kapinyno tyrinėjimai // ATL, 1988, 1989. – V., 1970. – P. 108–110.
- ¹⁸ Rickevičiūtė K. Šulaičių plokštinis kapinynas // ATL, 1982, 1983. – V., 1984. – P. 88–90.
- ¹⁹ Striaukaitė A. Barinės kapinynas // ATL, 1980, 1981. – V., 1982. – P. 78–81; Petruilienė A. Barinės plokštinis kapinynas // ATL, 1982, 1983. – V., 1984. – P. 83–85.
- ²⁰ Obelių kapinynas // LA. – V., 1988. – T. 6.
- ²¹ Ten pat. – P. 31.
- ²² Lietuvos istorijos metraštis (toliau – LIM), 1980. – V., 1981. – P. 166.
- ²³ Michelbertas M. Pajuosčio pilkapių (Panevėžio raj.) tyrinėjimai 1971 m. // AETL, 1970, 1971. – V., 1972. – P. 25–28.
- ²⁴ Michelbertas M. Pajuosčio (Panevėžio raj.) pilkapių tyrinėjimai 1972 ir 1973 m. // AETL, 1972, 1973. – V., 1974. – P. 35–40.
- ²⁵ LIM, 1979. – V., 1981. – P. 162.
- ²⁶ Rickevičiūtė K. Pernaravos kapinyno tyrinėjimai // ATL, 1988, 1989. – V., 1990. – P. 86–89.
- ²⁷ Varnas A. Pavilkijo kapinynas // ATL, 1986, 1987. – V., 1988. – P. 110–114.
- ²⁸ Antanavičius J. Pakalniškių (Šakių raj.) // ATL, 1974, 1975. – V., 1978. – P. 125–128.
- ²⁹ Меркевичюс А. Раскопки в дер. Няндриняй (Каунасский р-н) // 20 лет. – Вильнюс, 1968, – С. 72–76.
- ³⁰ Vaškevičiūtė I. Pietinių žiemgalių dvasinė kultūra ir materialinė būtis V–XII a. – V., 1993. – 143 p. + 63 pav. (Mašinarštis saugomas LIIA.)
- ³¹ Dakanis B. Stungių plokštinio kapinyno tyrinėjimai // ATL, 1984, 1985. – V., 1986. – P. 45–47; Vaškevičiūtė I. Stungių (Joniškio raj.) kapinynas // ATL, 1986, 1987. – V., 1988. – P. 116–118.
- ³² Šimėnas V. Šukionių kapinyno tyrinėjimai 1988 m. // ATL, 1988, 1989. – V., 1990. – P. 105–108.
- ³³ Vaškevičiūtė I. Šukionių kapinyno (Pakruojo raj.) 1989 m. tyrinėjimai // Ten pat. – P. 114–118.
- ³⁴ Vaškevičiūtė I. Šukionių kapinyno (Pakruojo raj.) 1989 m. tyrinėjimai // ATL, 1990, 1991. – V., 1992. – T. 1. – P. 127–129.
- ³⁵ Vaškevičiūtė I. Cit. v. – P. 128.
- ³⁶ Vaškevičiūtė I. Cit. v. – P. 117, pav. 15.
- ³⁷ Vaškevičiūtė I. Cit. v. – P. 116.
- ³⁸ Tautavičienė B. Pamiškių (Pasvalio raj.) senkapis // AETL, 1972, 1973. – V., 1974. – P. 40–45.
- ³⁹ Tautavičienė B., Tautavičius A. Jauneikių (Joniškio raj.) kapinyno tyrinėjimai 1975 m. // ATL, 1974, 1975. – V., 1978 (1977). – P. 135–141; Tautavičius A., Tautavičienė B. Jauneikių (Joniškio raj.) senkapio tyrinėjimai // ATL, 1976, 1977. – V., 1978. – P. 156–164.
- ⁴⁰ Tarvydas B. Jauneikių (Joniškio valsčiaus) senkapis // Gimtasai kraštas. – 1934. – Nr. 3–4. – P. 165–167.
- ⁴¹ Vaškevičiūtė I. IX–XI a. įvijiniai apgalviai // LA. – V., 1992. – T. 8. – P. 128–133.
- ⁴² Волкайте-Куликаускаене Р. К вопросу этнической Литвы I–VIII вв. н. э. // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. – Вильнюс, 1985. – С. 30–38.
- ⁴³ Cholodinska A., Striaukaitė A. Pavirvytės–Gudu (Akmenės raj.) senkapio tyrinėjimai // ATL, 1976, 1977. – V., 1978. – P. 174–181.
- ⁴⁴ Cholodinska A. Pavirvytės–Gudu (Akmenės raj.) senkapio tyrinėjimai 1978–1979 metais // ATL, 1978, 1979. – V., 1980. – P. 95–97.
- ⁴⁵ Vaškevičiūtė I. Pavirvytės–Gudu plokštinio kapinyno tyrinėjimai 1983 m. // ATL, 1982, 1983. – V., 1984. – P. 111–114.
- ⁴⁶ Cholodinska A., Striaukaitė A. Cit. v. – P. 177.
- ⁴⁷ Urbanavičius V. Jakštaičių–Meškių (Šiaulių raj.) senkapio tyrinėjimai 1973 m. // AETL, 1972, 1973. – V., 1974. – P. 63–67; To paties. Jakštaičių–Meškių (Šiaulių raj.) kapinyno tyrinėjimai 1974 m. // ATL, 1974, 1975. – V., 1977. – P. 129–134.
- ⁴⁸ Волкайте-Куликаускаене Р. К. Одежда литовцев с древних времен до XVII в. // Древняя одежда народов Восточной Европы. – Москва, 1986. – С. 146–171, рис. 47а.
- ⁴⁹ Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX–XII amžiais. – V., 1970. – P. 276–290.
- ⁵⁰ Vaitkunskienė L. Žasino (Šilalės raj.) senkapio tyrinėjimai 1976 ir 1977 metais // ATL, 1976, 1977. – V., 1978. – P. 182–190; Tos pačios. Žasino (Šilalės raj.) senkapio tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais // ATL, 1978, 1979. – V., 1980. – P. 97–100.
- ⁵¹ Vaitkunskienė L. Dėl žemaičių kilmės // Žemaičių praeitis. – V., 1990. – Kn. 1. – P. 26–41.
- ⁵² Valatka V. Maudžiorų plokštinis kapinynas // LA. – V., 1984. – T. 3. – P. 6–23.

- ⁵³ Žasino kapinyno tyrinėjimų dienoraščiai, saugomi Lietuvos istorijos instituto archyve. – B. 527, 660, 697.
- ⁵⁴ Vaitkunskienė L. – žr. nuorodą 50, cit. v., p. 98.
- ⁵⁵ Vaitkunskienė L. Žasino (Šilalės raj.) senkapio tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais // ATL, 1978, 1979. – V., 1980. – P. 99.
- ⁵⁶ LIM. – V., 1973. – P. 261.
- ⁵⁷ Valatka V. Paragaudžio (Šilalės raj.) senkapis // AETL, 1972, 1973. – V., 1974. – P. 74–77.
- ⁵⁸ Таумавичюс А. Археологические раскопки Института истории АН Литовской ССР // Археологические открытия 1966 года. – Москва, 1967. – С. 279–277.
- ⁵⁹ Valatkienė L. Maudžiorų senkapio (Kelmės raj.) tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais // ATL, 1978, 1979. – V., 1980. – P. 89–92.
- ⁶⁰ Valatka V. Maudžiorų plokštinis kapinynas // LA. – V., 1984. – T. 3. – P. 6–24.
- ⁶¹ LIM, 1979. – V., 1981. – P. 162.
- ⁶² Butkus D., Kanarskas J. Lazdininkų (Kelnalaukio) kapinyno tyrinėjimai 1991 m. // ATL, 1990, 1991. – V., 1992. – T. 1. – P. 81–85.
- ⁶³ Butėnienė E. Lazdininkų kapinynas // Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai. – V., 1968. – P. 143–161.
- ⁶⁴ Gabriūnaitė K., Rickevičiūtė K. Lazdininkų senkapio tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais // ATL, 1978, 1979. – V., 1980. – P. 72–75; ATL, 1980, 1981. – V., 1982. – P. 59–62; Rickevičiūtė K. Lazdininkų plokštinio kapinyno tyrinėjimai // ATL, 1982, 1983. – V., 1984. – P. 86–88.
- ⁶⁵ Patkauskas S. Lazdininkų (Kretingos raj.) senkapio tyrinėjimai 1976 metais // ATL, 1976, 1977. – V., 1978. – P. 141–150.
- ⁶⁶ Volkaitė-Kulikauskienė R. Nauji duomenys apie Vakarų Lietuvos moterų galvos dangą ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu // LTSR mokslų akademijos darbai. A serija (toliau – MADA). – V., 1964. – T. 2. – P. 41–51, rek. pieš.
- ⁶⁷ Danilaitė E. Archeologiniai tyrinėjimai Kiauleikiuose // Iš lietuvių kultūros istorijos (toliau – ILKI). – V., 1961. – T. 3. – P. 115, pav. 13.
- ⁶⁸ Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX–XII amžiais. – V., 1970. – P. 129, pav. XX:1, 2.
- ⁶⁹ Ten pat. – Žr. sk. „Drabužiai ir papuošalai“.
- ⁷⁰ Rickevičiūtė K. Lazdininkų plokštinio kapinyno tyrinėjimai // ATL, 1982, 1983. – V., 1984. – P. 86–88.
- ⁷¹ Butkus D., Kanarskas J. Cit. v. – P. 82.
- ⁷² Alseikaitė-Gimbutienė M. Kapų tipai Lietuvoje protoistoriniais laikais // Gimtasai kraštas. – Šiauliai, 1943. – P. 10–11.
- ⁷³ Kulikauskienė R. Kremacijos paprotys // Mokslas ir gyvenimas. – 1974. – Nr. 1. – P. 38–40.
- ⁷⁴ Patkauskas S. Cit. v. – P. 144.
- ⁷⁵ Volkaitė-Kulikauskienė R., Janauskas K. Iš senosios lietuvių amatininkystės istorijos: Alavas senuosiuose lietuvių papuošaluose // LA. – V., 1992. – T. 8. – P. 135–165, pav. 24, 27, 40; lent. 17.
- ⁷⁶ Varnas A. Griežės kapinynas // ATL, 1980, 1981. – V., 1982. – P. 75–78; Tyrinėjimų ataskaita; Pataisyta ataskaita. – Lietuvos istorijos institutas (toliau – LII). – P. 813, 981; Varnas A. Griežės plokštinis kapinynas // ATL, 1982, 1983. – V., 1984. – P. 108–111.
- ⁷⁷ Varnas A. Griežės plokštinis kapinynas // ATL, 1982, 1983. – V., 1984. – P. 110.
- ⁷⁸ Dakanis B. Klaišių (Truikinų) plokštinio kapinyno žvalgomieji tyrinėjimai // ATL, 1982, 1983. – V., 1984. – P. 72–74.
- ⁷⁹ Valatkienė L. Godelių kapinyno tyrinėjimai // ATL, 1986, 1987. – V., 1988. – P. 107–110.
- ⁸⁰ Valatka V. Gintališkės kapinyno (Plungės raj.) tyrinėjimai 1968–1969 metais // AETL, 1968, 1969. – V., 1970. – P. 89–99.
- ⁸¹ Tarasenska P. Lietuvos archeologijos medžiaga. – K., 1928. – P. 134.
- ⁸² Vaitkunskienė L. Gintališkės kapinynas // LA. – V., 1979. – T. 1. – P. 44–75.
- ⁸³ Valatka V. Cit. v. – P. 89–99.
- ⁸⁴ Ten pat. – P. 93 ir kt. – Apskritai dėl „apeiginių duobių“ interpretacijos tenka susilaikyti. Kapinynas smarkiai apardytas, nuoseklesnių ataskaitų nėra, o autorius aiškinimai nurodytoje trumpoje ataskaitoje kelia nemaža abejonių.
- ⁸⁵ LIM. – V., 1972. – P. 284.
- ⁸⁶ Valatka V. Cit. v. – P. 92.
- ⁸⁷ Nagevičius V. Kiti mano prieškariniai tyrinėjimai Žemaičiuose // Senovė. – K., 1935. – T. 1. – P. 61–74.
- ⁸⁸ Ten pat. – P. 65.

- ⁸⁹ Šimėnas V. Kiauleikių plokštinių kapinynas // ATL, 1984, 1985. – V., 1986. – P. 65–67.
- ⁹⁰ Danilaitė E. Archeologiniai tyrinėjimai Kiauleikiuose // ILKI. – V., 1961. – T. 3. – P. 101–124.
- ⁹¹ Volkaitė-Kulikauskienė R. Nauji duomenys apie Vakarų Lietuvos moterų galvos dangą ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu // MADA. – V., 1964. – T. 2. – P. 41–51.
- ⁹² Minėtina, jog 1987 m. V. Žulkus, tikslindamas šio kapinyno ribas, aptiko dar 13 griautinių ir degintinių kapų, iš kurių 10 buvo suardyti. Medžiaga analogiška 1961–1962 m. tyrinėjimų duomenims. Taigi šiuo metu turime jau 369 ištirtus kapus Palangoje. Žr. Žulkus V. Palangos VIII–XIII a. kapinyno ribų tikslinimas // ATL, 1986, 1987. – V., 1988. – P. 123–125.
- ⁹³ Nagevičius V. Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII–XIII amž. // Senovė. – K., 1935. – T. 1. – P. 7–60.
- ⁹⁴ Volkaitė-Kulikauskienė R., Šimėnas V. Prysmančių I kapinyno 1986 m. tyrinėjimų rezultatai // ATL, 1986, 1987. – V., 1988. – P. 118–122.
- ⁹⁵ Ten pat. – P. 121, pav. 15:1.
- ⁹⁶ Plačiau žr. šios knygos p. 217, 81 pav.
- ⁹⁷ Nagevičius V. Mūsų pajūrio... – P. 54 ir kt.
- ⁹⁸ Volkaitė-Kulikauskienė R. Kai kurie Prysmančių I kapinyno laidosenos interpretavimo momentai (pranešimo, skaityto archeologų ataskaitinėje konferencijoje Istorijos institute 1988 m., rankraštis). Be to, žr. *tos pačios autorės* – Mūsų protėvių laidosena // Mokslas ir gyvenimas. – 1988. – Nr. 11.
- ⁹⁹ Merkevičius A. Genčių pirmasis plokštinių kapinynas // ATL, 1982, 1983. – V., 1984. – P. 80–83; *To paties*. Genčių I plokštinių kapinynas // ATL, 1984, 1985. – V., 1986. – P. 58–61; *To paties*. Genčių I kapinyno tyrinėjimai // ATL, 1986, 1987. – V., 1988. – P. 78–82.
- ¹⁰⁰ Lietuvos TSR archeologijos atlasas (toliau – LAA). – V., 1977. – T. 3. – P. 39, Nr. 157.
- ¹⁰¹ Merkevičius A. Genčių I kapinyno tyrinėjimai // ATL, 1986, 1987. – V., 1988. – P. 81, pav. 7:10.
- ¹⁰² Ten pat. – Pav. 7:3.
- ¹⁰³ Volkaitė-Kulikauskienė R., Jankauskas K. Iš senosios lietuvių amatininkystės istorijos // LA. – V., 1992. – T. 8. – P. 152, pav. 30.
- ¹⁰⁴ Stankus J. Antrasis plokštinių Genčių kapinynas // ATL, 1982, 1983. – V., 1984. – P. 90–92; *To paties*. Antrasis plokštinių Genčių kapinynas // ATL, 1984, 1985. – V., 1986. – P. 65–67.
- ¹⁰⁵ Nagevičius V. Kiti mano prieškariniai tyrinėjimai Žemaičiuose // Senovė. – K., 1935. – T. 1. – P. 62, 64.
- ¹⁰⁶ Jablonskis I. Kretingos plokštinio kapinyno tyrinėjimai // ATL, 1982, 1983. – V., 1984. – P. 74–76.
- ¹⁰⁷ Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvos pajūrio archeologinių paminklų tyrinėjimai // Tarybinės Klaipėdos istorijos klausimai. – V., 1977. – P. 71–80.

III. LIETUVIŲ ETNOSO ŠAKNYS

Lietuvių kilmės klausimu nemažai rašyta. Tai viena iš aktualiausių temų archeologų, kalbininkų bei istorikų veikaluose. Bene prieš dvidešimt metų buvo suburta šių atskirų mokslo sričių atstovų grupė, kuri bendromis pastangomis bandė atsakyti, iš kur kilo ir kaip susiformavo lietuvių tauta. Viso dešimtmečio darbas buvo apvainikuotas atskiru leidiniu „Lietuvių etnogenezė“¹. Nenorint kartoti to, kas jau padaryta ir paskelbta, šioje knygoje atsisakysime ir platesnio istoriografijos aptarimo, nesigilinsime į pačius seniausius laikus, kurie yra išgvildinti akmens amžiaus specialistų ir visuotinai priimti. Tačiau nebus galima neaptarti kai kurių diskutuotinių klausimų, kad ir nutolusių nuo mūsų nagrinėjamo laikotarpio.

Tenorime priminti, kad lietuviai priklauso baltams – grupei indoeuropiečių tautų ar genčių, kalbėjusių ar kalbančių giminiškomis kalbomis. Tai – lietuviai, latviai, prūsai, jotvingiai, sūduviai, kuršiai, skalviai, žiemgaliai, sėliai, latgaliai. Rašytiniuose šaltiniuose jie vadinti *aisčių* vardu, o XIX a. viduryje buvo pateiktas jiems pavadinti naujas *baltų* terminas, kuris dabar galutinai prigijęs².

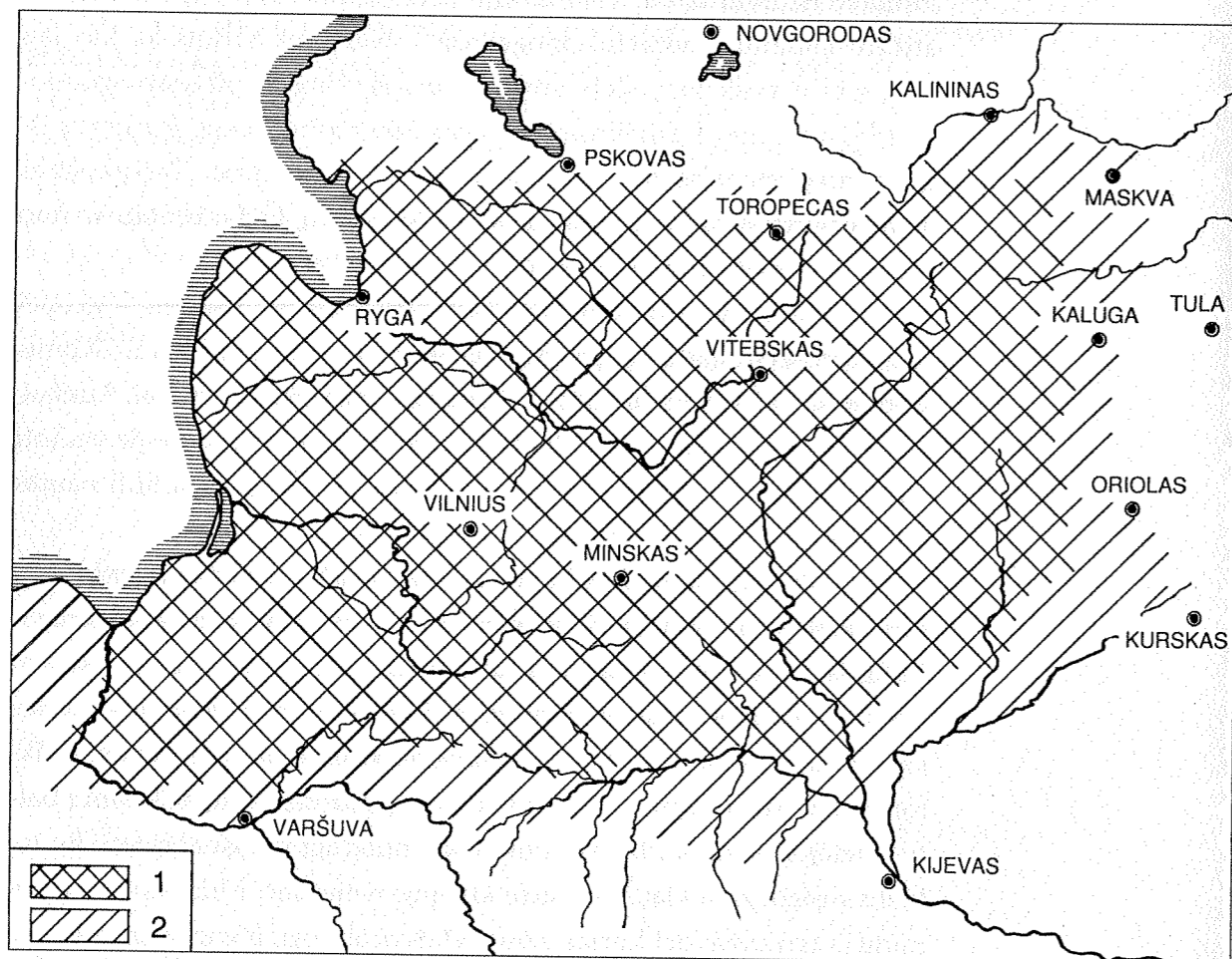
Baltai. Remiantis baltiškų vietovardžių ir archeologinių kultūrų paplitimu, vyraujanti nuomonė yra tokia, kad baltai susiformavo III tūkst. pabaigoje – II tūkst. pradžioje pr. Kr. Jų protėvynė buvusi tarp Vyslos vakaruose ir Dniepro rytuose. Jie susiformavo ateiviams – indoeuropiečiams – susimaišius su vietinėmis senesnėmis kultūromis, paliktomis taip pat europidų. Pastaruoju metu pasirodė naujų aiškinimų baltų kilmės klausimu³, tačiau juos reikia nuodugniau išnagrinėti. Be to, baltų susidarymo klausimo šioje knygoje neliesime. Mums svarbu priminė jų teritorija, dėl kurios ribų niekas neabejoja, ir chronologija, nuo

kada būtent jau galime kalbėti apie baltus kaip savitą etnosą. Šiuo klausimu daug ką nušviečia kalbininkai (Z. Zinkevičius, A. Vanagas ir kiti)⁴. Čia pasiremsime O. Trubačiovu⁵.

III tūkstantmetyje pr. Kr. pradeda skilti indoeuropiečių tarmės sudarydamos didžiulius tarmių arealus. Viena tokį arealą užėmė baltų-slavų-germanų prokalbė, kuri pradėjo skilti maždaug II tūkstantmetyje pr. Kr. O. Trubačiovo nuomone, pirmieji iš senosios Europos bendrijos išsiskyrė baltai. Taip susidarė baltų prokalbė. Gretinant kalbos ir archeologinius duomenis pažymėtina, jog III–II tūkstantmetyje pr. Kr. didžiulėje Europos teritorijoje – vakaruose Reinas, rytuose Dniepro aukštupio ir vidurupio baseinas, šiaurės rytuose Volgos aukštupys ir šiaurės vakaruose pietinė Skandinavija – išplinta *virvelinės keramikos kultūra*. Būtent tarp jos atstovų ir ieškoma baltų, slavų ir germanų pirmtakų.

Baltų teritoriją apibrėžti padeda baltiškų vietovardžių paplitimas (14 pav.). Jis laikomas išeities tašku. Vakaruose baltai siekė

14 pav. Baltiškų vietovardžių paplitimas. III–II tūkst. pr. Kr.: 1 – pagrindinis baltiškų hidronimijos arealas, 2 – baltiškų hidronimų arealo periferinės arba abejotinos sritys (aut. A. Vanagas).

Vyslą, gal net kiek į vakarus už jos, rytuose – Dniepro aukštupio ir vidurupio baseiną nesiekiant Kijevo. Stambiausi rytiniai taškai būtų: Kurskas, Oriolas, Kaluga, Maskva. Šiauriniai – Tverė, Toropecas, Pskovas. Pietinė baltų teritorijos riba buvusi Pripetė, dešinysis Dniepro intakas. Taigi teritorija, kurioje paplitę baltiškų kilmės vietovardžiai ir virvelinės keramikos kultūra, bemaž sutampa.

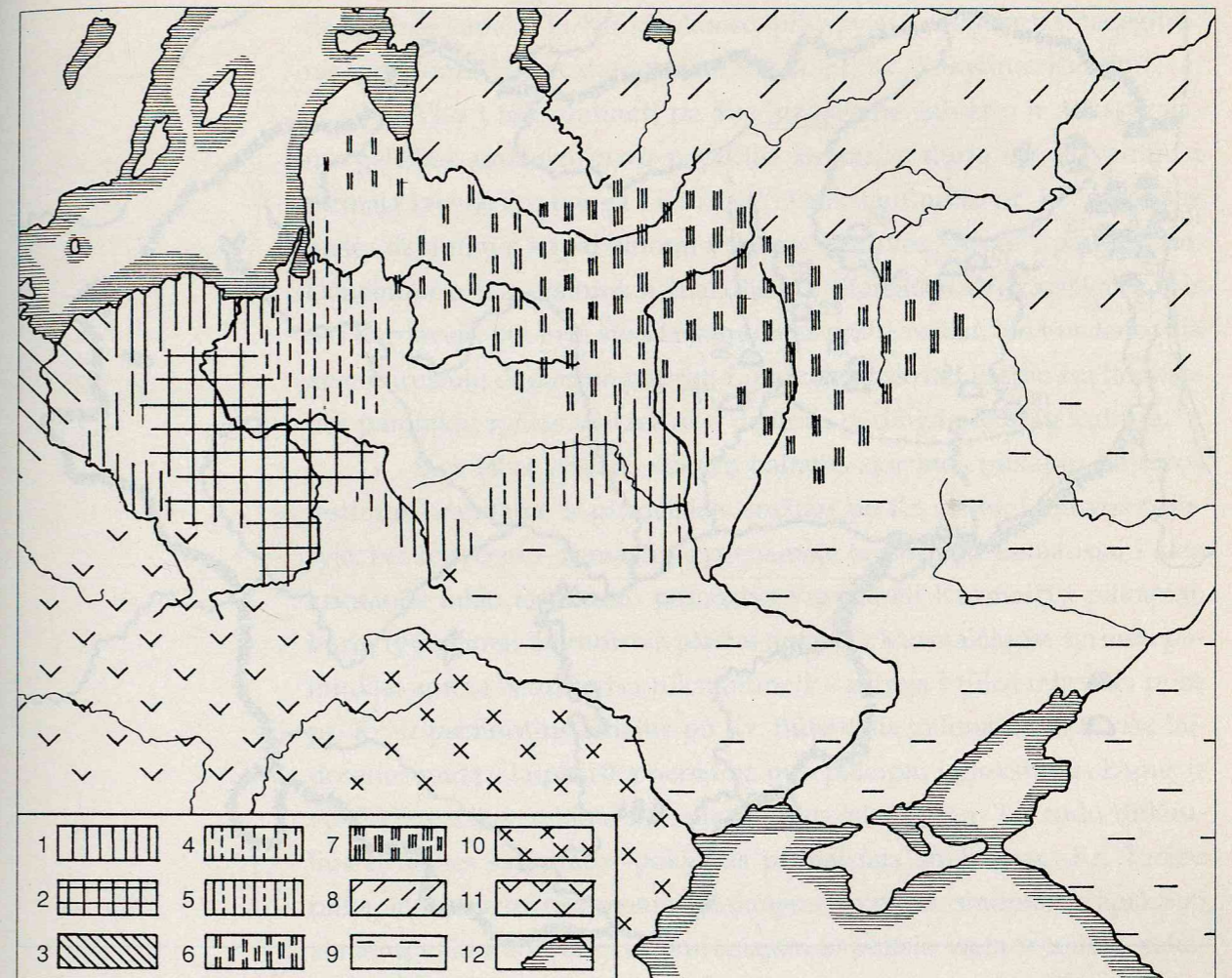
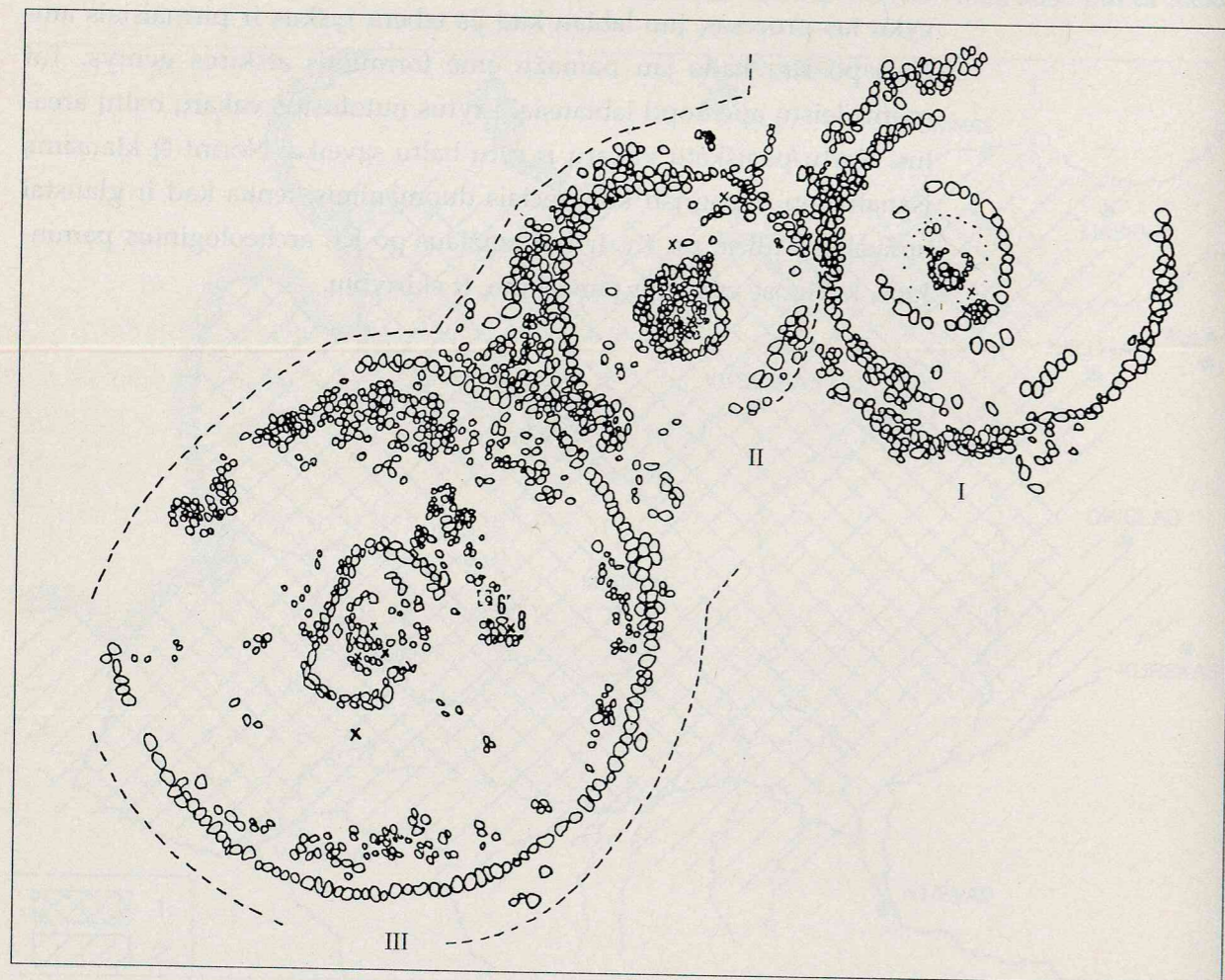
Baltų etnogenėzės procese labai svarbus yra I tūkstantmetis pr. Kr. Kalbininkų nuomone, jo viduryje prasidėjo baltų prokalbės irimas. Pirmiausia atskilo vakarų baltų tarmė, iš kurios susidarė prūsų, jotvingių ir kuršių kalbos. Tiesioginius kontaktus su slavų kalbomis turėjo tik prūsų kalba. Ir taip I tūkstantmetyje pr. Kr. išsiskiria *vakarų ir rytų baltai*. Tas procesas ypač išryškėja sugretinus kalbinius ir archeologinius šaltinius.

Taip jau istoriškai susiklostė, kad vakarų ir rytų baltų sandūra, gal tiksliau, takoskyra ėjusi dabartine Lietuvos teritorija. Todėl pirmiausia norėtume nustatyti ne tik laiką, kada tai įvyko, bet ir kaip vyko tas procesas, juo labiau kad jis tebėra ryškus ir pirmaisiais amžiais po Kr., kada jau pamažu ėmė formuotis atskiros gentys. Tai mums leistų apčiuopti labiausiai į rytus nutolusius vakarų baltų arealus. Kartu paaiškėtų vakarų ir rytų baltų sąveika. Norint šį klausimą išanalizuoti ir pagrįsti konkrečiais duomenimis, tenka kad ir glaustai apžvelgti I tūkst. pr. Kr. ir I–II amžiaus po Kr. archeologinius paminklus, kuriuose esama ir panašumo, ir skirtubių.

Vakarų baltai

Vakarų baltams su centru Semboje būdingi pilkapiai, kurių sampiluose randama akmenų koncentrinų vainikų, juosusių mirusiųjų kapus. Tokie to laikotarpio pilkapiai būdingi ir Lietuvos pajūriui (Kurmaičiai, Ėgliškiai, Kveciai – visi Kretingos r.) (15 pav.). Tai būtų kraštiniai vakarų baltams būdingi paminklai. O rytų baltams yra būdingi piliakalniai, kuriuose išsiskiria kelios kultūros sritys. Rytų Lietuvoje, Šiaurės vakarų ir Vidurio Baltarusijoje buvo paplitusi *brūkšniuotosios keramikos* kultūra (16 pav.), taip pavadinta pagal piliakalniuose randamą keramiką, kuri labai išsiskiria ir puodų formomis, ir ornamentu. Svarbiausias požymis – viso puodų paviršiaus padengimas brūkšniais, kurie greičiausiai būdavo padaromi lyginant puodų paviršių žolių gniūžte.

15 pav. Vakarų baltų pilkapiai su koncentriniais akmenų vainikais. Ėgliškiai (pagal E. Grigalavičienę).

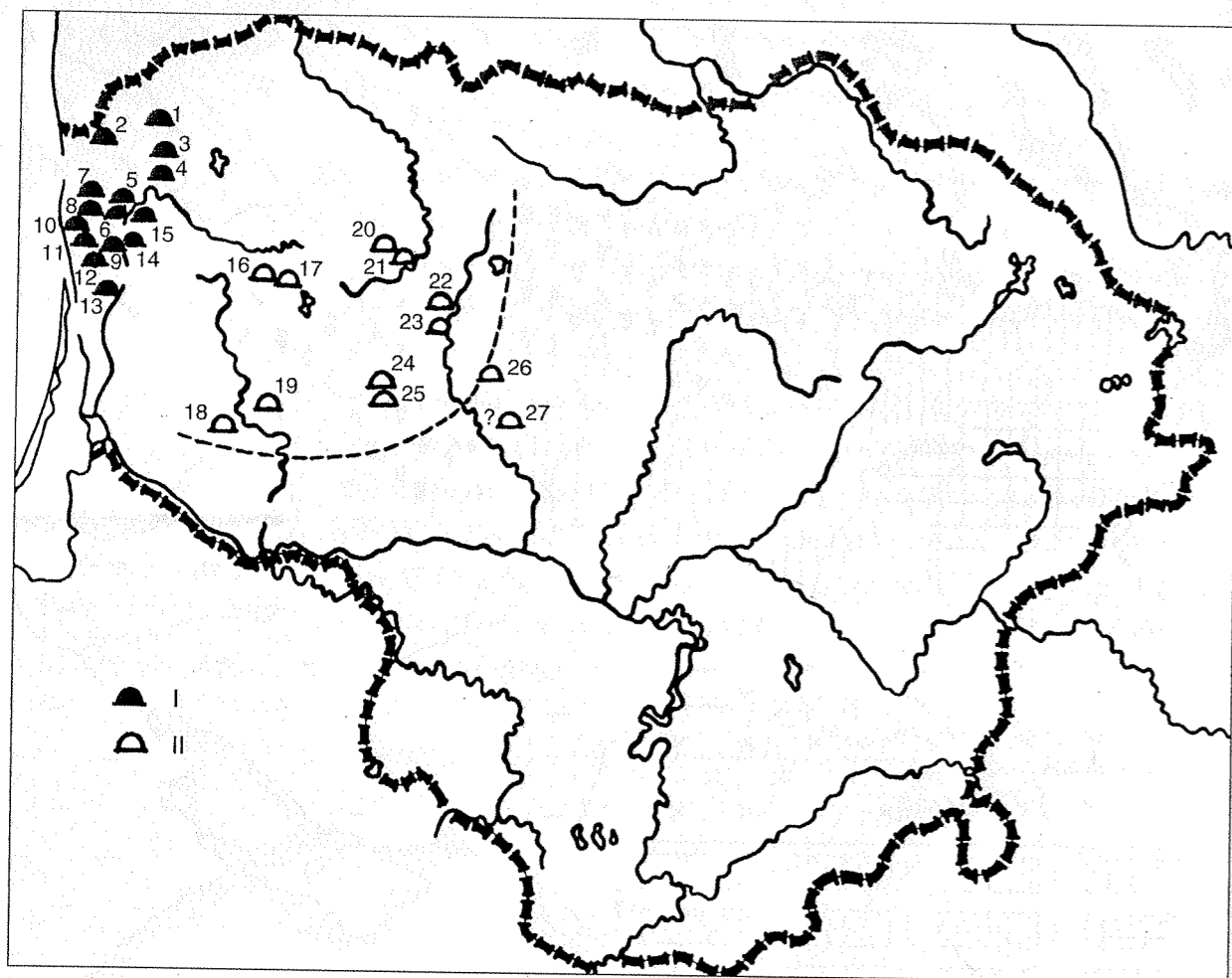

16 pav. Baltų ir kaimyninės gentys I tūkst. pr. Kr. antrojoje pusėje: 1 – Pamaris, 2 – gaubtinės keramikos, 3 – germanų, 4 – vakarų baltų pilkapių, 5 – Milogrado, 6 – brūkšniuotosios keramikos, 7 – Dniepro baltų (Dniepro–Dauguvos, Okos aukštupio ir Juchnovo), 8 – finougrai, 9 – iranėnai, 10 – trakai, 11 – keltai, 12 – jūrų pakraštys (pagal V. Sedovą).

Ryškus vakarų ir rytų baltų skirtumas, kaip matome, labiausiai pasireiškia archeologinėmis kultūromis, kurias paliko šių sričių gyventojai. Tuos skirtumus matysime ir vėlesniais laikais – visą geležies amžių jie bus gana ryškūs visose gyvenimo srityse, ne tik tarmėse. (Apie tai bus rašoma vėliau, aptariant atskiras etnines grupes dabartinėje Lietuvos teritorijoje.)

Lietuvių tautos genezei bene svarbiausias yra I tūkstantmetis po Kr. ir II tūkst. pradžia. Jau minėjome, kad I tūkstantmetyje pr. Kr., maždaug apie jo vidurį, aiškiai išsiskiria vakarų ir rytų baltai. Tas procesas ypač ryškus pirmaisiais amžiais po Kr., kai pasirodė pirmieji rašytiniai šaltiniai ir ypač pagausėjo archeologijos duomenų, būsiančių pagrindinis šaltinis, atskleidžiantis atskiras archeologines kultūras, sietinas su ryškėjančiomis genčių grupėmis.

Archeologijos duomenimis, vakarų baltų kultūrą I tūkstantmetyje pr. Kr. bene labiausiai apibūdina savaimingi laidojimo paminklai –

17 pav. Pilkapių paplitimas Lietuvos pajūryje: I – ankstyvasis geležies amžius, II – pirmieji metai po Kr., vakarų baltų genčių ir jų periferinė teritorija.

pilkapiai su akmenų vainikais, akmenų statiniais ir degintiniais kapais jų viduje. Ši pilkapių kultūra anksčiausiai (jau nuo senojo žalvario amžiaus) ir ryškiausiai pasireiškė Semboje apimdama ženkliai buvusių Rytprūsių teritorijos dalį. Apie tai bene daugiausia sužinome iš senesnių vokiečių archeologų darbų⁶. C. Engelis pagal akmenų vainikų konstrukciją ir įvairius akmenų statinius pilkapių viduje yra skyres net 9 jų tipus ir siejės juos su atskirais archeologiniais tarpsniais. Šios pilkapių kultūros tęstinumą galime atsekti ir rytinėje Baltijos jūros pakrantėje⁷.

Lietuvos pajūrio ruože (Kretingos, Klaipėdos ir Skuodo rajonuose) jų užregistruota net iš 14-os radimviečių (17 pav.). Vieni iš jų plačiau ir sistemingai tyrinėti (Kurmaičiai⁸, Ėgliškiai⁹, Padvariai¹⁰, Sūdėnai¹¹ (Kretingos r.), Stančaičiai¹² (Klaipėdos r.)), kitų – teiširti keli pilkapiai (Kveciai, Mosėdis (Skuodo r.), Šileikiai (Kretingos r.)), tačiau nemažas jų skaičius (Sauseriai (Kretingos r.), Žvainiai (Vilniaus r.) ir kt.) dar laukia ateityje nuodugnesnių tyrinėjimų. Laikui bėgant šiek tiek kinta jų vidaus struktūra, ypač vidiniai akmenų statiniai, bet ir toliau juose tebevyrauja

degintiniai kapai. Tik Kurmaičiuose, pilkapyje A, atidengtas nedegintinis (griautinis) kapas, datuojamas 500 m. pr. Kr., laikytinas išimtimi.

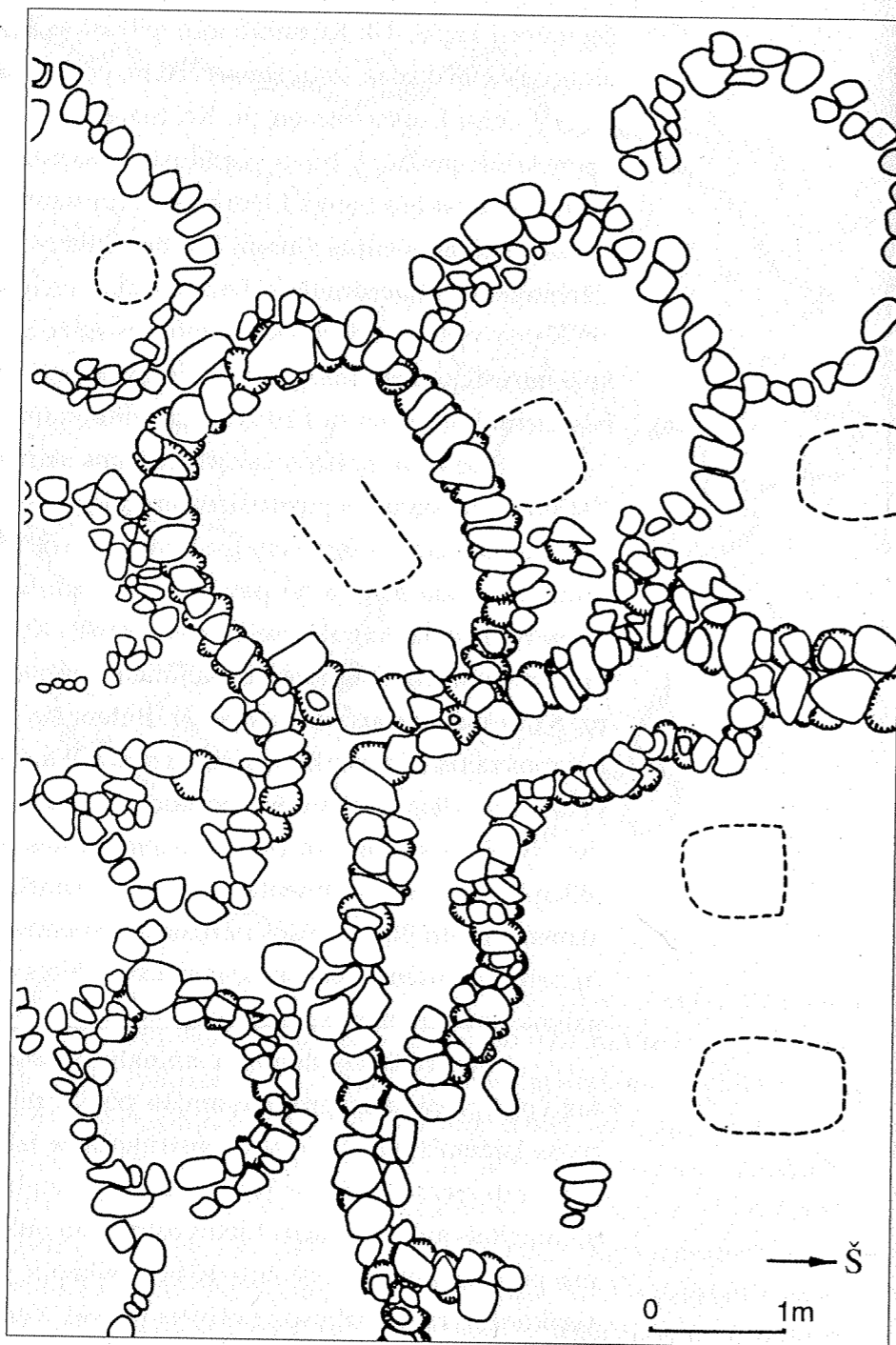
Visą I tūkstantmetį pr. Kr. (naujajame žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje) buvo paplitusi *kremacija*, kurią esu pavadinusi pirmąja kremacijos banga Lietuvoje¹³. I tūkstantmečio pr. Kr. antrosios pusės degintiniai kapai žinomi ir kitose Lietuvos srityse¹⁴, pavyzdžiui, Užnemunėje (Paveisininkai (Lazdijų r.), Stanaičiai (Vilkaviškio r.)) ir net Kernavėje, bet prie šio klausimo teks grįžti vėliau, kai bus kalbama apie mirusiųjų deginimo paprotį Lietuvoje apskritai ir apie šių laidosenos paminklų ryšius su Lietuvos pajūriui būdinga pilkapių kultūra.

Šios labai ryškios vakarų baltams skirtos pilkapių kultūros tęstinumą randame ir pirmaisiais amžiais po Kr. ne tik Lietuvos pajūryje, bet ir ryčiau – žemaičių gyvenamoje teritorijoje. Labiausiai į akis krintantis tokio tęstinumo pavyzdys yra minėti **Kurmaičių** pilkapiai, kurių tyrinėjimai literatūroje plačiai aptarti¹⁵. Kurmaičiuose tyrinėti paminklai apima bemaž visą tūkstantmetį – antrąją I tūkstantmečio pusę pr. Kr. ir pirmuosius amžius po Kr. Būtent čia galima pasekti visą laidosenos raidą – laipsnišką perėjimą nuo pilkapių į plokštinius kapus ir ypač kremacijos nykimą bei inhumacijos išsigalėjimą. Tai rodo didžiulius dvasinės sampratos pokyčius pirmaisiais amžiais po Kr. Tačiau pilkapių kultūros rudimentai – akmenų vainikai, statiniai ir apskritai akmenų vaidmuo įrengiant mirusiajam jo poilsio vietą ir toliau vakarų baltų laidosenai tebėra labai svarbūs. Nors šiuose reiškinuose negalima išvelgti etninio pakitimo, jungiantys veiksniai yra labai ryškūs.

Šios rūšies laidojimo paminklų tęstinumą ir jų etninį tapatumą ypač pagrindžia pirmųjų amžių po Kr. pilkapiai, tyrinėti Žemaitijoje. Įsidėmėtina, kad savo konstrukcija jie labai artimi Lietuvos pajūrio pilkapiams. Būtent juos ir galima jungti į vieną kultūros sritį su minėtais ankstyvaisiais Lietuvos pajūrio pilkapiams. Šiuo metu galima priskaičiuoti per 10 šios rūšies pilkapių grupių. Daugiausia jie susikoncentravę Dubysos dešinėje pusėje, Ventos ir Minijos aukštuose bei Jūros vidurupyje (žr. 17 pav.). (Netrukus juos aptarsime kiek plačiau, kadangi daug diskutuojama dėl jų etninės priklausomybės.)

Ankstyviausi iš jų turėtų būti **Noliškių** (Šiaulių r.) pilkapiai, turintys aiškių struktūrinių bruožų, būdingų dar laikotarpiui pr. Kr. (18 pav.). Šiuos pilkapius tyrinėjęs M. Černiauskas mano, kad jo iširtieji pilkapiai datuoti pačia I tūkst. pradžia arba net kiek ankstesniu laikotarpiu¹⁶. Tokią jų ankstyvą chronologiją patvirtintų dar ir tas faktas,

18 pav. Pilkapių akmenų vainikai. I–II a. po Kr. griautiniai kapai. Noliškiai.

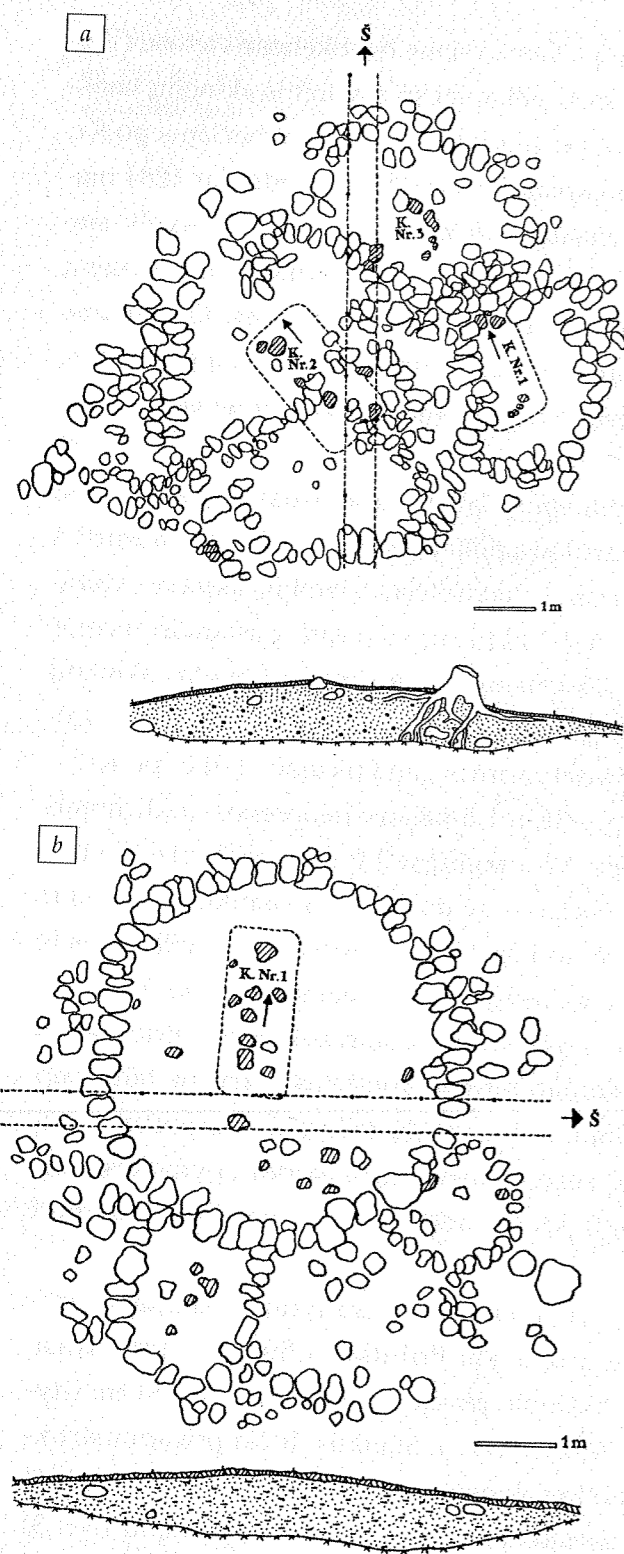
kad anksčiau čia buvo rasta antkaklė kanopiniais galais¹⁷, datuojama I tūkst. pr. Kr. antrąja puse ar net pabaiga. Turime duomenų ir apie čia rastą žalvarinę akinę segę, priklausančią I tūkst. po Kr. pačiai pradžiai. Tačiau ypač patraukia dėmesį akmenų konstrukcija (žr. 18 pav.), labai artima Lietuvos pajūrio to meto laidojimo paminklams (plg. 18 ir 19 pav.).

Minėtini ir kiti tame pačiame rajone bent keliose vietose (Visdergiuose ir Pavėkiuose) tyrinėti pilkapiai su savitomis akmenų konstrukcijomis, priklausantys jau pirmiesiems dviem šimtmečiams po Kr. Tai **Visdergių** (Šiaulių r.) pilkapiai, tyrinėti T. Daugirdo dar 1884 metais¹⁸. Jų pagrindą juosia keliaaukščiai akmenų vainikai, beveik siekiantys pačią sampilo viršūnę. Ir čia kaip ir Kurmaičiuose akmenų vainikai tarpusavyje jungiasi sudarydami bendrą sieną. O viename pilkapyje (M) susidurta su akmenine pertvara, skiriančia jį į dvi dalis. Ir Pavėkių (Šiaulių r.), ir Visdergių pilkapiai datuojami ne vėliau kaip II a. po Kr.

Šiuos paminėtus pilkapius labai papildė dar tame pačiame rajone 1969 m. tyrinėti **Kybartiškės** pilkapiai (Šiaulių r.)¹⁹. Ir čia ištirti 4 pilkapiai buvo apjuosti kartais keliaaukščiais stambių akmenų vainikais. Prie pilkapio Nr. II būta iš akmenų sukrauto puslankio formos priestato, o pilkapyje Nr. III akmenų vainiko centre įrengtas akmenų grindinys. Pagal surastas įkapes – apyrankę pumpuriniais galais, žalvarinę akinę segę – pilkapis datuojamas gana tiksliai – I–II a. po Kr.

Sekant ankstyvojo geležies amžiaus laidosenos tradicijomis labai svarbūs Plungės rajone, **Vienragiuose**²⁰, tyrinėti pilkapiai. Jie turi sudėtingas akmenų konstrukcijas – po du akmenų vainikus – išorinį ir vidinį, tai ypač juos suartina su minėtais Lietuvos pajūrio pilkapiams iš laikotarpio pr. Kr. Vidinių akmenų vainikų skersmuo apie 5 m. Kai kurių vidus tarsi perskirtas į dvi kameras, skirtas kapams. Prie vienos tokios kameros rastas puslankio formos priestatas, kuriame būta taip pat griautinio kapo. Radiniai iš Vienragių pilkapių – importuota romėniškos kilmės sparninė segė, akinės segės, akinės apyrankės, antkaklės trimitiniais galais ir kt. – padeda juos gana tiksliai datuoti I–II a. po Kr.

Apie 10–12 km į rytus nuo Vienragių tyrinėta kita labai artima minėtiesiems pilkapių grupė. Tai **Pribitkos** (Plungės r.) pilkapiai, išsidėstę kairėje Minijos aukštupio pusėje²¹. Vieną pilkapį 1981 m. ištyrė A. Merkevičius, kitus 1982 m. tyrė J. Stankus. Ir čia pilkapių struktūroje didelį vaidmenį vaidina akmenų vainikai bei prie jų prigludę iš akmenų sudėti pusracio formos priestatai. Kai kurių pilkapių (Nr. 3) vidinėje akmenų vainiko pusėje konstatuoti dar atskiri atitvėrimai. Sprendžiant iš radinių – antkaklės buoželiniais galais, akinės ir smarkiai profiliuotos segės bei kt. – pilkapiai yra maždaug vienalaikiai su Vienragiuose tyrinėtais pilkapiams.

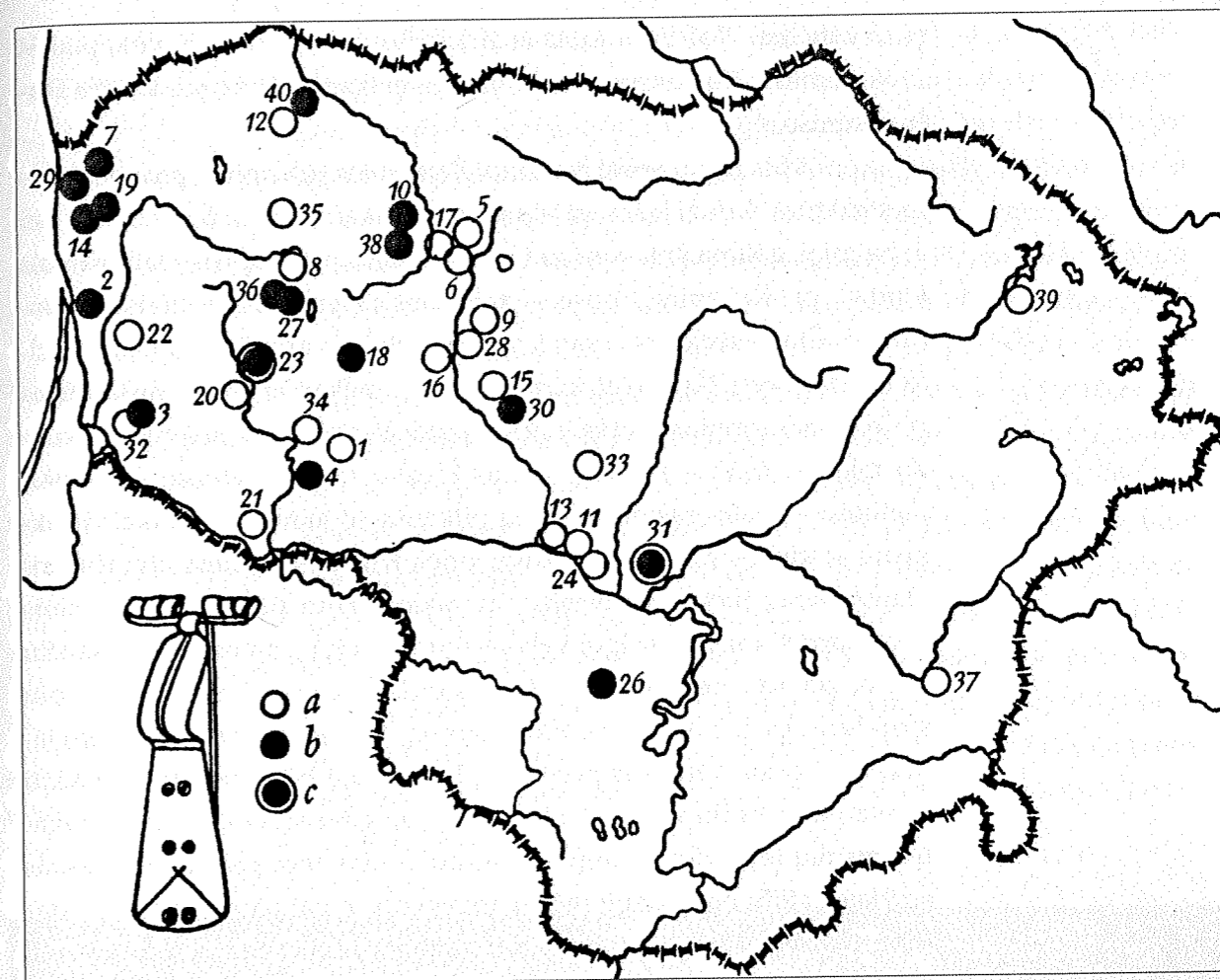
19 pav. Paragaudžio pilkapių Nr. 26 (a) ir Nr. 30 (b) planai (pagal M. Michelbertą).

Pietinė šių ankstyvųjų pilkapių paplitimo teritorija būtų Šilalės rajonas. Ryškus pavyzdys būtų M. Michelberto 1982, 1985–1988 metais tyrinėti pilkapiai Paragaudyje (Šilalės r. – 3 km į šiaurę nuo Kvėdarnos). 1982 m. čia dar buvo priskaičiuojama 35 pilkapiai, kurių ištirta per 20²². Tyrinėtuose pilkapiuose buvo aptikti keli akmenų vainikai, prie kurių pritverti vienas ar keli puslankio formos statiniai. Be vainikų, kai kurie pilkapiai turėjo dar akmenų grindinius. Ir dar vienas retas ir įdomus reiškinys – kai kurių gretimų pilkapių vainikus jungė akmenų grindiniai, kartais siekė iki 1,8 m pločio. Gal taip buvo sujungti pilkapiai, kuriuose palaidoti kiti šeimos nariai ar šiaip artimi žmonės (19 pav.).

Mirusiųjų įkapes daugiausia sudarė geležiniai įmoviniai ir pentiniai kirviai, įmoviniai ietigaliai, peiliai tiesia ir lenkta nugarėle. Iš papuošalų minėtinos akinės segės, juostinės apyrankės užapvalintais galais bei pumpuriniiais galais apyrankė, antkaklės trimitiniais tuščiaaviduriais galais, labai ankstyvos profiliuotos akinės segės ir pan. Skyrium minėtini žalvariniai plokšteliniai antsmilkiniai, raudono emalio karoliai, žalvarinė sparninė segė. Šie išvardyti radiniai būdingi visiems anksčiau aptartiems pilkapiams, kurie datuojami I–II a. po Kr. (20 pav.).

Toliau stebint šios struktūros pilkapių raidą būtų galima dar paminėti Kelmės rajone tyrinėtus Akmenių ir Perkūniškės pilkapynus, nutolusius vienas nuo kito tik apie 1 km.

Akmenių pilkapiuose, kurių buvo ištirti 5, taip pat konstatuoti akmenų vainikai su priestatais prie jų. Mirusieji laidoti ir pilkapiuose, ir priestatuose. Kaip matyti iš radijų, kai kurie kapai jau gali siekti ir III amžių.

20 pav. Prūsų serijos akinių segių paplitimas. I–II a. po Kr.: 1 – Adakavas, 2 – Bandužiai, 3 – Barzūnai (Barzdūnai), 4 – Dauglaukis, 5 – Gilvyčiai, 6 – Jonelaičiai, 7 – Kašučiai, 8 – Kegai, 9 – Kiaunoriai, 10 – Kybartiškė, 11 – Kriemala, 12 – Kukiai, 13 – Kulautuva, 14 – Kurmaičiai, 15 – Kuršiai, 16 – Maironiai, 17 – Noliškiai, 18 – Paalksniai, 19 – Padvariai, 20 – Pajūralis, 21 – Palumpiai, 22 – Papiliai, 23 – Paragaudis, 24 – Paštuva, 25 – Paulianka, 26 – Pažarstis, 27 – Pribitka, 28 – Pūsdvaris, 29 – Rūdaičiai II, 30 – Sandrausiškė, 31 – Sargėnai, 32 – Šilutės apyl., 33 – Šulaičiai, 34 – Tamošaičiai, 35 – Telšiai, 36 – Vienragiai, 37 – Vilniaus apyl., 38 – Visdergiai, 39 – Vosgeliai, 40 – Zastaučiai. a – 1 egz., b – 2–9 egz., c – per 10 egz. (pagal M. Michelbertą).

Perkūniškės pilkapiai neleidžia kiek tiksliau kalbėti apie buvusią jų konstrukciją, nes buvo labai suardyti. Tik juose surastos gerai datuotos įkapsės – antkaklė buoželiniais galais, stipriai profiliuota segė, geležiniai įmoviniai kirviai ir kt. – neabejotinai leidžia juos skirti tai pačiai grupei.

Ankstyvųjų pilkapių kultūrai greičiausiai tektų skirti Kuršių pilkapius (Kelmės r.), kuriuose rasta antkaklė buoželiniais galais bei sidabrinė importuota smarkiai profiliuota segė. Galbūt prie jų skirtini ir Sandrausiškės pilkapiai (Raseinių r.), apjuosti akmenų vainikais, kurie taip pat labai apardyti. Tačiau tokie rastieji papuošalai kaip akinės segės, iš Romos provincijų patekusi sparninė segė leistų juos skirti tai

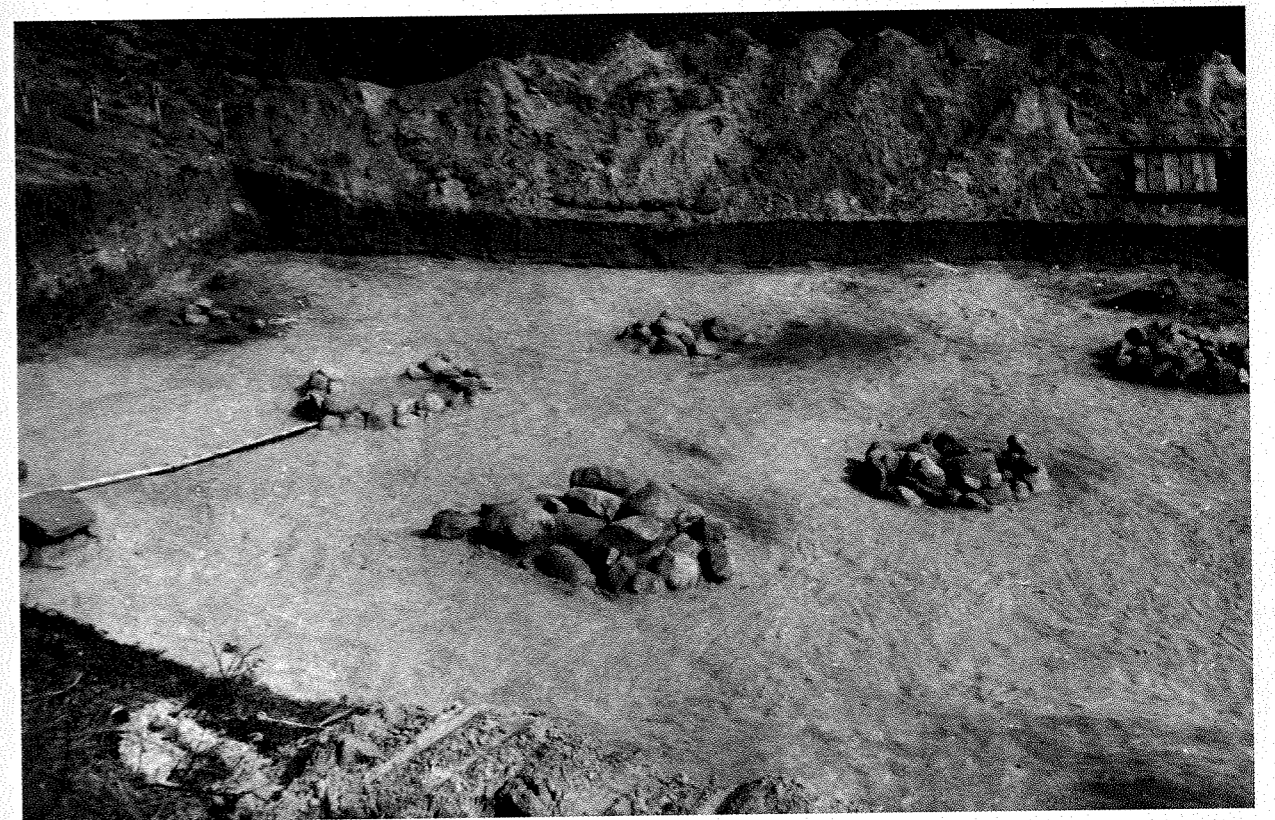
pačiai grupei. Tai būtų labiausiai į rytus nutolę tyrinėti pilkapiai iš mus dominančių ankstyvųjų Žemaitijos pilkapių, buvę jau kairėje Dubysos pusėje²³.

Apžvelgus ankstyvuosius Žemaitijos pilkapius, paanalizavus jų struktūrą, kuriai būdingi akmenų vainikai, įvairūs priestatėliai bei grindiniai, galima juos sieti su Lietuvos pajūrio pilkapiais, datuojamais I tūkst. pr. Kr. antrąja puse, – apie juos rašyta ankstesniuose puslapiuose. Čia neabejotinai esama vienos kultūros grupės, apimančios visą tūkstantmetį. Apžvelgti pirmųjų amžių pilkapiai rodo šios kultūros rytinius periferinius plotus, kurių apytikslė riba būtų: šiaurėje – Skuodo rajonas, šiaurės rytuose – dalis Šiaulių rajono, rytuose – Kelmės, pietuose – Šilalės rajonai. Dėl šių pilkapių su akmenų vainikais ir akmenų statiniais jų viduje iš laikų prieš Kristaus gimimą etninės priklausomybės niekas neabejoja. Tai vakarų baltų palikimas. Genetinis ryšys tarp šių ir peržvelgtų vėlyvesnių pilkapių grupių, priklausančių I–II a. po Kr., neabejotinas. Ypač stipriai jis yra išreikštas pilkapių struktūra. Tai jau ne kartą esame pabrėžę. Jie sudarytų vakarų baltų labiausiai į rytus nutolusią periferiją. Tuo galbūt būtų galima paaiškinti ir retą pačių radimviečių išsidėstymą, palyginti su laikų pr. Kr. pilkapių grupių teritoriniu kompaktiškumu. Ši teritorija pačiais pirmaisiais amžiais galbūt buvo daug rečiau apgyventa, o gal paprasčiausiai – dar labai mažai tyrinėta. Suprantama, ateityje šie duomenys gali pakisti. Negali nekilti kremacijos ir inhumacijos santykio klausimas. Iš tiesų Lietuvos pajūrio laikotarpiu pr. Kr. datuojamuose pilkapiuose vyrauja degintiniai kapai. O pirmiesiems amžiams po Kr. priklausančiuose pilkapiuose bei jų priestatėliuose jau vyrauja griautiniai kapai. Reikia pabrėžti, kad I ir II tūkst. sandūroje *inhumacija pradeda nustelbti kremaciją*, nors negalima pamiršti, kad, pavyzdžiui, ir Kurmaičiuose, ir Ėgliškiuose²⁴ paskutiniais amžiais pr. Kr. jau aptikta pavienių griautinių kapų. Jie iš tikrųjų tik įsiterpę tarp degintinių kapų. Tačiau sprendžiant iš išorinių laidosenos žymių bei jos evoliucijos per kelis šimtmečius ir ankstyvesni, ir vėlyvesni pirmųjų amžių po Kr. tirti griautiniai kapai neabejotinai priklauso vakarų baltams. Dviejų tūkstantmečių sandūroje inhumacija, keičianti kremaciją, galbūt susijusi su kokiu nors pomirtinio gyvenimo traktavimo lūžiu. Bet apie tai vėliau.

Kiek ilgiau stabtelėjome prie ankstyvųjų Žemaitijos pilkapių norėdami parodyti labiausiai į rytus nutolusius vakarų baltų apgyventus plotus. Jų gyventa teritorija, kaip matome 17 paveiksle, yra Minijos, Ventos, Dubysos (kairiosios pusės), Jūros aukštųjų plotai.

Vakarų baltų rytinė riba, vedama pagal savaimingus laidojimo paminklus – pilkapius su akmenų vainikais Lietuvos pajūryje ir Žemaitijoje, yra gana aiški I tūkst. pr. Kr. ir I tūkst. po Kr. pačioje pradžioje, bet ji sunkiai atsekama kairėje Nemuno pusėje, pietvakarių Lietuvoje. Pasakytina, jog paskutiniais amžiais pr. Kr. datuojami degintiniai kapai yra tyrinėti ir šioje Lietuvos dalyje. Pirmiausia minėtinas **Paveisininkų** kapinynas (Lazdijų r.) yra aptiktas čia esančiame pilikalnyje²⁵. Nuėmus kultūrinį sluoksnį, aikštelėje ir po pylimu buvo aptikti 27 degintiniai kapai, kurių dalis buvo įrengta tiesiog žemėje iškastose duobutėse arba urnose, įstatytose į duobutes (21 pav.). Pastarieji sudarė daugumą. Bent 8 iš jų buvo apdėti akmenimis, sudarančiais krūsnis. Žinomas **Stanaičių** kapinynas (Vilkaviškio r.) įrengtas buvusioje akmens amžiaus gyvenvietėje. Tik šis labai suardytas²⁶. Keli degintiniai kapai, kuriuose buvo urnos, apstatyti akmenų krūsnimis. Šioje pietvakarinėje Lietuvos dalyje kad ir iš nedaugelio tyrinėtų paminklų galima daryti išvadą, jog mirusieji čia laidoti deginti plokštinuose kapinyuose, urnose ir be jų, dažnai krūsniniuose kapuose. Taigi įvairūs akmenų statiniai, tokie būdingi vakarų baltams, konstatuojami ir šioje Lietuvos dalyje²⁷.

21 pav. Degintiniai kapai. Bendras tyrinėjimų vaizdas. Paveisininkai (pagal P. Kulikauską).

Savotiška išimtis yra 1989–1991 m. pradėtas tyrinėti Kernavės kapinynas (Širvintų r.), įrengtas dešinėje Neries pakrantėje esančioje kalvelėje apie 90 m į šiaurę nuo upės, netoli Pajautos upeliuko žiočių. Kapinynas įrengtas apleistų akmenų ir žalvario amžiaus gyvenviečių teritorijoje. Jame laidoti sudeginti mirusiųjų palaikai krūsniniuose kapuose, kartais urnose. Kapinynas datuojamas III–II a. pr. Kr. Tyrinėjimų metu nustatyta, kad kapinyną dengė brūkšniuotosios keramikos kultūros sluoksnis. Ta kultūra yra skiriama rytų baltams. Tad ir šį kapinyną tyrinėtojai bando skirti šiai kultūrai²⁸. Tačiau tam prieštarautų ne tik jo stratigrafija, bet ir pati kapų struktūra, labiau būdinga vakarų baltams.

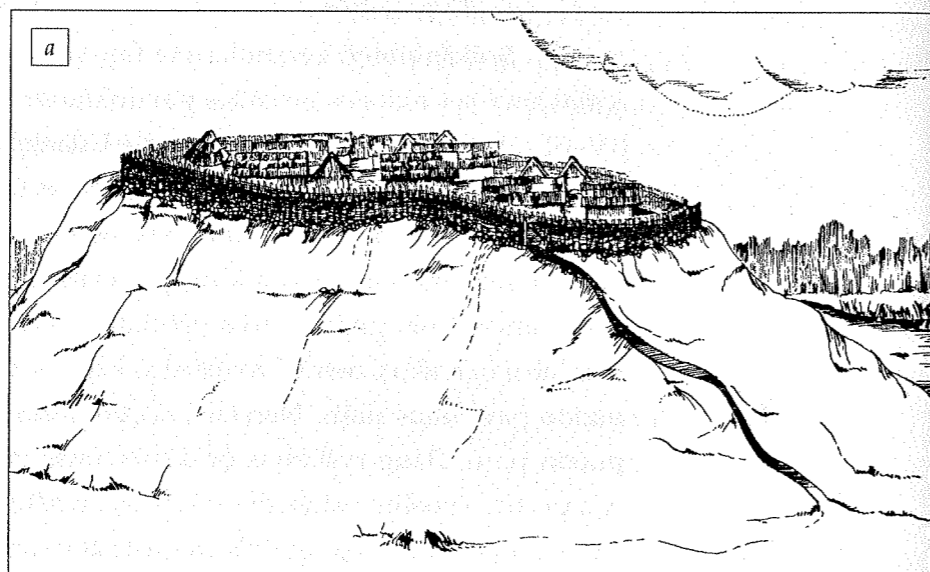
Rytų baltai

Rytų baltų gyventa teritorija atsekama pagal gyvenvietes, kuriose aptinkama brūkšniuotoji keramika, davusi vardą savaimingai kultūrai, išryškėjusiai I tūkstantmetyje pr. Kr. Tačiau čia pat reikia pasakyti, kad ankstyviausioji brūkšniuotoji keramika dar nesietina su jos vardu pavadinta kultūra.

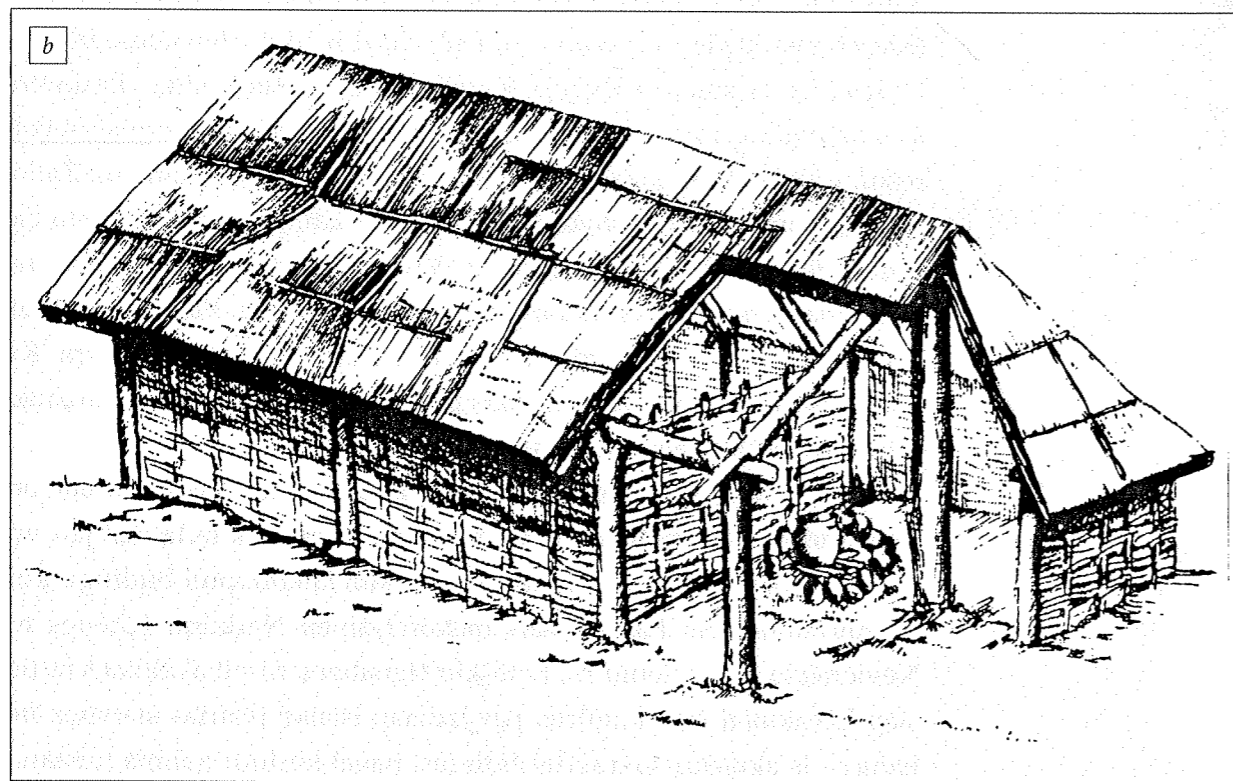
Brūkšniuotoji keramika yra išgyvenusi ilgą raidą. Seniausioji aptinkama jau akmenų amžiaus paminkluose – ankstyvajame neolite (IV–III tūkst. pr. Kr.). Tai Šventoji prie Palangos, Dubičių (Varėnos r.) trečias apatinis kultūrinis sluoksnis, Ežerynas (Alytaus r.), Sarnate Latvijoje ir kt. To meto puodai gaminti iš molio masės su gausiomis augalų arba sutrintų sraigių kiaukūtų priemaisomis. Jų paviršius būdavo išlyginamas žolių gniūžte arba specialiu dantytu įrankiu. Brūkšniavimas labai neryškus, nenusistovėjusi jo kryptis, dažnai juo dengiama tik puodo paviršiaus dalis. Neretai brūkšniuojama čia išorinė, čia vidinė puodo pusė. Daug ryškesnis brūkšniavimas tampa tik II tūkstantmetyje pr. Kr. – neolito pabaigoje ir žalvario amžiuje. Skiriasi to meto puodų ir molio masė: joje aptinkama aštriabriaunio grūsto granito priemaišų. Šios vėlyvesnės brūkšniuotosios keramikos rasta Eiguliuose I (Kauno mst. dalis), Veršvuose II, Dubičių II ir III gyvenvietėse ir ypač Nidoje. Jos aptinkama Estijoje, Karaliaučiaus krašte ir kitur. Paskutinį šios keramikos raidos etapą bene geriausiai apibūdina radiniai iš Petrešiūnų (Rokiškio r.), Žemutinių Kaniūkų (Kauno r.), Laumėnų, Žaliosios (Vilkaviškio r.), Klangių (Jurbarko r.) ir kitų gyvenviečių, datuojamų II tūkst. ir I tūkst. pradžia pr. Kr. Tačiau ir šios keramikos dar negalima sieti su brūkšniuotosios keramikos kultūra. Pagrindiniu kultūros požymiu ji tapo tik ankstyvajame geležies amžiuje (I tūkst. pr. Kr. antroji pusė) ir pirmaisiais amžiais po Kr. – senajame geležies amžiuje, arba dar vadinamame romėniškajame laikotarpyje²⁹.

Brūkšniuotosios keramikos kultūrą sudaro ne vien keramika, bet visas radinių kompleksas. Apie ją galima kalbėti tik tada, kai jau yra nuolatinių gyvenviečių – piliakalnių su tam laikotarpiui būdingu kultūrinio sluoksnio. Pastaraisiais metais tyrinėti Narkūnų (Utenos r.), Nevieriškių (Švenčionių r.), Sokiškių (Ignalinos r.) piliakalniai yra tiesiog klasikiniai šios kultūros pavyzdžiai, išlaikę įvairias statybos liekanas – iš akmenų sukrautus židinius, pagal kuriuos galima nustatyti

piliakalnių aikštelės suplanavimą, gyvenamųjų pastatų vietą. Aptinkamos stulpavietės leidžia atsekti buvusių pastatų dydį. Jų būta ilgu, turėjusių kelis židinius. Iš to galima daryti išvadą, kad tokia pastate gyventa kelių šeimų, kurių kiekviena turėjusi savo židinį. Šitokių pastatų konstatuota Aukštadvario piliakalnyje (Trakų r.), Narkūnuose (22 pav.), taip pat Baltarusijoje tyrinėtuose piliakalniuose. Šios

22 pav. Bendruomenės gyvenvietė piliakalnyje (a) ir jos atskiras pastatas (b). Autorės rekonstrukcija.

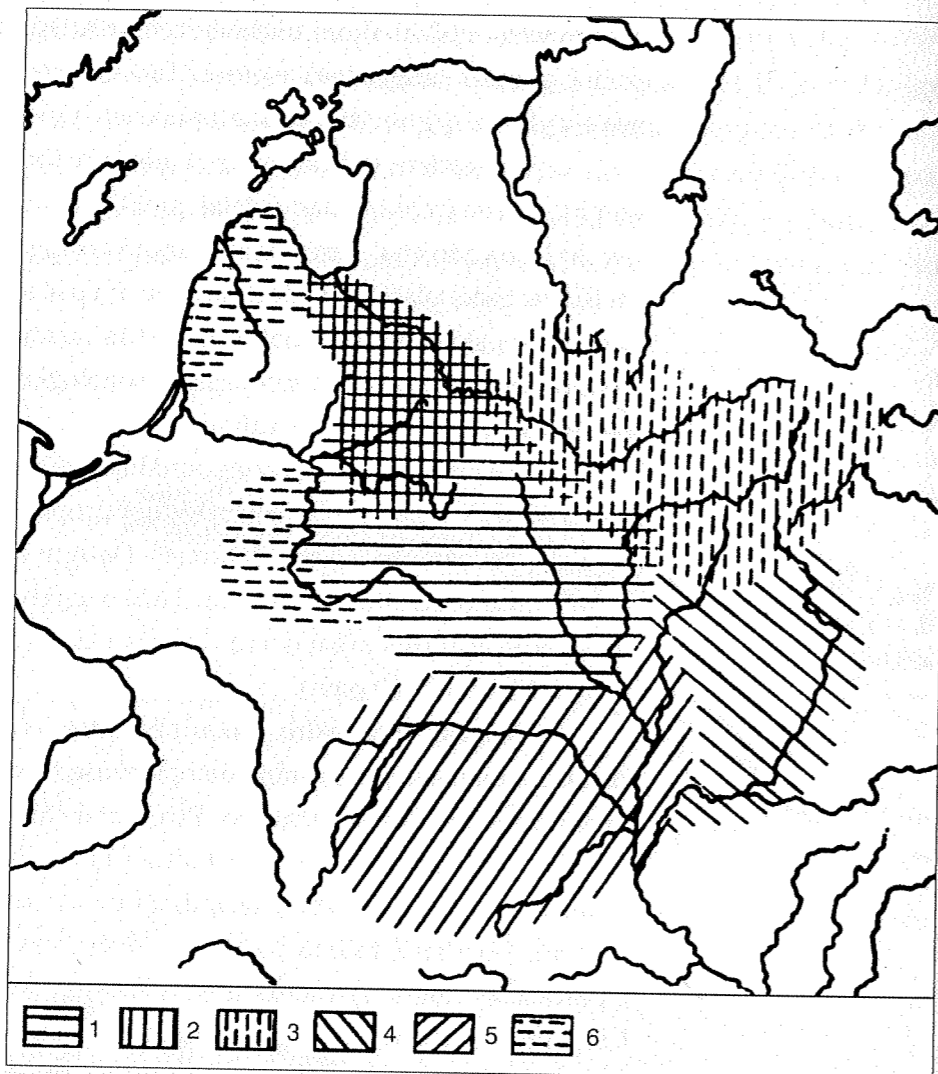
gyvenvietės – piliakalniai būdavo įrengiami sunkiau prieinamose, jau pačios gamtos saugomose vietose. Tačiau būta ir dirbtinių sutvirtinimų – pylimų, griovių bei specialių aikštelę juosiančių užtvary.

Pagrindinę radinių grupę sudaro įvairūs iš kaulo bei rago pagaminti darbo įrankiai, papuošalai, ginklai, bet rasta ir žalvarinių dirbinių, jų liejimo formų. Apie šią kultūrą yra daug rašyta²⁹, ji yra gana gerai ištirta, todėl plačiau jos neaptarsime. Ji ypač svarbi tuo, kad daugelio autorių yra skiriama rytų baltams. Dėl to netenka abejoti. Mus labiausiai domina jos paplitimo teritorija, chronologija, juo labiau kad būtent joje ieškoma lietuvių tautos šaknų.

Ankstyvajame geležies amžiuje brūkšniuotosios keramikos kultūra buvo paplitusi didelėje Rytų Europos teritorijoje. Rytuose ji siekė Aukštutinę Padnieprę, šiaurėje – Dauguvos vidurupį, pietryčiuose – Nemuno aukštupio baseiną. Tačiau pagrindinis brūkšniuotosios keramikos kultūros arealas yra Šiaurės vakarų bei Vidurio Baltarusija ir Rytų Lietuva³⁰ (23 pav.).

Ieškant rytų baltų vakarinės ribos svarbu pažymėti, kad ši kultūra labiausiai yra pasireiškusį plotuose į rytus ir pietus nuo Šventosios upės bei Neries žemupio. Pirmaisiais amžiais po Kr. Šventosios upė bus buvusi kraštinė rytų baltų riba vakaruose. Tačiau ankstyvajame geležies amžiuje, pagrindiniame jos formavimosi etape, šios kultūros požymių galima pastebėti toliau į vakarus. Žvilgsnis krypta į pastaruoju metu tyrinėtus ankstyvuosius piliakalnius, datuojamus I tūkstantmečiu pr. Kr. Antai Šiaurės vakarų Lietuvoje 1969–1984 m. ištirti 9 piliakalniai bei jų papėdėse buvusios atviro tipo gyvenvietės³¹. Iš svarbesnių minėtini Imbarės (Kretingos r.), Dapšių, Daubarių I ir II (Mažeikių r.) piliakalniai ir gyvenvietės, Sauginių (Šiaulių r.) bei Kurmaičių piliakalniai. Šių piliakalnių kultūrinis sluoksnis plonas, 10–50 cm storio, skirtingai nuo Rytų Lietuvos piliakalnių. Be to, jų kultūrinis sluoksnis nepasižymi radinių gausa. Tai – įvairūs akmeniniai bei titnaginiai įrankiai, neretai tik jų dalys. Su Rytų Lietuvos piliakalniais juos bene labiausiai sieja brūkšniuotoji keramika, kurios randama labai mažai. Vyrauja lygiu, kartais pastebimai išlygintu paviršiumi keramika. Ši aplinkybė būtent ir neleidžia Vakarų Lietuvos ankstyvųjų piliakalnių besąlygiškai skirti brūkšniuotosios keramikos kultūrai, kadangi jų kultūriniame sluoksnyje nerandame šiai kultūrai būdingo radinių komplekso. Reikia pasakyti, kad analogiškų paminklų aptinkama ir Latvijos teritorijoje. Pastebimas jų plitimas vakarų kryptimi Dauguvos ir Lielupės upių baseinuose. Labai svarbūs pastebėjimai, kad Lietuvos

23 pav. Brūkšniuotosios keramikos kultūros arealas (1, 2), įtakos sritis (6) ir to laikotarpio kitos archeologinės kultūros (3–5): 1 – brūkšniuotosios keramikos kultūra, 2 – ankstyvoji brūkšniuotosios keramikos kultūra, 3 – Dniepro–Dauguvos, 4 – Juchново, 5 – Milogrado kultūros, 6 – brūkšniuotosios keramikos lokalinės sritys.

ir Latvijos pajūryje brūkšniuotosios keramikos paplitimo arealas apima vakarų baltams skiriamos pilkapių kultūros arealą³². Pažymėtina ir tai, kad brūkšniuotosios keramikos aptinkama ir vakarų baltų pilkapiuose (Kurmaičiai, Kveciai). Todėl čia galima kalbėti tik apie brūkšniuotosios keramikos kultūros gyventojų įtaką vakarų baltams. Matyt, tai taikytina ir Užnemunei, kur brūkšniuotosios keramikos randama mažai. Ji čia nesudaro bendro kultūros komplekso. Trumpai tariant, ankstyvojo geležies amžiaus brūkšniuotoji keramika, aptinkama Lietuvos šiaurėje, pajūrio paminkluose, apskritai Vakarų Lietuvoje bei Užnemunėje, negali būti tiesiogiai siejama su šios keramikos vardu pavadinta kultūra: ji galėtų būti traktuojama tik kaip rytų baltų įtakos vakarų baltams zona ypač I tūkst. pr. Kr. antroje pusėje.

Grįžtant prie archeologinių kultūrų, skiriamų rytų baltams, pažymėtina, kad jų gyventa dar toliau į rytus. Tuo metu į šiaurės rytus

nuo mūsų apibrėžtos pagrindinės brūkšniuotosios keramikos kultūros būta Dniepro–Dauguvos aukštupių kultūros, dar toliau į rytus – Okos aukštupio, o į pietus nuo pastarosios – Juchново kultūros, apimančios Desnos baseiną (žr. 23 pav.). Šios trys pastarosios yra skiriamos Dniepro baltams³³. Tai būtų patys ryčiausi baltai, lietuvių etnogenezės procese nesuvaidinę jokio žymesnio vaidmens, kadangi dėl vėlesnių istorinių įvykių (tautų kilnojimosi metu dalis jų buvo pavergti, dalis asimiliuoti slavų, dalis pasitraukė į vakarus) jie ištirpo susidariusioje naujojoje terpeje ir taip nepasiekė rašytinės istorijos laikų.

Jau esame nurodę to meto vakarų baltų teritoriją ir jos rytines ribas šiaurės vakarinėje Lietuvos dalyje (16 pav.). Taip pat pažymėjome, kad ji sunkiai atsekama pietvakarinėje Lietuvos dalyje, kurioje iš-tirta dar nepakankamai paminklų, kad būtų galima šioje Lietuvos dalyje tiksliau ją nubrėžti. Turimi duomenys lyg ir rodytų rytų ir vakarų baltų sąlytį tose vietovėse: tai patvirtintų randama kad ir neryški brūkšniuotoji keramika vakarų baltams skiriamoje teritorijoje iš vienos pusės ir iš kitos pusės rytų baltų teritorijoje aptinkami tokie vakarų baltams būdingi degintiniai krūsniniai kapai kaip, pavyzdžiui, tyrinėti Kernavėje ir kitose vietose tirti pavieniai kapai. Manychiau, kad pastarieji negalėtų būti taip vienareikšmiškai siejami su brūkšniuotosios keramikos kultūra³⁴.

Tuo tarpu aiškesnių laidojimo paminklų, priklausančių ankstyvajai brūkšniuotosios keramikos kultūrai, neturime. Nors pastaruoju metu ir stengiamasi pavienius labai retus degintinius kapus skirti ankstyvajai brūkšniuotosios keramikos kultūrai³⁵, bet jie dar nėra pakankamas įrodymas, turint prieš akis tokį mažą jų skaičių ir ypač struktūrą, neabejotinai būdingesnę vakarų baltams, juo labiau kad juos dengia vėlesnių epochų sluoksniai, sietini su brūkšniuotosios keramikos kultūra.

¹ Lietuvių etnogenezė / R. Volkaitė-Kulikauskienė, J. Jurginis, A. Vanagas ir kt.; Red. kol.: R. Volkaitė-Kulikauskienė (ats. red.) ir kt. LTSR MA Istorijos inst. – V., 1987 (toliau – LE). – Cituojamoje knygoje skaitytojas ras gausią literatūrą šiuo klausimu, atskirų tyrinėtojų duomenis, pareikštus samprotavimus, kartais prieštarigus; iš jų matyti, kad šioje srityje

dar daug kas nepadaryta, neatskleista, kad būtinai reikia tolesnių nuodugnesnių tyrinėjimų.

² Istorikai neturi vienodos nuomonės apie aisčių sąvokos turinį: vieni mano, kad jais vadintos tik prūsų gentys, kiti – kad ši sąvoka aprėpė ir kitus Rytų Pabaltijo gyventojus, net estus, kurie jau yra finougrų kilmės. Todėl XIX a. viduryje (1845 m. vokiečių kalbininko

- G. H. F. Nesselmanno siūlymu) imtas vartoti naujas terminas – baltai.
- ³ Yra pareikšta nuomonių, kad baltai susiformavo vietinių kultūrų pagrindu: A. Girininkas. Narvos kultūra ir baltų kilmės klausimas // LIM, 1988. – V., 1989; *To paties*. Baltų kultūros raida. – V., 1994. – Kultūra pavadinta pagal puodų puošimą, kurio ornamentą sudaro dar į minkštą molį virvute išpaudžiant įvairius geometrinius motyvus.
- ⁴ Vanagas A. Lietuvių hidronimų semantika // Lietuvių kalbotyros klausimai: Lietuvių onomastikos tyrinėjimai. – V., 1981. – T. 21. – P. 4–153.
- ⁵ Топоров В. И., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – Москва, 1962.
- ⁶ Engel C. Vorgeschichte der altpreussischen Stämme. – Königsberg (Pr.), 1935; Gaerte W. Urgeschichte Ostpreussens. – Königsberg (Pr.), 1937; ir kt.
- ⁷ Plačiau galima susipažinti: Grigalavičienė E. Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. – V., 1995 (toliau – Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius...). – P. 64–95.
- ⁸ Kulikauskas P. Kurmaičių kapinynas // Lietuvos archeologiniai paminklai (toliau – LAP). – V., 1968.
- ⁹ Grigalavičienė E. Ėgliškių pilkapiai // LA. – V., 1979. – T. 1. – P. 5–44.
- ¹⁰ Jablonskis I. Padvarių pilkapiai (Kretingos raj.) // ATL, 1978, 1979. – V., 1980. – P. 46–48.
- ¹¹ Jablonskis I. Sūdėnų pilkapiai // ATL, 1984, 1985. – V., 1986. – P. 47–49.
- ¹² Merkevičius A. Stanaičių plokštinis kapinynas // ATL, 1982, 1983. – V., 1984. – P. 79–80.
- ¹³ Kulikauskienė R. Kremacijos paprotys // Mokslas ir gyvenimas. – 1974. – Nr.1. – P. 38–40.
- ¹⁴ Grigalavičienė E. Cit. v. – P. 94–95.
- ¹⁵ Kulikauskas P. Cit. v. – P. 12–56.
- ¹⁶ Černiauskas M. Noliškių (Šiaulių raj.) pilkapių tyrinėjimai 1973 ir 1975 m. // ATL, 1974–1975. – V., 1978. – P. 56–60.
- ¹⁷ Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. – K., 1938. – P. 37.
- ¹⁸ Dowgird T. Melżyn – kapas w fol. Wizdergi // Pamiętnik Fizyograficzny. – Warszawa, 1888. – T. 8. – S. 1–15, tab. VIII.
- ¹⁹ Michelbertas M. Pilkapių tyrinėjimai Žemaitijoje 1968–1969 m. // AETL, 1968, 1969. – V., 1970. – P. 50–51.
- ²⁰ Valatka V. Vienragių pilkapiai // Muziejai ir paminklai. – V., 1966. – P. 12–17; Michelbertas M. Vienragių pilkapyno tyrinėjimai 1977 m. // Istorija. – V., 1980. – T. 20, sąs. 1. – P. 110–133.
- ²¹ Stankus J. Pribitkos (Plungės raj.) m. e. II–III a. pilkapiai // MADA. – V., 1987. – T. 4(101). – P. 57–69.
- ²² Michelbertas M. Paragaudžio pilkapynas // ATL. – V., 1984. – P. 58–60; ATL. – V., 1986. – P. 61–63; ATL. – V., 1988. – P. 55–58; *To paties*. Paragaudžio pilkapynas. – V., 1997.
- ²³ Michelbertas M. Pilkapių tyrinėjimai Žemaitijoje 1968 ir 1969 m. – V., 1970. – P. 46–49.
- ²⁴ Grigalavičienė E. Cit. v. – P. 92.
- ²⁵ Kulikauskas P. Užnemunės piliakalniai. – V., 1982.
- ²⁶ Merkevičius A. Stanaičių kapinyno tyrinėjimai // ATL, 1992, 1993. – V., 1994. – P. 160–163.
- ²⁷ Dėl intensyvios žemdirbystės Užnemunėje labai daug archeologinių paminklų yra suardyta. Todėl lig šiol čia turime labai nedidelį jų skaičių. Tačiau randami pavieniai radiniai rodytų, kad jų būta daug daugiau ir ši sritis iš tikrųjų buvo tankiai gyvenama. To liudytojai yra ir gausūs piliakalniai.
- ²⁸ Grigalavičienė E. Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius... – P. 85; Luchtanas A. Ankstyvojo geležies amžiaus Kernavės kapinynas // LA. – V., 1992. – T. 9. – P. 35–38.
- ²⁹ Danilaitė E. Ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos kilmės klausimu // MADA. – V., 1966. – T. 2(21). – P. 111–125; Volkaitė-Kulikauskienė R. Brūkšniuotosios keramikos kultūra // LE. – P. 88–89; Grigalavičienė E. Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius... – P. 40–64. – Apie brūkšniuotosios keramikos kultūrą ir jai skirtinius tyrinėtus paminklus plačiau žr. LA. – V., 1986. – T. 5.
- ³⁰ Митрофанов А. Т. Железный век средней Белоруссии (VII–VI вв. до н. э.). – Минск, 1978; *To paties*. Памятники восточнобалтских племен // Очерки по археологии Белоруссии. – Минск, 1970. – Ч. 1. – С. 184–212.
- ³¹ Daugudis V. I tūkstantmečio pr. m. e. Šiaurės Žemaitijos piliakalniai (1. Įvirtinimai) // MADA. – V., 1986. –

- T. 2(95). – P. 31–42; *To paties*. I tūkstantmečio pr. m. e. ... (2. Pastatai) // MADA. – V., 1987. – T. 2(99). – P. 39–48; *To paties*. I tūkstantmečio pr. m. e. ... (3. Radiniai) // MADA. – V., 1989. – T. 1(106). – P. 74–88.
- ³² Šimėnas V. Vakarų ir rytų baltų ribos kaita archeologijos duomenimis // Vakarų baltai: Etnogenezė ir etninė istorija. – V., 1997. – P. 47.
- ³³ Седов В. В. Славяне верхнего Поднепровья и Подвинья. – Москва, 1970.
- ³⁴ Luchtanas A. Ankstyvojo geležies amžiaus Kernavės kapinynas // LA. – V., 1992. – T. 9. – P. 35–39. – Vargu ar galima taip kategoriškai teigti, jog jie priklauso brūkšniuotosios keramikos kultūrai, ypač kad neretai juos dengia vėlesnių epochų kultūros sluoksniai.
- ³⁵ Grigalavičienė E. Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius... – P. 94–95.